

MIHAI VITEAZUL

ALEXANDRU IOAN CUZA

MIHAIL KOGĂLNICEANU

eminescu

ION DRAGALINA

alexandru vlahuță

NICOLAE GRIGORESCU

EREMIA GRIGORESCU

aurel vlaicu

N I C O L A E I O R G A

**Oameni cari
au fost**

NICOLAE IORGA

Oameni cari au fost

*Antologie, ediție îngrijită,
note și comentarii de
VALERIU și SANDA RÂPEANU*

*Studiu introductiv de
VALERIU RÂPEANU*

EDITURA MILITARĂ — 1975

www.dacoromanica.ro

Oameni cari au fost

C O L U M N A

www.dacoromanica.ro

Ilustrația copertei
ARMAND CRINTEA

„Oameni cari au fost“ — în contextul operei lui Nicolae Iorga

Personalitatea lui N. Iorga nu are în istoria culturii românești înaintași. El nu poate fi comparat cu marii savanți și cărturari de tipul lui Dimitrie Cantemir, Nicolae Milescu, Ion Eliade-Rădulescu, B. P. Hasdeu, alături de care numele îi este rostit întotdeauna, deoarece „enciclopedismul“ *era doar una* din dimensiunile ființei sale. Formula în cazul său este mai degrabă constrângătoare, folosită ca un automatism, din considerente pur didactice, ea determinând genul proxim, dar nu și diferența specifică a personalității sale unice și nerepetabile. Pentru că nimeni n-a întrunit asemenea lui darurile plurivalenței intelectuale, ale omniprezenței publice, ale abordării simultane a tuturor domeniilor scrisului. Omul proteic, temperamentul vulcanic ce irupea cu fulgere în fiecare frază și în fiecare gest, spiritul justițiar ce s-a considerat întotdeauna purtător al unei misiuni naționale și morale, cercetătorul care cu o abnegație monahală s-a cufundat în întunericul arhivelor, scriitorul care stăpînea tainele verbului ca cei mai desăvârșiți artiști ai acestei țări, ziaristul căruia nu-i scăpa nimic din tumultul vieții spunîndu-și cuvîntul fie asupra unor probleme capitale ale omenirii, fie asupra unor întâmplări cotidiene și sancționa fără cruțare răul, oratorul ce îți dădea sentimentul ubicuității în timp și în spațiu, profesorul pentru care cate-

dra era o adevărată magistratură civică de la înălțimea căreia fascina studenții, nu numai prin cunoștințele sale neobișnuite, dar și prin darul reînvierii vremurilor apuse, de parcă ar fi fost contemporanul tuturor secolelor, omul politic creînd planuri himerice de reforme inadecvate timpurilor moderne, animatorul la îndemnul căruia tineretul a ieșit în stradă pentru a înfrunta aristocrația cosmopolită, cel care a înființat partide, sau — vremelnic — a și coalizat unele dintre ele, cel care a creat societăți și instituții susținute uneori numai prin puterea entuziasmului său — care din aceste ipostaze — și mă tem că am omis atâtea altele — îl reprezintă cel mai armonios și cel mai deplin pe Iorga? Unde îl aflăm pe adevăratul Iorga? În liniștea arhivelor și a bibliotecilor sau în tumultul confruntărilor parlamentare; în solemnitatea ședințelor academice, ale celor mai înalte sfaturi de cultură universală înconjurat de stima unor personalități de primă mărime a științei și culturii sau în vacarmul adunărilor politice unde trebuia să domine o clientelă nu o dată insalubră moral; la masa de scris cufundat în marile sale lucrări științifice ce îmbrățișau în vaste fresce istoria lumii și a poporului român sau la biroul ministerial preocupat de grijile zilnice ale unei țări sfîșiate de criza mondială economică; la catedra universitară pe care a ilustrat-o ca un adevărat *primus inter pares* sau în fruntea cortegiilor și a demonstrațiilor pe străzile capitalei; în cadrul colocviilor științifice discutînd cu colegi care îl respectau ca pe un magistru sau în conciliabulele politice cu parteneri ce profitau abil de buna sa credință folosindu-i numele? Unde este adevăratul Iorga s-au întrebat contemporanii care cunoșteau simultan atâtea înfățișări ale aceleiași personalități, care știau că după ce citiseră zilnicul său articol, după ce — înainte chiar de a isprăvi ultima sa carte — aflau despre iminenta apariție a alteia, știind

că între timp el fusese profesorul, oratorul în parlament, omul politic primit sau primind audiențe, raportor la academie, conferențiar la cutare cerc științific, participînd la o întrunire sau la convorbirile pentru înjgheburile unei coaliții politice etc. Unde să-l regăsim pe *adevăratul* Iorga se întreabă și posteritatea, căutînd un punct de sprijin într-o operă atît de ramificată încît nu se lasă nici ușor cunoscută nici lesne supusă unei sistematizări riguroase, pricină pentru care a părut unora lipsită de o concepție fundamentală, de o celulă germinativă, despletită ca o deltă ce se revarsă fără încetare dar în care surprizele față de imagini construite cu prea multă ușurință de comentatori te întîmpină la tot pasul. Unde să-l regăsim pe *adevăratul* Iorga și care dintre ramurile vieții noastre spirituale va trebui să-l revendice cu precădere pentru a pune în evidență dimensiunea majoră a personalității sale? Cui aparține moștenirea sa spirituală : științei, istoriei, literaturii (aici întrebările se multiplică : a fost critic, istoric, scriitor, toate laolaltă sau numai animatorul unor mișcări culturale) pedagogiei, oratoriei, vieții politice? Iată întrebări care au dezarmat pe mulți dintre cei ce s-au apropiat ieri ca și astăzi de personalitatea lui preferînd cel mai ades privirile parțiale asupra operelor curente. Deci unde îl vom afla pe *adevăratul* Iorga pentru a sesiza dominantă personalității sale? Acestei întrebări nu-i putem da decît un singur răspuns : *pentru noi N. Iorga este o personalitate unitară, pe care n-o putem înțelege decît privind-o în integritatea multiplă a ființei sale.* Nu unul sau altul din domeniile pe care le-a ilustrat îl reprezintă îndeosebi, ci *întreaga* sa activitate, *întreaga* sa prezență în viața românească timp de o jumătate de secol. Cu tot ceea ce a avut nobil și desinteresat sufletul său, dar și cu tot ceea ce a fost expresia

slăbiciunii omenești de care, vai, nici el n-a fost scutit și i-a marcat de atâtea ori actele vieții sale ; cu vizionarismul său social, dar și cu contratimpul în care s-a aflat în raport cu evoluția societății ; cu sublimul pe care opera sa literară l-a atins de atâtea ori, dar și cu paginile ei didactice și moralizatoare ce nu și-au aflat echivalențe artistice ; cu orizonturile inedite, deschise de el culturii și științei românești, și cu obstința cu care s-a opus mai ales după primul război mondial noilor curente artistice ; cu puterea de a pătrunde în ascunzișurile cele mai întunecate ale sufletului eroilor istoriei și cărturarilor trecutului, — și cât de elocvente sînt în acest sens portretele reunite sub titlul *Oameni cari au fost* de a le explica reacțiile — dar și cu neînțelegerea pe care a dovedit-o față de realitatea sufletească atît de diversă și atît de contradictorie contemporană lui ; cu marile iluminări în explicarea fenomenului artistic și cu opacitățile agresive cu care a întîmpinat opere ce au devenit nemuritoare ; cu intransigența sa morală care îi conferă un statut de excepție în istoria noastră și cu înclemența ce a dovedit-o față de greșelile reale dar și imaginare ale altora ; cu simțul etic atît de înrădăcinat în ființa sa și cu un moralism ce trece dincolo de limitele normalului, cu acuitatea cutremurătoare cu care și-a dat seama de flagrantele nedreptăți sociale românești și cu soluțiile preconizate ce s-au dovedit total inadecvate și în flagrantă contradicție cu dragostea sa nestrămutată pentru cei năpăstuiți pe care i-a iubit cu dăruire fără margini ; de la minuția cu care cerceta și pătrundea în miezul documentului pînă la ușurința cu care comitea elementare erori. De aceea am putea spune că unicitatea personalității lui Iorga nu o dă numai enciclopedismul său, nu numai uriașa lui putere de a acumula cunoștințe, nu numai fantastica lui capacitate asociativă, dar și unitatea celor mai flagrante con-

traste care s-au îngemănat vreodată în ființa unui om și i-a creat un statut aparte, asemănător doar cu un adevărat monument al naturii omenești. Și nu-i vorba aici de opinia discipolilor mărunți și obedianți — care din păcate au gravitat în jurul său — pierduți în banalități gratuite, în păienjenişul adjectivelor de circumstanță, ci a unor spirite lucide care aveau în chip acut sentimentul faptului că N. Iorga transcende contemporaneitatea, că prezența lui atât de implantată în actualitatea cotidiană nu se poate încadra într-un sistem obișnuit de comparații.

De aceea bibliografia scrierilor dedicate lui cuprinde cu excepția câtorva studii de sinteză, mai cu seamă cronici sau recenzii la cărțile sale și răspunsuri polemice. Contemporanii săi au fost prea legați de activitatea sa, de personalitatea sa pe care au acceptat-o sau au respins-o pentru a se ridica la priviri generale.

Pentru oricâte rezerve am formula asupra uneia sau alteia din operele sale, oricât s-ar îndepărta de noi câteva din ideile sale, oricât de depășite ar fi unele din interpretările lui pe tărîm istoric, literar, filosofic, oricât de vetuste ni s-ar părea unele pagini, *impresia fundamentală și dominantă este aceea a unei opere monumentale* — și nu mă gîndesc în nici un fel la dimensiunile ei — scrisă la voltajul genialității, la incandescența mării arte, la flacăra unor convingeri nestrămutate ce au mers pînă la supremul sacrificiu. Pentru că viața i s-a confundat cu opera nu numai în paginile de strictă reconstituire autobiografică și notație memorialistică: Iorga s-a implicat în fiecare din lespezile care au înălțat-o ca o culme a spiritualității românești. Om și operă nu mai sînt la el două noțiuni distincte sau care se intercondiționează doar, ele reprezintă un tot comun, indestructibil. Opera sa nu reprezintă o proiecție a personalității lui, ci o conține in-

tegral, după cum personalitatea sa este o expresie perfectă a operei. Nu numai în lucrări programatice, nu numai în lucrări autobiografice, nu numai în manifeste politice sau estetice, dar pretutindeni *omul* este prezent. Pentru că fiecare pagină a sa reprezintă o convingere și este rezultatul unei credințe, expresia unei pasiuni. De aceea — poate — în conștiința publicului larg exista doar *numele* Iorga care întrecea prin dimensiunile acțiunii și prin fabuloasele însușiri ale personalității sale orice lucrare de știință sau de ficțiune. Numele, faptele sale încununuate nu o dată de legende care circulau asemenea producțiilor folclorice îmbogățite de fiecare purtător cu elemente noi era mai presus de o anume operă. Mai ales în cazul lui Iorga fantezia publică dornică mereu de neobișnuit, de insolit, se putea hazarda oricât de departe, deoarece nimic nu părea imposibil pentru capacitatea sa intelectuală.

Iată cum Iorga nu a fost în timpul vieții și nici nu a rămas după aceea doar un nume adunat pe o carte. A scris o operă a cărei întindere ne uimește și în care aflăm deopotrivă nestemate artistice și interpretări de o profunzime neobișnuită, o operă al cărui verb ne fascinează și al cărui gând ne îmbogățește și ne tulbură, iar pe măsură ce căutăm explicația unei asemenea fecundități cunoaștem una din adevăratele forțe ale naturii. Dar această forță nu putea rămâne zăgăzuită numai în litera de plumb a cărții. Ea s-a revărsat asupra istoriei contemporane a țării sale pe care a și înrîurit-o, unde a lăsat urme adânci nu numai în planul cunoașterii intelectuale, ci și în acela al acțiunii. A irumpt cu prea multă forță pentru ca vreun zăgaz să-l mai poată opri și a fost mult deasupra tuturor, ca să vadă totdeauna adevărul, ca să vadă când rămăsese singur. Dar cum pentru el trecutul și prezentul nu erau noțiuni distincte, concepție vădită

chiar în portretele acestui volum, ci formau o unică noțiune, chiar și atunci când a rămas singur, când mulți l-au părăsit și când nu puțini au dat dovadă de ultima slăbiciune omenească, el nu a avut sentimentul solitudinii și nu s-a dezis de idealurile cărora le-a fost credincios întreaga viață. Moartea sa a căpătat valoare de simbol nu numai prin împrejurările ei tragice, ci prin semnificația luptei la capătul căreia savantul și omul căzuseră. El se înscrie astfel într-o galerie de tragice dar și exemplare destine românești care cu o intransigență exemplară au avut înaintea ochilor numai patria. A rămas alături de eroii operelor sale, de acești „oameni cari au fost“ care — așa cum a mărturisit — au constituit pentru el nu numai obiect de studiu, ci părinți spirituali, sfătuitoari permanenți, și i-au indicat calea cea dreaptă în clipe de cumpănă și răscruce și i-au arătat că devotamentul față de popor nu poate cunoaște nici compromisul și nici spaima. Cel care credea că a scrie istoria țării e o datorie a devenit el însuși un erou al istoriei, alături de Brîncoveanu, Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu. Aici aflăm consecvența esențială a personalității lui — care desfide amănuntele și anecdotică măruntă — în *dăruirea pînă la sacrificiul suprem ideii de țară și de popor*. Prin faptul că a fost mereu alături de poporul său, că n-a văzut înaintea ochilor decît ideea de patrie, căreia i-a închinat totul inclusiv viața N. Iorga face parte din acele mituri naționale care au transgresat epoca și au trecut în rîndul valorilor naționale nepieritoare.

Întrebarea ce se pune mai ales în cazul unui om care s-a dedicat în esență istoriei sub toate aspectele este aceea dacă, din tot ce-a sfăurit și a împlinit, din tot ceea

cé a scris, noi culegem astăzi doar date și fapte, sau dacă opera lui capătă în perspectiva noastră un sens etic și intelectual mai înalt. Desigur, Iorga, ca și Eminescu reprezintă mai înainte de toate o pildă de abnegație și probitate intelectuală. El așeza la temelia oricărei aprecieri simțul „seriozității vieții, al datoriilor care se impun și al muncii, fără de care ele nu se pot îndeplini“, simț pe care el l-a avut încă din tinerețe și care nu l-a părăsit niciodată. Opera aceasta de dimensiuni atât de îndrăznețe este desigur creația unei minți geniale, dar și rezultatul unei pasiuni, cum puține altele au fost. Al unei pasiuni de a ști, de a cunoaște, de a descoperi. Pentru că Iorga a fost un descoperitor în adevăratul înțeles al cuvântului — și a înfruntat toate servituțiile unei asemenea patimi —, un explorator, care, prin arhive, prin biblioteci, prin chilii, prin poduri, a răscolit la lumina lămpii și a lumânării, în frigul iernii sau zăpușeala verii, acte și documente de o hotărâtoare însemnătate pentru viața unui popor, punând în valoare vestigii de artă necunoscute sau ignorate, dintr-o trufie cosmopolită. De aceea — așa cum se va vedea și din paginile acestei cărți — prețuirea lui s-a îndreptat în primul rînd spre asemenea oameni al căror exemplu nu a ostenit să-l dea. Și, cu toate că este puțin probabil ca altcineva să mai poată clădi o operă atât de vastă, de multilaterală și de profundă, sensul acestei curiozități științifice al acestei munci tenace, fără preget și odihnă nu ne poate scăpa și va rămîne mereu pilduitor.

Idea de tinerețe spirituală — pe care o considera una din supremele virtuți în aceste portrete și prin care înțelegem permanenta pasiune intelectuală, neostoită muncă și refuzul blazării drapate fie în mantia oboselii, fie în aceea a superiorității pe care și-o dau titlurile, a aflat în

Iorga un adevărat prototip. Mai întâi pentru că din sfera atenției sale Iorga n-a exclus nici unul din elementele : document, carte, peisaj, om. Savantul, ce părea zidit între cărți, avea o adevărată pasiune a călătoriei, înțelegea ca o inițiere în viața contemporană și în istoria poporului său. „Eu plecam de la ce văzusem cu ochii în hîrtia documentelor și în sufletul oamenilor în viață. cercetați de la un capăt al pămîntului românesc la altul“.

Nu a gustat, din tinerețe și pînă în amurgul vieții, delicia turismului, nu a călătorit pentru a culege desfătări și a se odihni, ci a cutreierat țara de la un capăt la altul, ca altădată Eminescu, din dorința de a cunoaște sufletul și viața poporului, creația și istoria lui, a străbătut-o neobosit ca George Enescu, pentru a aduce lumina minții și talentului său în orașe și țirguri îndepărtate. Deși cititor pasionat — și elogiul pe care îl aduce cărților în *O viață de om* reprezintă cea mai emoționantă pagină de poezie din cîte s-au scris pe acest motiv la noi —, deși cercetător fără odihnă în arhive și biblioteci, a ajuns de timpuriu la concluzia că „ideea țării se impunea direct, nu prin cărți“. Notele sale de drum sînt o sinteză a impresiilor unui călător sensibil deopotrivă la frumusețile acestui pămînt, la valorile de artă create de popor, la vestigiile unui trecut eroic dar — și aceasta în primul rînd — la frumusețea morală a oamenilor pe care i-a cunoscut cu aceste prilejuri și a căror operă de dăruire a prețuit-o tot acum, după cum mărturisește în paginile multor portrete. De aceea în istoria literaturii noastre de călătorii, contribuția lui Iorga reprezintă o adevărată sinteză între toate filioanele manifestate pînă atunci : atitudinea etică a lui Dinicu Golescu sau Vlahuță, simțul grandiosului și al dinamicii naturii, specific lui Calistrat Hogaș, interesul pentru cultură pe care-l aduce Nicolae

Filimon, esențial rămânând însă cunoașterea omului și a faptelor lui. Pentru că Iorga, savantul ce-și cucerise atîta de tînăr o faimă internațională, ce se bucura de o reală prețuire în toate marile cercuri științifice ale lumii, a fost mai înainte de toate și în primul rînd un fiu, un sol al țării sale. Numai astfel și din această perspectivă și-a înțeles menirea lui ca intelectual. Din tinerețe fusese în dezacord cu junimismul, care — după părerea sa — „ne relega în rîndul națiunii mici, fără originalitate culturală, menite a trăi supt toate raporturile la remorca celor mari ale lumii“. Patriotismul său l-a făcut tot timpul să lupte pentru relevarea locului însemnat, pe care poporul român îl ocupă în istoria și cultura lumii. Era convins de misiunea pe care o avem alături de alte popoare civilizate, de aceea opoziția lui față de Germania fascistă cotropitoare reprezenta consecința firească a unei concepții căreia îi fusese credincios o viață.

Credința în virtuțile creatoare ale poporului român, exprimată cu patetism și vibrație în portretele din această carte, constituie una din punțile de legătură ce-l păstrează mereu pe Nicolae Iorga printre noi. Și totodată concepția pe care el o avea despre menirea omului de cultură, așa cum rezultă din toate portretele dedicate unor artiști precum Eminescu, Coșbuc, Grigorescu, a unor compozitori ca Ion Vidu, Kiriac, Gh. Dima, a unor personalități istorice precum Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu care, cu un curaj ce va rămîne înscris în anele istoriei, au întreprins acte de o exemplară îndrăzneală pentru viața poporului, a țaranului român. Înțelesese că atitudinea militantă a celor mai de seamă spirite ale culturii noastre reprezenta însăși rațiunea existenței acestora și trăsătura dominantă a spiritualității românești. De aceea spunea despre Eminescu : „Nu, el n-ar fi consimțit, de dragul nici unei teorii și nici unui ideal estetic,

să se izoleze din viața întreagă a poporului său, dintre cei pe care-i avea materialicește lângă dînsul, dintre șirurile înaintașilor, de la poarta viitorului, printre care zărea așa de departe ; n-ar fi simțit plăcerea să se rupă din curen-tul îndelung, așa de firesc și de binefăcător, care de la întîia licărire a sufletului românesc duce pînă în zilele noastre, trecînd de la un ales al neamului la celălalt“.

De Iorga, omul tumultuos, deprins uneori să judece pripit, lăsîndu-se adeseori înșelat, ne mai leagă și acum acel simț al echilibrului, al măsurii ce este propriu po-porului nostru, fapt dovedit cu prisosință de paginile de-dicate „oamenilor cari au fost“, unde înțelepciunea cu care a dat Cezarului ceea ce era al Cezarului, strictețea cu care a situat fiecare figură din trecutul nostru la locul drept și meritat, perspicacitatea cu care a văzut ce a însemnat unul sau altul dintre oamenii vremii sale, nuan-țele fine cu care le-a desemnat calitățile și defectele ră-mîn o pildă de bun-simț intelectual, de pătrunzător simț psihologic. Iorga ne învață să nu fim exaltați, să nu res-pingem dinainte judecata, ci să privim cu ochiul critic al omului de astăzi personalitățile trecutului apropiat sau îndepărtat în contextul istoric al afirmării lor. Meritele unui artist, scriitor, savant, profesor, militar, om politic, Nicolae Iorga le stabilea raportîndu-le la complexul de factori istorici, culturali, sociali ce l-au influențat și pe care el la rîndul lui i-a înrîurit. De aceea și aici ca și în oricare carte a lui, cu cît te afunzi mai mult în uni-versul operei sale, cu cît te depărtezi pe meandrele acti-vității sale, cu cît îl urmărești în marile depărtări, spre care, ca un temerar explorator, s-a îndreptat, cu atît simți cum gîndul lui îndrăzneț te poartă, că un filon nu lipsește niciodată, că un simțămînt se păstrează nealterat. Iar odată ajuns la capătul acestei călătorii oricît de în-depărtate, simți că filonul amintit reprezintă factorul

propulsor al unei opere uriașe și, în ultimă instanță, esența ei. Pentru că tot ce a scris Iorga, de aici, de la această „iubire de moșie“ a pornit și aici și-a aflat su-
prema justificare. Am spus „iubire de moșie“, gândindu-ne la înțelesurile multiple pe care aceste cuvinte rostite de bătrînul Mircea le închide și care niciodată nu i-au scăpat lui Iorga.

Dragostea de țară nu a fost pentru Iorga un concept vag — după cum nu a fost nici pentru Eminescu, fapt relevat de el și în portretele dedicate marelui poet — și nici un stindard agitat de circumstanță. Ea a constituit prima revelație a adolescenței și cea dintîi convingere a maturității. De aceea avea dreptate să spună: „Frazen-aveam, cum nu le-am avut niciodată, și numai cînd ideea, această idee a nației mai presus de orice, a nației care singură, creează și susține, care poate să reclame dreptul ei, peste tot ce dau, fiecare la ceasul ei, și individualitățile cele mai fericite, mi s-a vădit limpede, numai atunci forma, caldă, dar de loc sărbătorească, s-a impus de la sine“. Într-adevăr, cine urmărește procesul formării acestui concept în gândirea lui Iorga va reține mai înainte de toate luciditatea cu care a înțeles la începutul carierei sale literare răul social. Solicitat din tinerețe de triste realități, a căror răsfrîngere în memoriile, portretele și pamfletele sale este, de cele mai multe ori, de un cutremurător adevăr și de o pregnanță artistică ce le situează printre cele mai de seamă momente ale prozei noastre, Iorga a căutat, mai ales în amiaza activității sale, și remediile lor. Au fost false, în contratimp cu mersul înainte al istoriei, în contrast cu ceea ce trebuia îndreptat. Dar cu toate acestea nu i se poate nega lui Iorga o funcție și nedezmînițită dragoste de popor. Noțiunea aceasta nu avea în concepția lui un înțeles abstract. Atunci cînd

îi recităm fie autobiografia, fie paginile de critică din tinerețe, fie portretele, observăm prezența unei pronunțate note antiidilice exprimată adeseori sarcastic. De câteva ori chiar îl situează în această categorie și pe Vasile Alecsandri, poet senin, după părerea sa, pe care în adolescență și tinerețe îl opunea lui Eminescu, „un strămutător subit, ca prin minune, în altă lume“.

Nicolae Iorga nu a fost, prin temperamentul și inteligența sa pătrunzătoare, înclinat spre o viziune senină a lumii, și a realităților sociale românești cum încă, eronat, se mai crede. Chinuit din copilărie de o existență precară, lovindu-se apoi de o configurație socială și morală nepotrivită cu concepțiile sale despre viață, iubindu-și țara pe care ar fi vrut s-o vadă fericită, prețuind în chip cu totul deosebit țăranimea, cum se poate vedea din portretele unor oameni ca Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu, Iacob Felix, Spiru C. Haret, cu ale cărei idealuri și lupte s-a identificat, el s-a izbit încă de la început de imaginea unor dramatice și sfîșietoare contradicții ce se consumau pe pământul românesc. În primul volum al monumentalei autobiografii *O viață de om*, atunci când își rememorează *Copilăria și tinerețea*, Nicolae Iorga notează : „Dar am văzut și oamenii venind încrezători la socoteală și plecînd deznădăjduiți că le-a crescut datorია. Am înțeles că sînt multe feluri de a măsura cu prăjina. Am scrișnit din dinți cînd biciul stăpînului a înconjurat trupul secerătorului întîrziat (...). Am plecat de acolo dușman al unei societăți sprijinite pe astfel de baze“. De aceea punctul de pornire al activității sale politice, hotărîrea sa de a trece la acțiunea propriu-zisă, de a nu se mărgini numai la scris, și de a nu mărgini scrisul numai la probleme culturale au fost determinate de neliniștea pe care i-a provocat-o situația dezastruoasă a țării și mai ales a țărănimii în amurgul celuiilalt veac : „În adevăr, era de toate

evidența, chiar când ea nu era produsă de flacăra răscoarelor, care nici ele nu lipsiseră cu totul, că e imposibil să se trăiască mai departe cu milioane de țărani fără pământ, fără drept adevărat în viața publică...“.

Iar momentele grele, de o capitală importanță ale istoriei noastre, au fost depășite, spunea Nicolae Iorga, datorită eroismului și vitalității celor mulți: „Această populație — spunea el în 1917 —, care petrecea zile de îndoială și nopți de spaimă... s-a arătat mult superioară acelor care trebuiau s-o îndemne și s-o susție“. Dacă am aduna paginile scrise de el cu acest prilej, am alcătui unul dintre cele mai patetice elogii ce s-au adus vreodată țaranului român. Imaginea regimentelor flămînzite, a ostașilor lăsați să moară pur și simplu de foame, a oamenilor înghețați pe străzi, bîntuiți de toate molîmele, în contrast cu desfrîul oligarhiei, ce a stîrnit lui Iorga atîta repulsie, constituie una din cele mai dramatice mărturii asupra acestei perioade din istoria țării noastre, mărturie din păcate prea puțin citată pînă acum. Pentru că Iorga salvarea țării de la oamenii aceștia, aflați pradă tuturor flagelurilor, a așteptat-o: „Dar ceea ce lipsea claselor de sus poporul o suplinea prin instinct, acel minunat popor...“. Și, impresionat de dăruirea lor, el a cinstit memoria celor ce s-au jertfit și cărora li s-a datorat biruința din urmă prin pagini de o mare vibrație adunate și în acest volum. „Acel minunat popor...“ nu este doar o expresie întîmplătoare, ci un leitmotiv al operei sale, ce s-a transformat într-un adevărat testament pe care îl regăsim plenar și în filele *Oamenilor cari au fost*, fapt ce dovedește încă o dată că tot ceea ce a scris Iorga constituie expresia unui sistem coerent, a unei gândiri organice.

Care este deci sensul acestor portrete și cum definesc ele concepția lui? Sînt toate aceste pagini alcătuite din considerații omagiale scrise sub impresia încetării din viață

a unor oameni de seamă sau cu prilejul unor date aniversare, a înălțării unor monumente pentru perpetuarea memoriei lor? Iorga nu a scris, așa cum în mod obișnuit spunem, un *necrolog*; pentru el aceste consemnări nu erau izvorâte din obligații jurnalistice și protocolare și nu reprezentau modalități de a pune în evidență prietenia sa cu mari spirite ale vieții politice, sociale și spirituale românești și universale. Această neobișnuită galerie de portrete, unică în literatura română nu numai prin dimensiunile ei, constituie una dintre cele mai vibrante expresii ale patriotismului și dragostei de popor, cele două direcții fundamentale ale concepției lui Nicolae Iorga. Pentru că ele sînt mai înainte de toate meditații asupra sensului unor vieți, asupra căilor pe care s-au împlinit aceste existențe. Un adevărat *roman*, condensat în cîteva paragrafe, reînvie nu numai etapele unei vieți, ci modul în care această viață s-a împlinit în lumea din care personajul s-a născut și a trăit, în lumea care l-a modelat și pentru care el și-a dăruit toate însușirile, capacitatea creatoare, iar în cazul eroilor căzuți în primul război mondial — viața. Deci nu elogiul îndurerat, nu cuvintele de circumstanță, nu lauda ocazională, ci scrutătoarea privire asupra unor vieți de oameni fie ele înscrise în panteonul națiunii, fie nume din marea masă a celor care au muncit cu abnegație, cu dezinteres și entuziasm avînd drept supremă satisfacție bucuria datoriei împlinite. Pentru că aceste portrete reflectă în gradul cel mai înalt concepția lui N. Iorga pe care profesorul Mihai Berza o sintetiza astfel: „Viața trebuie să fie continuă afirmare, faptă“. Istoricul care a reînviat cu un patos neîntrecut, cu o vibrație dramatică de-a dreptul cutremurătoare, figurile legendare ale istoriei vestite prin fapte ieșite din comun, a avut ca nimeni altul un cult al muncii duse în tăcere, de care nu se leagă

rezultate spectaculoase dar fără de care nu poate fi concepută viața și progresul unor colectivități umane, a popoarelor. Portretele dedicate acestor oameni — de la profesori de provincie pînă la savanți — care au muncit pentru binele obștei, care nu și-au înscris numele doar pe tratate științifice, dar și pe așezăminte pentru binele și luminarea tuturor, care au gândit și înfăptuit reforme pentru îmbunătățirea vieții celor mulți, denotă că activitatea și faptele fiecăruia erau privite de N. Iorga într-o strînsă legătură cu nevoile țării. El niciodată nu laudă fapta spectaculoasă dar gratuită, opera strălucitoare dar lipsită de adresă, însușirile eminente consumate în gol. Dimpotrivă ceea ce caută să pună în valoare Iorga, vorbind despre aceste personalități, este concordanța dintre munca, idealurile lor și necesitățile progresului social, moral și intelectual al țării. A lăudat spiritul de inițiativă, viața dăruită muncii în contrast cu „aburii înăbușitori ai unui materialism degradant, zbuciumat de istoria petrecerilor fără măsură“ ce pluteau mai ales în București în anii de după primul război mondial. Aprecia munca spornică pentru binele colectivității și pe omul „de muncă pe care-l mulțumește, numai rodul silințelor sale oneste“. Pe asemenea însușiri se ridica sistemul său de valori: „Un om discret, muncitor, harnic la fapte și scump la vorbă“, care erau numai „știință și conștiință“, „a fost un om de bine și de muncă al țării“, „dar cuminte cum era și bun la lucru — ce mare calitate! — el nu s-a descurajat“. Aprecia „viața de modestă muncă“ și pe cei care au încercat „suprema mulțumire a lucrului trainic îndeplinit“ pe cei ce au fost „o expresie a nevoilor neamului“. Totuși nu a fost partizanul unui entuziasm cu orice preț și fără finalitate și nu a lăudat numai gesturile ci a privit cu ochi critic rezultatele: „la cea dintîi atingere cu acele realități care mai cereau atîta munca, el

credea că a isprăvit cu dînsule“. Aprecia întotdeauna întru-chiparea gîndului, materializarea inițiativelor, rezultatele acțiunii. Portretele lui nefiind, așa cum spuneam, simple consemnări de circumstanță, reprezintă adevărate radiografii spirituale datorită cărora N. Iorga stabilește cu exactitate coeficientul de importanță socială a fiecărui *om care a fost*. Pune în evidență idealismul, dezinteresul față de orice formă de recompensă materială a unor personalități, precum Spiru Haret și Ion Mincu, care au luptat pentru „interesul superior al țării“ și care au transmis „sufletul lor instituției pe care au condus-o“. Aprecia îndeosebi „fapta în mijlocul poporului și pentru popor“. În clipa supremei înțeleștări, cea dintîi pe care Iorga a cunoscut-o în chip plinar pentru apărarea patriei și împlinirea unui ideal național și anume primul război mondial, a scris alături de zilnicele articole prin care nu înceta să predice încrederea în biruința finală — portrete despre cei ce s-au jertfit pe cîmpul de luptă sau pentru îngrijirea celor răniți și aflați în suferință. Fie conducători de oști precum generalul Ion Dragalina, fie ofițeri sau simpli soldați, toți reprezentau pentru Iorga un exemplu de devotament, de necondiționată dăruire, de neîntinare morală, de intransigență. Și aici nu putem să nu ne gîndim încă o dată la acea consecvență între om și operă, între idealul uman pe care el l-a propagat de-a lungul a cinci decenii și sfîrșitul său eroic. Prin faptul că acești eroi ai primului război mondial n-au precupețit nimic, prin faptul că n-au pus în cumpănă viața lor pe cîmpul de bătălie, ei aparțineau panteonului nației alături de cei mai străluciți fii ai ei. Și aceasta pentru că omul de seamă în concepția lui N. Iorga nu era cel care strălucise asemenea unei stele, ci cel care realiza cu temeinicie o acțiune, cel ce se dăruise unui ideal înalt, cel ce se conecta la necesitățile societății, cel ce luptase pînă

la ultima suflare pentru triumful cauzei naționale. Acest sistem de valori etice, care așează în centrul lui poporul și patria, l-a făcut pe N. Iorga să respingă imaginea eroului care realizează singur totul, care se înalță pe un pedestal ce nu ține seama de cei din jur, de sensul dezvoltării sociale și politice a țării. Spunea cu prilejul comemorării lui Mihai-Viteazul în 1909: „Nici un om mare nu e așa de mare, încât el singur să poată îndeplini o operă mare. Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici, de dorința de muncă, de setea de jertfă a lor... Oamenii mari însă cresc în puteri prin valoarea morală a societății în care trăiesc“. Eroul în concepția lui Nicolae Iorga nu își validează pe deplin însușirile decât atunci când întruchipează năzuințele unei colectivități, iar drama unor personalități începe din momentul în care acestea nu-și mai află reazemul în conștiința populară. „Nenorocirea lui Mihai Viteazul fu că el se găsi de la o vreme singur cu conștiința lui, cu încrederea lui în sine, cu vitejia și mândria lui“. Semnificația personalității lui Aurel Vlaicu nu stă în temeritatea firii lui, în performanțele înregistrate de el, ci în faptul că un popor întreg „toți acei iobagi de idei, setoși de libertate, de lumină, de neațîrnare“, l-a privit ca „pe un vestitor al biruinței, al apoteozei victorioase“. Filele pe care Nicolae Iorga le-a scris cu prilejul încetării din viață și a comemorării unor oameni de seamă sau a unor modești truditori pe ogorul datoriei n-au nimic din convenționalismul genului, nu poartă nici o umbră de exagerare pioasă. Dimpotrivă, ceea ce le caracterizează este luciditatea, o pătrunzătoare radiografie morală a omului care a încetat de a mai fi, dar a cărui viață oferă prilejul unor adânci învățăminte ce pot lumina drumuri viitoare, după cum nu de puține ori o experiență chiar a unui om ilustru prilejuiește meditații

amare. De aceea, am inclus în această culegere poate cel mai profund și cutremurător portret din câte s-au scris în literatura română, acela prilejuit de moartea istoricului Nicolae Ionescu, a cărui viață — în ciuda unor reușite sociale — a constituit un eșec pe care Iorga îl surprinde cu o acuitate psihologică de mare scriitor. Dar eșecul acestui „meșter al cuvîntului“, al „cuvîntului — *sterp*“ este pus de Iorga pe seama contratimpului în care oratorul s-a aflat cu evoluția și cu necesitățile societății românești. De aceea putem spune că portretele grupate sub titlul *Oameni cari au fost* reflectă integral concepția lui N. Iorga : deoarece la temelia oricărei judecăți asupra unui om și asupra modului în care acesta și-a împlinit viața el așeza ideea de țară, de slujire a poporului, de muncă în folosul obștei și al oamenilor. Valoarea omului nu se definea într-un univers abstract, ci se raporta la acest sistem de referință. Aflăm în aceste portrete una din exemplarele lecții de patriotism din literatura noastră, una din cele mai vibrante pagini de laudă a intelectualetății legate prin toți porii ființei sale de popor, a acelor care și-au făcut un scop vieții din punerea în valoare a tezaurului popular și au contribuit la animarea vieții spirituale a maselor, precum Ion Vidu de pildă.

Și, în același timp, aceste portrete aduc o perspectivă clară asupra personalității lui N. Iorga, infirmînd numeroasele interpretări false și neavenite. Ele dovedesc un fapt esențial pentru caracterul său și anume atenția cu care a urmărit nu numai activitatea celor mai de seamă oameni ai țării, ci a numeroși intelectuali de pe întreg cuprinsul patriei a căror faptă și operă o cunoaște în mod intim și nu circumstanțial. Astfel ne apare o nouă dimensiune morală a personalității sale : și anume faptul că el era integrat în cel mai deplin înțeles al cuvîntului nu numai în mișcarea politică și socială dusă la nivelul

înalt al conducerii guvernamentale și de partid, ci în viața concretă de zi cu zi a oamenilor care nu aveau alt ideal decât imperativul social și moral despre care am vorbit. Și ceea ce mi se pare demn de relevat este faptul că solidaritatea lui Iorga, cu toți aceia ce munceau în îndepărtate colțuri de țară sau în provinciile românești pe atunci aflate sub dominație străină se manifesta pe toate planurile vieții sociale și spirituale. De la scriitori, culegători de folclor, pictori, profesori, învățători, muzicieni, animatori, ingineri, medici, ostași, prelați — toate, dar absolut toate profesiile sînt prezente aici, ceea ce dovedește că oriunde Iorga întîlnia acea faptă pusă în slujba colectivității, a poporului, acel gînd dezinteresat, el se simțea alături de acești oameni, chiar dacă numele lor „nu strălucea pe prima pagină a gazetelor“, ca să parafrazăm o expresie a sa. Aceste portrete ca și cărțile sale de călătorie prin țară dovedesc că, în fond, Iorga nu era numai omul construcțiilor științifice, dornic să fie prezent în forumurile cele mai înalte ale conducerii țării, omul festivităților protocolare, al ceremoniilor și al adunărilor savante. Cea mai mare bucurie a vieții sale, cea mai deplină satisfacție fiind integrarea organică în mișcarea spirituală și socială a țării, pe care nu o cunoștea numai livresc. Era bineînțeles la curent cu cărțile și publicațiile apărute pe toate meleagurile patriei și releva tot timpul pe cele care urmăreau punerea în valoare a tradițiilor și problemelor locale — trăind zi de zi viața poporului său, pe care o cunoștea și participa la ea nu numai în chip afectiv, ci încurajînd-o, susținînd-o.

Și, în același timp, portretele acestea contribuie la rectificarea unei imagini constituite cu prea multă ușurință. G. Călinescu cel dintîi a pus în evidență acest fapt; de aceea vom reproduce aici considerațiile sale deosebit de pertinente: „Din ele (portretele care alcătuiesc *Oameni*

cari au fost n.n.) iese o imagine a d-lui Iorga deosebită de aceea ce s-a încercat a ni se da, adică în locul unui Iorga capricios, egoist, fără interes pentru persoana altuia, un Iorga de o mare sociabilitate și de o mare simpatie pentru aproape (...). Când vezi cum d. Iorga, decenii întregi s-a oprit cu condeiul său asupra tuturor acelor, oricât de mărunți, însuflețiți de un gând de cultură, cum a știut să găsească un cuvânt de laudă și pentru cel mai umil, înlăturând cu omenie punctul de vedere critic, când îl vezi în legătură personală cu tot ce provinciile alipite au dat în câmpul cărturăriei, de sus în jos, când vezi că nimic pornit din buna intenție de a face ceva bun nu-i scapă, înțelegi de ce omul acesta a fost iubit și este, în ciuda presupuselor sale toane. Atîta omenie presupune firește abdicarea de la critică, dar aici, în câmpul culturii unde e vorba de a îndemna, nici nu se cere cîntar. N. Iorga e un temperament constructiv, iubitor de faptă. Scepticismul îl supără și îl face bănuitor chiar și acolo unde noi rămînem nesupărați“ *.

În sfîrșit, *Oameni cari au fost* alcătuiesc galeria de portrete care pînă acum, din punct de vedere artistic, n-au fost întrecute în istoria literaturii române. Pagini de o densitate uimitoare, în care imaginile se succed adeseori în cascade: fraze care trasează un destin și definesc, pertinent, o atitudine — toate mijloacele artistului de excepție se află aici. Am putea spune că ele își păstrează și astăzi o valoare de model prin conciziunea lor, prin forța imaginilor ce pot fi citate ca nestemate. Comparația, hiperbola, jocul de cuvinte, metafora — toate procedeele se întrunesc în acest mare banchet stilistic, în aceste neobișnuite și emoționante pagini de artă.

* G. Călinescu „*Ulysse*“, 1966, p. 268—269.

Sînt condensate în fiecare portret în parte și în toate laolaltă valorile literare cele mai concludente ale operei lui Nicolae Iorga. Pentru că portretele din *Oameni cari au fost* validează încă o dată observația lui Tudor Vianu : „O pagină de a lui Nicolae Iorga este un lucru absolut individual, imposibil de a fi confundat cu produsul unei alte pene, dusă, precum este, de valul clocotitor al unei mari tensiuni“.

Deși pe scriitorul Nicolae Iorga îl aflăm și în pagini de beletristică pură — mai puțin în versuri și mai mult în piese de teatru — îl întâlnim mai ales, și în primul rînd, în lucrările sale memorialistice, în note de drum, în pamflete și în portrete. Este și părerea exprimată de profesorul Mihai Berza, unul dintre cei mai pătrunzători exegeți ai operei sale. Adevărate jerbe de imagini, care nu strălucesc gratuit, ci pun în evidență calitățile sau defectele celui portretizat și îl ancorează în epocă se încheagă în definiții sintetice. Aici, mai mult ca oriunde, însușirile de scriitor ale lui Nicolae Iorga ies la iveală : „Portretul omului fizic și moral alcătuiește unul din sectoarele cele mai glorioase ale artei scriitoricești a lui Iorga“, spunea Tudor Vianu.

O singură frază îi este suficientă pentru a trasa traiectoria unei vieți cu toate meandrele, dramele, înălțările și căderile, cu tot zbuciumul ce l-a însoțit. Fiecare personalitate este văzută prin prisma acelei trăsături care a individualizat-o în epocă și în istorie : Hasdeu este eroul romantic sfîșiat de contradicții, Gheorghe Bariț, care și-a dedicat viața activității jurnalistice, este asemuit cu „acea parte din apa cerurilor pe care pămîntul o înghite fără a mai da rîuri veșnice, dar din care se înalță pe cîmpiile de catifea verde și de aur palid hrana miilor de oameni“ ; meritul „cel mare“ al lui Iosif Vulcan e publicarea revistei *Familia*, care, atunci cînd a dispărut, a luat „cu

dînsa rostul, dacă nu sufletul lui Vulcan“. Uneori un singur joc de cuvinte definește ce a însemnat un om “...el lasă — se spune despre un politician liberal — nu atîta un *gol*, cît un *loc gol*, pe care atîția s-au repezit să-l cuprindă“.

Iată de ce selecția pe care o înfățișăm astăzi publicului constituie unul din punctele culminante ale operei lui N. Iorga, reprezentîndu-l deopotrivă pe artist, pe gînditor și pe om. În același timp selecția constituie suma unora dintre cele mai patetice și mai impresionante pagini din cîte s-au scris vreodată dedicate oamenilor care s-au identificat cu țara și cu poporul lor, a căror viață a căpătat valoarea permanenței naționale.

VALERIU RĂPEANU

Notă asupra ediției

Culegerea de față reprezintă o selecție din cele patru volume ale galeriei de portrete publicate de N. Iorga sub titlul *Oameni cari au fost*. În timpul vieții scriitorului a apărut cu acest titlu un prim volum: *Articole care pot să rămâie I Oameni cari au fost — Amintiri și comemorări* de N. Iorga — Vălenii de Munte — Neamul Românesc — 1911 — 500 p.

Publicarea portretelor a fost reluată tot antum două decenii mai târziu, în patru volume, de către Fundația pentru literatură și artă în cadrul colecției *Scriitori români contemporani*, fără indicațiile *Articole care pot să rămâie și Amintiri și comemorări*, reproducând în fruntea volumului I prefața ediției din 1911. Cele patru volume au apărut astfel: vol. I, 1934, 466 p.; vol. II, 1935, 486 p.; vol. III, 1936, 428 p.; vol. IV, 1939, 340 p.

Pornind de la profilul editurii în care apare această selecție, am urmărit să punem în evidență acele portrete care vorbesc despre faptele de vitejie fie ale marilor conducători ai poporului român (Mihai Viteazul) fie ale unor cunoscuți generali (Eremia Grigorescu, Ion Dragalina), fie ale unor oameni anonimi care și-au dat viața pe câmpul de luptă. Dar cum Nicolae Iorga avea o concepție organică despre patriotism — sentiment pe care îl puneă în evidență în viața și opera marilor oameni care au ilustrat

istoria acestui popor — am ales pentru culegerea noastră paginile în care el evocă pilda unor personalități de seamă ale istoriei noastre. Ne-am oprit în primul rînd asupra paginilor dedicate lui Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu, figuri pentru care el a avut o extremă prețuire, ca și lui Eminescu, Nicolae Grigorescu, Alexandru Vlahuță și am inclus în această culegere toate portretele care vorbesc despre oameni ce s-au devotat prin viața și opera lor patriei și poporului nostru.

Ordinea portretelor urmează ordinea publicării lor în volumele apărute în Editura Fundațiilor. Pentru stabilirea textului am urmat de asemenea cele patru volume indicate mai sus. Cum însă mai ales primul volum a apărut cu multe greșeli și inadvertențe de text, nu am urmat toate aceste inadvertențe, ci am unificat textul, respectînd cîteva dintre particularitățile scrisului lui Nicolae Iorga, precum *cari*, *supt*, *vrîsta*, *răpede*, *vicața*, *mâni*, etc. Am urmat principiile stabilite de noi la alcătuirea ediției *O viață de om — așa cum a fost*, Editura Minerva 1972. Greșelile de tipar evidente au fost corectate tacit. În notele de subsol am făcut unele precizări lexicale, unele corecturi privind anumite inadvertențe și am dat unele date bibliografice. Notele care nu poartă mențiunea *N. ed.* aparțin autorului.

Dat fiind profilul acestei ediții, notele finale — însemnate cifric în cuprinsul textelor — nu au un caracter exhaustiv, ci stabilesc numai unele repere în timp și oferă datele esențiale pentru înțelegerea mai exactă a personalităților evocate.

VALERIU și SANDA RĂPEANU

Doctorul Davila

Acum cîteva zile s-a ridicat în fața frumoasei, dar dositei Facultăți de Medicină din Cotroceni, o statuie a generalului-doctor Davila. S-au ținut cu acest prilej cuvîntările de rigoare, dar prin meșteșugul de vorbă, mai mare sau mai mic, al oratorilor de sărbătoare se desfăcea neconținut — cum se desfăcea și la discursurile de la îngroparea lui Davila, acum nouăsprezece ani — o notă de sinceritate, de caldă recunoștință, de înaltă admirație, de adevărată iubire. Ba încă, pe lîngă bătrînii de astăzi ai învățămîntului medical de la noi, a venit de peste Dunărea vrăjmașă, pentru a mărturisi aceleași sentimente de recunoștință, un Bulgar, care și el păstra în amintirile depărtate ale tinereței sale petrecute la noi icoana binefăcătoare a doctorului Davila.

Davila a fost și profesor la Facultatea înaintea căreia se va vedea de acum înainte chipul său, dar fără îndoială că această Facultate a avut profesori mai străluciți, cărora însă nici un om cu măsură nu se va gândi vreodată să le ridice o statuie. El a inventat, pe vremuri de holeră în războaie ce se desfășurau și pe pămîntul nostru, vestitele, neplăcutele „picături“, care au rămas în spițeria * română,

* În ediția din anul 1911 *farmacopeea*.

dar adevărata holeră trece lesne, în mersul ei ucigător, peste acest dușman, și alții, cari nu sunt mențiți la onoruri postume, se pot lăuda cu descoperiri mai frumoase în cursul cercetărilor lor metodice și stăruitoare. El a scris înainte de a veni la noi, o bună teză de doctorat despre anumite boale, însă activitatea lui de învățat s-a oprit aici, și marele doctor Davila n-are bibliografie, pe când alții cari o au, și încă îmbelșugată, nu vor primi nici un bust măcar, de la o posteritate recunoscătoare în piatră cioplită sau în bronz vărsat.

Fără Carol Davila, care e vrednic totuși de gloriificarea ce i s-a făcut, am fi avut, neapărat, o Facultate de medicină, o școală de veterinărie, o școală pentru farmaciști, aziluri pentru copiii schilozi și fetele fără părinți, am fi avut, pentru binele științei, muzee medicale și o grădină botanică. Orice civilizație organizată are nevoie de asemenea așezăminte pentru a răspunde nevoilor ei mai înalte, demnității ei, sau nevoilor practice, zilnice ; și noi, pe vremea activității creatoare a doctorului Davila, eram îndreptați, prin necesități geografice, istorice, economice mai tari decât voia oamenilor conducători, spre reproducerea civilizației apusului. Dar fără inițiativa îndrăzneată, fără lărgimea de vederi, fără talentul de a aduce pe ceilalți la părerile sale folositoare, de a-i încălzi pentru sentimentele sale de iubire a oamenilor, fără priceperea-i, adevărat franceză, de a face multe și trainice lucruri din bani puțini, toate aceste instituții medicale, care sunt *cea mai netăgăduită faimă a noastră astăzi*, toate aceste stabilimente-model ale milei de aproapele sărac sau fără de puteri, în care iarăși se vedește ce e mai

bun în firea compătimitoare, jertfitoare, a adevărului român, n-ar fi fost *atunci*. Și, în graba năvalnică a popoarelor, care deosebește epoca noastră, în prefacerea văzută cu ochii a țărilor, înseamnă ceva să fi câștigat un pas mai înainte decât alții. Și, iarăși, fără el toate aceste temeieri de viață orînduită și de mîndrie națională n-ar fi fost *astfel*.

Căci, în întemeierea care ne-a apropiat de vechea Europă muncitoare, și răsplătită pentru munca ei, se descopăr repede două mari avînturi, despărțite printr-o perioadă de preocupări aproape numai politice. La ultimul avînt au fost de față și tinerii de astăzi : am auzit și noi vîjîitul prin văzduh al ploii milioanei împrumutate, ploaie căzînd pe țărini roditoare ca și pe stînca goală a trufiei și a interesului particular, și am văzut răsărind oastea în stare să apere patria și să-i cinstească numele, școlile elementare ale orașelor și satelor, drumurile de fier care ne leagă cu lumea și pe care se pot mișca în voie bogățiile noastre, podurile și porturile în același timp cu palate babilonice, urîte și nepractice, pentru lucruri care nu sunt, sau, fiind, se puteau mulțami cu mai puțin, cu instituții pentru nevoia celui mai zgomotos sau a celui mai folositor în lupta politică. În această vreme cînd anume miniștri te trăgeau de mîncă pentru a primi ceva din aurul rămas în fundul lăzilor risipei, a *întemeia* ajunsese o ocupație ministerială care, aducînd laude de organizator, nu cerea nici jertfe, nici muncă, nici cunoștinți, nici pricepere.

Dar Davila a fundat în alte timpuri, în timpurile umilinței, sărăciei și nepriceperii, cînd puțini înțelegeau, cînd nimeni nu vedea viitorul cu încredere (așteptam a fi anexați din zi în zi !) și banii

se drămăluiau de o mie de ori pînă să iasă la lumină, chiar pentru cea mai vajnică nevoie. Atunci nu era în stare să întemeieze, pentru gloriola sa, orice omuleț de rînd care avea una din cheile Vistieriei de împrumut.

Davila a venit în țară, ca „ștab-doctor“, doctor militar, în 1853, Martie. În toată Muntenia erau numai cîțiva medici sași, nemți, greci, care tămăduiau cu arginți pentru folosul lor propriu ; școala pentru „felceri“, pentru ofițeri sanitari-ajutători a meritosului dr. Krețulescu trebuise să se închidă, satele trăiau și mureau în voia lui Dumnezeu și a babelor. La 3 aprilie încă, apare în *Buletin* legea pentru organizarea sanitară, care instituie medici de plasă cu un ajutor și un felcer. La 22 Iunie gazeta oficială dă lista celor numiți : români sunt numai printre felceri. Dar, în Decembrie al anului următor, Davila întemeiază la Mihai-Vodă — o ruină bună pentru orice — „un muzeu de anatomie și chirurgie“, pentru studenți, și anume „cu a sa cheltuială“. Nu trece mult, și cîrmuirea lui Vodă-Știrbei ia asupra-și muzeul, ajuns o școală de „meșteșugul felceriei“. Peste doi ani, Davila călătorește în Franța și capătă de la guvernul împărațesc deschiderea pentru absolvenții săi a porților Facultății franceze. Restul a venit de la sine.

Acestea — și altele — s-au făcut într-o vreme cînd nu se dădeau lefi, sau ele erau mici, cînd nu se asigurau pensii, cînd nu se împărțeau decorații, cînd nu erau ziare ca să cînte lauda celor buni, pe lîngă a celor răi. Și nu merită să fie amintit nici un lucru care nu pornește din inimă curată, dintr-o simțire altruistă.

Davila era un străin : născut lângă Parma, crescut în Angers, un străin care n-a avut vreme să învețe românește în peste treizeci de ani ce a stat la noi. *El n-a spus nici o singură dată că ne iubește.*

Dar *aici* stă al doilea merit al său. Mai târziu au venit, îmbrățișînd pe toate cărările, sărutînd și aerul românesc, — numai buze lacome și brațe deschise, — filoromâni, cari au făcut bani și au escaladat situații, căci brațele aveau ghiare și buzele acopereau fălci harnice. El, Davila, a venit *chemat*, și a făcut înzecit isprava pentru care-l chemaseră. Dacă ne-a iubit, ne-a iubit *pe urmă*, pentru binele pe care ni-l făcuse, — și, mai ales, n-a spus-o ni-mănuși.

Dar el are și un al treilea merit, care nu e cel mai mic. A fost un învățător — ceea ce e mai mult decît un învățat —, un sfătuitoare prin exemplu și un călăuz.

Nu prin discursuri și prin cărți, nu atîta chiar prin lecții. Văzutul și nevăzutul *sunt* de o potrivă, și se amestecă neconținut în lucrurile omenești. Cei mai mulți îndeplinesc ceea ce se vede, se aude, cade supt simțuri. Dar, la puțini de tot, pe lângă fapta materială, pe lângă *orice* faptă materială a lor, se mai adaugă ceva, o emanație neconținută a sufletului lor mare și bun, care înalță fapta, o *idealizează*. Și acest prisos personal, de aur curat, cade adînc în inimă, și alcătuiește aici o statuie, pe care numai foarte slab o pot imita pe urmă — cînd se ridică și *dacă* se ridică — statuile de piatră sau de bronz.

26 octombrie 1903

Alexandru Odobescu

Cu prilejul tipăririi unei scrisori
din adolescența lui

Sunt aproape zece ani de cînd a murit Alexandru Odobescu, cea mai desăvîrșită înfățișare a eleganței în literatura și în știința românească, cel mai aristocratic spirit printre scriitorii noștri, și în același timp unul dintre cei mai buni cunoscători ai graiului românesc, ai graiului de la țară, bogat în cuvinte, mlădios în legătura lor vioaie și plin de înțelesuri cuminiți, tot așa de potrivit pentru săgetarea glumii ca și pentru deschiderea adîncurilor înțelepte.

Odobescu a scris puțin, deși mai mult decît a pus în mîna publicului ediția într-ales (aleasă de dînsul cu o zgîrcenie neobișnuită), făcută acum vreo douăzeci de ani de librăria Socec¹. Avea toate însușirile unui nuvelist istoric : cunoștea, ca arheolog, înțelegea ca om de gust și putea chema la viață nouă ca poet priveștiștea amănunțită și colorată a rostului altor timpuri, care sunt pentru unii o fantezie strălucitoare, iar pentru alții nume și date. Condeii lui ușor, penelul lui delicat, cu tonuri blînde și discrete, romantismul lui dulce și plin de o taină străvezie, erau potrivite să dea chipuri plutind între ceea ce se întoarce din mormîntul realității și ceea

ce se înalță din gîndul creator al cîntărețului. Dar el n-a scris decît *două* nuvele.

Cercetător artist al antichității, el avea simțul frumuseții, care trebuie mai mult decît orice învățatură pentru ca să cuteze cineva a proiecta lumina lămuririlor asupra corpului de curată și veșnică marmură al artei grecești. El ajunsese arheolog — pentru el cuvîntul sună oarecum pedant, și s-ar putea zice mai cu dreptate că el avea o *catedră* de arheologie — prin iubire, și astfel rămăsese totdeauna, căutînd a înțelege mai mult ca să poată admira mai deplin ceea ce i se impunea de la început prin neîntrecutul farmec al celei mai senine armonii, al măsurii celei mai matematic exacte, al cumpătării celei mai aspre cu sine însăși. Dar el n-a dat decît o serie de lecții universitare, care sunt, — mai degrabă decît *Istoria arheologiei*, cum se intitulează — o convorbire spirituală, strălucitoare prin digresii dibaci împleticite, asupra întinsului domeniu al artei de acum cîteva sute sau de acum două mii de ani. Același caracter de diletantism pasionat, de șagă adîncă, de dezordine foarte meșter orînduită, de trecere în fugă fără ca nimic de căpetenie să scape din vedere, o are și marea sa lucrare franceză asupra *Tezaurului de la Pietroasa*, care nu e o carte de știință obiectivă, ci o lucrare cu totul personală, cu mult mai mult a autorului decît a subiectului.

Acest închinător al idealului elin, care nu vede sufletul decît prin trup, era totuși un înțelegător, credincios pînă la înduioșare al idealului artei creștine, care urmărește ținta imposibilă a de a găsi o frumusețe nouă, *numai* sufletească. Pe o vreme cînd înstrăinarea claselor noastre conducătoare ajunsese foarte departe, el, care pornise din ele și trăia

În mijlocul lor, a descoperit, se poate zice, comorile de artă în clădire, săpături și zugrăveală, care sunt mănăstirile noastre, în care se văzuseră pînă atunci numai venituri și pisanii. El a cercetat toate lăcașurile mai însemnate, notînd tot ce merită a fi admirat sau cunoscut. El a fost pînă acum, și în această *arheologie* mai puțin arhaică, singurul care, în același timp, să știe, să simtă și să poată scrie într-un chip vrednic de știința și simțirea sa aplicate la rămășițele artistice ale vieții noastre de demult. Dar rapoartele sale către Minister n-au văzut lumina decît într-o mică parte, și, cînd a stat să-și adune *Operele*, el a jertfit și din puținul care fusese publicat.

Odobescu avea ca puțini alții talentul de cronicar, acela de a prinde lucrurile ce se strecoară, supt unghiul cel mai interesant, și de a spune despre dînsule așa, încît oricine să se poată lumina, să le vadă mai adevărat, mai întreg și mai frumos, fără să simtă umilința că primește o dojană sau măcar o învățătură, socotind mai mult că a găsit un tovarăș de păreri în acest priceput convorbitor, care, zîmbind, își urmărea neconținut scopul de a instrui, de a convinge, de a îndrepta. Dar n-a colaborat decît puțină vreme la unul din ziarele mari de pe la 1870—1880, și apoi nu s-a mai văzut un rînd al lui în presa zilnică, de care a fost acoperit de ocări în anii din urmă ai vieții lui.

Era prea cochet pentru ca să fie un scriitor cu stăruință. Ținea prea mult la metodă — care stă la îndemîna oricui —, la disciplină —, care e din darurile ce se capătă —, ca să fie un învățat sistematic. Era prea ironic pentru a crede în el sau în alții. Nu era de loc ambițios, și mîndria lui, marea

lui mândrie, care nu voia însă să stăpânească pe cei mulți, cari-i vor fi părut vulgari, era mai mult un „Nu te atinge de mine“. Iubirea lui pentru frumos se mulțamea prin sine însăși, prin fulgerul trecător al admirației, și n-avea nevoie de scris. Prin societatea noastră legată de pământ cu multe fire, el a trecut doar —, fără să desprețuiască de loc lucrurile de aici, căci el era, ca anticii săi, un idealist al materiei, un entuziast al vieții prin care tot ce are ea mai frumos, pînă în clipa cînd a sfărîmat însuși paharul golit al vieții, fără nici o părere de rău.

Scriitorul murise mai de mult încă, — și el, nu din nevoie, ci din voință. Lumea l-a uitat răpede, și din multele lucruri netipărite ce au rămas de la el, nici un rînd n-a văzut pînă astăzi lumina.*

7 martie 1904

* Le însemna aici : amintiri dintr-o călătorie de tineretă la Londra, ilustrate frumos, din călătoriile la mănăstiri, o conferință de cuprins pedagogic și interesante scrisori. D-na. Odobescu mi le-a încredințat pentru a găsi un editor ; ginerele lui Odobescu, d. Damian, le-a reclamat însă după puțin timp. Unele scrisori le-a dat raportul V. A. Urechiă într-un Anuar al Facultății de litere din București.

Gheorghe Barițiu

Cu ocazia inaugurării monumentului său

Sunt abia optsprezece ani de cînd a murit Gheorghe Barițiu, care a fost atîta vreme fruntașul pe toate terenurile și conducătorul românilor din Ardeal, și totuși se pare că poporul nostru s-a despărțit de foarte multă vreme de dînsul. Însă la 12 mai 1892 el primea încă, la a optzecea aniversare a nașterii sale, urări venite din foarte multe părți, dacă nu din toate părțile românești (căci neînțelegerea și nerecunoașterea între sine a fost totdeauna cel mai mare păcat al românilor) ; [...] Atîția printre acei cari nu sunt bătrîni, își mai pot aduce aminte de moșul cu fruntea înaltă, ochii vioi și nasul în vînt, un nas de glumă și de istețime. Dar, de cîte ori se aude numele lui, i se pare oricui că acest nume e cules dintr-un capitol mai depărtat al istoriei literaturii noastre ; el a fost în prezentul culturii noastre, dar venea dintr-un trecut pentru care puțini aveau înțelegere.

Aceasta, pentru că scrierile lui Barițiu nu erau în mîna nimănui. Poet n-a fost, nuvele n-a scris, în istorie n-a dat pînă în anii din urmă decît puține

* Gheorghe Bariț a încetat din viață la 2 mai 1893 ; deci, în momentul publicării acestui articol, se împlineau unsprezece ani de la moartea sa. (N. ed.).

memorii de erudiție, în care nimic nu chiamă și nu reține pe cetitor. Pentru publicul cel mare, și chiar pentru acea parte din publicul cel mic căreia i se poate vorbi numai prin frumuseță, n-a rămas nimic de la dînsul. Numele său singur plutește de-asupra operei, care pare înecată, dar slujește de temelie pentru ceea ce se vede la suprafață.

Și totuși acest scriitor, căruia uitarea i-a luat operele complete, a fost un foarte harnic om de condei, care a scris fără întrerupere, zi de zi aproape, de la douăzeci și șase pînă la optzeci și unu de ani. Enorme volume s-ar înfățișa într-o lungă serie, dacă ar fi să se cuprindă la un loc tot ceea ce el a împărtășit pe încetul, din cunoștințele, părerile și simțirile lui, românilor de dincolo, iar, în anumită vreme, și în oarecare măsură și mai tîrziu, celor de dincoace.

Căci Gheorghe Barițiu a fost un gazetar. Nu, bine înțeles, un gazetar al intereselor celui ce plătește, ci un gazetar al conștiinței și al idealelor sale și, pe lîngă aceasta, ca o întregire neapărată, fiindcă e vorba de un spirit așa de înțelegător și de cuminte, un gazetar „pentru toți“, gazetarul poporului român supus în Ardeal unei stăpîniri străine. A scos pe rînd, de la 1838 înainte, *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, apoi, *Gazeta de Transilvania*, care trăiește și astăzi în Brașov, supt un nume puțin schimbat, și, la sfîrșit, *Observatoriul*. În aceste foi s-a cules învățătură în formă ușoară și plăcută, sfătuirii morale, îndreptări naționale, îndrumări de

călăuz încercat în nesiguranțele și primejdiile unui popor care se luptă zilnic cu grele împrejurări. De la o vreme, alții, de vrîsta lui sau mai tineri decît dînsul, au arătat alte căi și au înțeles altfel ținta lungii călătorii de muncă și osteneli, dar, pînă în apropierea anului de deșteptare și de prefacere 1848, el a fost marele duhovnic al poporului său.

Deci scrisul lui Barițiu, așa de îmbelșugat, a fost practic și trecător : el a fost ca acea parte din apa cerurilor pe care pămîntul o înghite fără a mai da rîuri veșnice, dar din care se înalță pe cîmpiile de catifea verde și de aur palid hrana miilor de oameni, cari adesea uită să mulțamească. Sunt oameni a căror chemare e de a fi ziariști : oameni cari înțeleg răpede, se înflăcărează o clipă, vorbesc cu convingere și ușurință, dar nu păstrează totdeauna pe a doua zi ideile care păreau că-i stăpînesc și sentimentele de care se arătau zguduiți. Cu Barițiu nu e însă așa. El era o fire adevărat românească și țărănească, avînd o reflexivitate adîncă, îndărătnicie în urmărirea scopurilor sale, o deplină consecvență și darul de „a ținea minte“ din care se întemeiază caracterele puternice și vrednice de respect. Avea în adevăr talent literar : un talent foarte sobru, cu multă pază în alegerea și orînduirea cuvintelor, putînd să miște însă foarte mult atunci cînd un sentiment de revoltă sau un avînt ce nu se mai poate opri, rupea zăgazul cel tare. În chestii culturale foarte înalte și gingașe, el avea de mult părerile care au învins pe urmă, tîrziu de tot, în zilele noastre : încă din 1865 el striga, în *Calendarul pentru poporul român*, împotriva „stricării limbii“ și era în stare să cuprindă într-un articol de trei pagini critica întregă a pornirilor spre latinește,

franțuzește, nemțește și ungurește, care împetrișau vocabularul și conrupeau sintaxa. Ar fi putut să se manifeste pe orice teren cu onoare și, când Academia l-a invitat, pe dînsul, septuagenarul, să-și însemne amintirile, puind în același timp vremea sa în legătură cu vremile trecute, el a dovedit că poate descoperi și strînge toată informația, că o poate preface într-o povestire netedă și că se poate feri de orice patimă în expunerea lucrurilor în care fusese în acea *magna pars* de care vorbește vechiul cîntăreț.

Dar el a știut să descopere totdeauna locul, punctul unde trebuia dusă lupta pentru neamul său și să se înfățișeze acolo cu steagul în mîină, jertfind odihna sa, interesul său și, ceea ce e și mai mult, jertfind soarta reputației sale după moarte. În aceasta-i stă meritul cel mare.

Era în 1835—6. Pleiada marilor scriitori ardeleni se stînsese. Ei lăsaseră cărți, dar nu erau școli. Cele mici, din vremea lui Iosif al II-lea, erau în decădere; cele mari se rezumau încă în școala înaltă din Blaj. Pentru cei ce nu erau de confesiune unită, și se fereau de dînsa, pentru cei ce nu încăpeau la Blaj, pentru cei ce voiau să știe și lucruri care nu se predau acolo, erau școlile străine (și Barițiu a învățat la Cluj), cu toate urmările lor. „Școli sunt de lipsă, școli“¹, proclamă în 1835 tînărul profesor de fizică din Blaj, exprimînd cea dintîi nevoie a timpului. Unit, el primi să fie dascăl la Neuniții din Brașov, nu pentru leafă, care era sărăcăcioasă, ci pentru însemnătatea aceluia centru românesc din Brașov și pentru foloasele ce trebuiau să izvorească pentru neam din aducerea la crezul național a vechiului cuib de negustori interesați și

de drept-credincioși înainte de toate. Barițiu fu învățătorul brașovenilor cît a fost de nevoie, și la 1844 el nu stătu pe gânduri să dea altuia locul unde prezența sa nu mai era neapărată.

O altă necesitate a timpului era presa de literatură ușoară, dar cu miez moral și cu orientare națională : un fel de școală a celor ce nu mai puteau veni pe băncile ucenicilor și erau răspîndiți în tot cuprinsul românimii. *Foaia* lui, mai populară, mai puțin personală decît publicațiile periodice, ceva mai vechi, ale lui Eliad și Asachi, cu care el trebuie pus în același rînd, a răspîndit gustul de cetire și a pregătit condițiile materiale ale literaturii de mai târziu. A fost o vreme cînd ea, rămîind singură, a cîștigat și cetitorii din Principate.

La 1848 și după această dată, activitatea politică venea pe planul întîi pentru Românii din Ardeal. El se supuse și veni și la acest asalt, în rîndul întîi. Și, iarăși, pe cînd Asachi făcea mătării înaintea Sfinților Lor Muscalii, iar Eliad, pierzîndu-și cum-pătul, se improviza dictator revoluționar și semizeu în numele Libertății, Barițiu fu omul poporului.

Un „om reprezentativ“, o expresie a nevoilor neamului său, o personalitate binefăcătoare care n-a crezut niciodată că are drepturi și asupra sa însăși, acesta a fost Barițiu. Și de aceea el e așa de greu de deslușit pentru cei ce caută în el *omul* și atît de lesne de respectat pentru acei cari-i văd munca.

9 mai 1904

Eminescu și generația de astăzi

Cu prilejul unei cărți nouă *

E un lucru hotărât astăzi că fiecare generație, fiecare „rînd de oameni“, cum se zicea odată și în scris, și se zice astăzi numai în graiul neprefăcut al țărănimii, vede altfel lumea, judecă altfel, în problemele de căpetenie ca și în lucrurile mici, și are, pentru oameni și natură, o simțire deosebită. Logica de evoluție ce se află în orice proces de cultură și felul particular în care generațiile se pregătesc pentru viață, cer această neconținută prefacere.

Faima ca și felul de înțelegere ale unui scriitor cresc sau descresc și se preschimbă în această frământare de idei și sentimente nouă a unor mulțimi omenești înnoite. Măruntele articole de modă intelectuală pierd orice căutare, și fabricanții lor își îneacă, într-un faliment definitiv, reputația. Operele mari și trainice pot să aibă o eclipsă, o întunecare, ce corespunde cu o încetineală sau o oprire în mersul civilizației naționale, dar lumina lor călăuzitoare tot învinge la sfîrșit. Sufletele văd și se dezvoltă la această lumină, dar într-un timp se deosebesc unele

* Ioan Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*; Leipzig, 1903; 158 pp. în 8°. E cea dintâi bună biografie a unui scriitor român.

linii în focarul binefăcător și i se dau unele explicații, iar în timpurile ce urmează, altele. Bogăția ei pare că nu poate fi cuprinsă deodată, și se desfac părți pentru a fi înțelese. Iar începutul e totdeauna același pentru mărimile dominante : soarele a răsărit, iar veghetorul întârziat ce scrie slove mici la raza roșiatică a lămpii se simte îndemnat a coborî perdelele ca să împiedice intrarea crudă a luminii albe, care-l turbură. Peste câteva clipe însă, lumea *întreagă va cânta imnuri de recunoștință* astrului triumfător.

Ce vicisitudini și în soarta reputației și tălmăcirii lui Eminescu !

Acum treizeci de ani *Convorbirile literare*, pe atunci o foaie din Iași, o foaie revoluționară în materie de limbă, de orientare culturală și de prețuire a trecutului și prezentului literar, tipăreau din când în când, în paginile lor lungărețe, poezii de M. Eminescu. Un nume simplu, *schlicht**, supt rînduri iarăși simple, populare se poate zice, în care se exprimau toate adîncurile tragice și toată gingășia de colori superficiale ale sentimentelor, toată înțelepciunea unei minți cu experiență largă și nenorocită, toată bogăția unui spirit de o vastă și felurită cultură, toată noutatea strălucitoare a unui gând deprins a străbate pînă la capăt, neînriurit și neînfricoșat. Așa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare și tainică, oricine dintre cei umili putea să se mîngîie și să se îndemne, să învețe și să fie mai

* Schlichtheit (subst.) = simplitate, modestie (N. ed.).

bun : rostul armonios al lumilor găsisese încă un glas omenesc prin care să se învedereze întru cât e îngăduit aceasta.

Și în ce stătea mulțămăta față de acela care n-o cerea, care, într-o mișcare de mândrie, se făcea a o răspinge chiar, dar care s-ar fi încălzit, desigur, de dînsa ?

Cei de aproape, membrii „Junimii“ — afară de unul singur — găsea că tînărul sărac, care părea străin în mijlocul lor și a cărui prietenie cu Creangă era legată mai mult prin păharul cu vin și prin gluma rustică, — are ceva talent, dar că nu e încă stăpîn pe un scris limpede și că păcătuiește în privința limbii și a gustului ; ca idei, îl găseau cam înapoiat. Ca oameni cu priință pentru dînsul și pentru literatura românească, acești prieteni de o dată pe săptămînă își dădeau osteneală pentru a-i pieptăna stilul, și erau oarecum jigniți cînd îl vedeau că, în loc de a fi recunoscător, se îndărătnicește. Cînd poeziile apăreau, i se răspundea de la București — unde unul din corifei era d. Hasdeu, plin de un adînc despreț pentru Eminescu —, prin hohote de rîs batjocoritoare. Iar omul trecea înainte, înfășurat în platoșa sa de diamant, iscodind neconținut, în cursul zilelor sale singuratece, și aruncînd apoi, nepăsător, în urmă aurul uimitor al frumuseții nouă.

Într-o zi, nebuní, — de nebunia unei boale urîte, de nebunia neamului său fără noroc, de nebunia oboselilor unei munci de gazetar făcută cu prea multă sinceritate, cu prea multă jertfă și cu o uitare așa de desăvîrșită de sine însuși, încît dădea dreptul oricui să-l uite. D. Maiorescu făcu atunci să apară

un volum de poezii alese ale lui Mihail Eminescu. În toată țara spiritele romantice ale tinerilor de amîndouă sexele se entuziasmară pentru poetul nebun : băietanii și băiețoii își lăsară plete, vorbiră gros, se uitară crunt, împărtășiră cu scumpătate gînduri tenebroase și sentimente oculte, se prefăcură că au halucinații și porniri bolnăvicioase ; iar, pe de altă parte, ei strînseseră ceva bani, pentru a avea dreptul să se numere între binefăcătorii poetului, ale cărui versuri le declamau cu atîta admirație pentru... sine înșiși.

Dușmanii literari primiră, firește, cu alte sentimente noutatea fatală pentru literatura noastră. În nebunia lui Eminescu ei vedeau ca o sfințire a nerecunoașterii lor. Mîntea încîlcită a poetastrului trebuia să fie cuprinsă odată de acest mare întunec. Unii o spuseră prostește și cinic, alții, mai isteți, dar nu mai puțin bucuroși, nu uitară să adauge de acum înainte la vorbe de laude ce nu le ieșiseră din gură pînă atunci, calificativul injurios de „nenorocit“, care se dă cu mîndria milei. Acești oameni nu s-au desmințit nici pînă astăzi.

Dar o generație nouă de scriitori se ridicase. Unii se iviră în zodia lui Eminescu și călcară întru cîtva pe urmele lui. Alții scriseră cu totul neatîrnat, arătînd însă cu orice prilej cultul lor pentru Eminescu și căutînd în viața lui norme pentru viața lor artistică, în modul de producție al lui, canoane pentru artă. Ei înțeleseseră pe Eminescu ca pe un romantic : din voia lui el se despărțise de lume, pe care „artistul“ — termen important, cu nouă teorii estetice, din Franța — are dreptul și datoria de a o desprețui, iar, întîmplător, chiar de a o minți, ex-

ploata și înșela. Trăise cu toată demnitatea schivnicului într'un „turn de fildeș“, — „nepăsător și rece“, cum singur s-a zugrăvit. Avea oarecare simpatie pentru vremi de tot vechi, compătimire pentru cei de tot săraci și, încolo, dorise pentru neamul omenesc distrugerea pe care o merită. Scrisese puțin și greu, amestecînd blestemul pentru realitate în rugăciunile sale către Ideal. Un zeu sinistru, tăiat în marmură neagră. Cît rău a făcut această concepție, — nu se poate spune în de ajuns.

Însă iată că ea se dovedește falsă. Se scot la lumină articolele poetului, și se vede că el nu le-a scris pentru pîne, făcîndu-și rîs de cei ce i-o dădeau cu o cumpănă prea mică, ci din căldura adevărată a unui suflet ce voia să facă bine, nu sie însuși, nu prietenilor de cafenea și berărie, nu membrilor unui cenaclu literar, ci neamului întreg, mai presus de clase și mai presus de hotare. Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprinde poezia și proza pe care nu le-a tipărit. *Dar nici nu le-a distrus*, căci el știa bine că sunt în ele diamante care așteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin. Se văzu astfel că Eminescu, marele cetitor, era și un mare comunicativ, un foarte harnic scriitor, și se înțelese că el nu s-a născut beteag în aripile voinții sale de a produce, ci că aceste aripi au fost frînte prin dușmănie, și mai ales prin acea prietenie neînțelegătoare care le distruge mai sigur.

Un nou Eminescu apăru : minte setoasă de a ști, suflet doritor de a se împărtăși altora, inimă revăr-

sîndu-se în bunătate, ochi puternici țintind necon-
tenit idealul.

Și tinerii timpului nou, dezmoții de beția for-
mulelor mizantropice și individualiste, simțind, odată
cu puterile unei rase sănătoase, nevoia de a le
exercita pentru izbînda unei culturi adevărate, au
primit cu bucurie solia cea bună. La lupta lor ei
au mai găsit un îndemn în icoana, curățită astăzi de
ceață, a celui mai strălucit reprezentant al minții
românești creatoare, în timpurile moderne.

16 noembrie 1903

Un orator al generației bătrîne:
Nicolae Ionescu

A murit Nicolae Ionescu, oratorul generației înnălbite astăzi, tribunul unor lupte uitate de multă vreme, șeful liberal al unor prefaceri care s-au săvârșit cu totul.

E ciudat că a mai fost vorba odată, acum câteva luni, de moartea acestui om, atunci cînd de mult el nu mai trăia cu adevărat. Căci nu era trai, nici pentru un om de o solemnă indolență ca a lui, ațipirea în odaia rău îngrijită de la cel mai ieftin rînd al unui otel bucureștean, alegerea la Cameră sau la Senat, după multe stăruinți umilite și fără ca alesul să se fi putut mișca pînă la alegători, să fi putut dezmorți o clipă coardele de aramă ale vestitului, ale *unicului* său glas, pierderea fără gînduri și fără simțire în marea viață roditoare a cîmpului, supt cine știe ce șopron de șindilă veche, la o răzășie părăginită din Roman și, iarăși, țintuirea într-un scaun la Academie — era așa de bătrîn, de scorțos, de pecetluit în încheieturi, încît pentru dînsul părea cu totul nepotrivită așa o jucărie de lemn cum sunt acelea din sala sărăcăcioasă a ședințelor, ci vedeai bine că i s-ar fi convenit un mare jilț de piatră aspră, cu care să se fi făcut una

trupul său împietrit. Nici ca agigator, nici ca orator parlamentar, nici ca profesor — a fost profesor de istorie universală la Universitatea din Iași —, nici ca om în societate, el nu mai era de mult între cei vii. Îl amintea numai celor puțini cari-l știuseră în viață acel chip de pustnic părăsit, înnodat în articulații și cu graiul mort, acea față de o gălbcneală de ceară foarte liniștită, acei ochi stînși supt ochelarii bătrînești cari păreau înfipti în carne și părul buhos, mișos, care în bogăția și neorînduiala lui dădea acestei fețe de patriarh încremenit și o iluzie de tinereță zglobie.

Sunt oameni la mormîntul cărora nu poți vorbi decît de viață, de viață întrupată odată în ei, care n-a zburat de la dînșii decît în clipa din urmă, aruncînd în urmă trupul zdrobit al învinsului, și care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge și de acolo înainte ani și zeci de ani încă, stăpînind mințile încălzind inimile, îndemnînd și poruncind. Așa, în acest înțeles, mor și tineri de douăzeci de ani și bătrîni care au ajuns cele din urmă hotare ale traiului. Dar sunt și alții, altfel oameni cari au avut un nume, o glorie, înaintea cărora s-au descoperit capetele mulțimilor admiratoare, și pe cari moartea-i găsește morți și-i iea, nu numai fără luptă, dar fără bărbătească supunere senină, îi iea cu un fel de deziluzie, ca din mormînt. Departe trebuie să te cobori în urmă, îmbrăcînd formele de cugetare și de simțire ale unei epoci cu totul stînse, pentru ca să poți înțelege întru cîtva, și spune, care a fost pentru acel om rostul ce i-a dat numele, faima și admirația celor ce-l așteaptă, în cea mai mare parte, de mult în lumea morților.

Neculai Ionescu sună foarte puțin boierește ; e un nume șters, răspîndit pretutindeni în mulțimile tîrgoveților. Înseamnă Neculai fiul lui Ion. A fost deci, în Roman, un preot Ion care a botezat Nicolae pe unul din feciorii săi. Altul s-a chemat tot Ion ca tatăl său, și, pentru a se deosebi de atîția alții cu numele lui, și-a zis mai tîrziu, după locul unde-și dovedise la urmă, după multe rătăcirî economice și politice prin lumea largă, cunoștințele de agronom, Ion Ionescu *de la Brad*.

Era pe vremea cînd Ion, fratele mai mare și Nicolae, fratele cel mic, au ajuns tineri, o clipă de prefacere în ceea ce privește stratele societății noastre. De la 1821, boierii noștri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de Constituție, cerînd senate parlamentare și învinuindu-se de *ciocoinicie* și de *carvunarism* (carbonarism).

Fiii acestor boieri au făcut revoluția de la „patruzeci și opt“, revoluția pentru Drepturile Omului, așa cum le vestiseră și le cuceriseră luptătorii francezi de la 1789 ; ei vorbeau de îndreptățirea tuturor oamenilor la stăpînirea pămînturilor și la stăpînirea societăților. Pe cerul tînăr al sufletului lor pluteau ușoare neguri albe, ca niște aripi de îngerî, și multora li se părea că sunt de fapt îngerî cari vin miloși, cu trîmbița dezrobirii pe buze.

Se făcuseră școli la noi, supt regimul, european ca forme, al Regulamentului Organic. Cu multă pază și sfială se învățau și lucruri bune în ele. Feciorii de țărani, de tîrgoveți nevoiași, de preoți fără

avere, primiți înrînsele, se pregăteau pentru o vieată care nu fusese îngăduită de multă vreme lăstarilor sărăcimii. Cîte unul a mers și în străinătate cu bursa Cîrmuirii. Și astfel printre frazele sunătoare ale boierilor tineri din București, stăpîni la 1848 pe „România“ regenerată, se auzi și graiul lui Ion Ionescu moldoveanul, un grai așa de frumos, de cuminte și de bun, așa de priincios muncitorilor încătușați ai cîmpului, încît nu poate să-l creadă nimeni pînă nu l-a cetit.

Ion era agronom, economist, om de știință și de practică. Nicolae nu s-a ales așa. În curînd el a înțeles că în gîtlejul său e o muzică rară, puternică și felurită, care poate fermeca oamenii. S-a descoperit cuvîntător. Pe cînd Ion, izgonit din țară ca revoluționar, era pus să administreze nu știu ce averi ale Vizirului prin Asia-Mică, Nicolae, rămas în Moldova, se pregătea pentru cariera unui om politic în stil mare, cum îi înfățișa pe atunci Franța, modelul nostru, în persoana de vizionar vibrant a unui Lamartine. El a scris și în ziare, ba a întemeiat ziare, dar chiar pentru acele timpuri scrisul său părea slab. Învățase franțuzește, englezește chiar, cetea mult, dar învățătura nu era chemarea lui. Avea glasul : deprinse gestul, larg sau energetic, mersul solemn, atitudinea de dictator. El desăvîrșia pe încetul *mijloacele din afară* ale oratorului. Din ce în ce mai mult, lumea le cunoștea și le admira.

Dar pe atunci, prin anii 1850, cînd el atinsese treizeci de ani și deplinătatea însușirilor și puterii sale, noi n-aveam Cameră, Senat, întruniri publice, care i-ar fi trebuit lui. Domnul liberal al Moldovei, Grigore Ghica, se încunjurase de „tineri din popor“ :

un Codrescu, un Vasile Alexandrescu, un Nicolae Ionescu, pe cari-i întrebuința la gazetărie și corespondență, Ghica fiind căpetenia mișcării pentru reforma situației românești cu ajutorul Europei. Peste câțiva ani se ajunse însă la „întrebarea“ * de această Europă a „locuitorilor Principatelor“, în fierberea celei dintîi mari lupte dintre partide, celei dintîi mari frământări a mulțimilor, Nicolae Ionescu se arată în sfîrșit ceea ce dorea să fie, fermecătorul pentru frumoasele idei mari ale deșteptării neamului, ale neatîrnării și împodobirii lui cu toate așezămintele de libertate, egalitate și fraternitate pe care le cunoștea lumea. *Cauza* învinse : România se făcu, și mîndrul Alexandru Ioan I-iu răsări din figura de om șters și stors a colonelului Cuza.

Acum e vremea lui Nicolae Ionescu, — vor fi zis atîția.

Și se înșelau : era vremea lui Ion. Omul practic și inimos care înțelegea că, fără alt țăran decît al vremilor de umilită robie, România nu înseamnă decît o pană de papagal într-o căciulă spartă, își încordă toate puterile pînă se ajunse la împrăștierea țăranului. În acel timp Nicolae căuta ce trebuie să facă. Și, neînțelegînd că fără de iubire către oameni, un mare talent de orator e o mare primejdie, el se opri ascultîndu-și cîntecul, același cîntec : întăi duios și nou, apoi cunoscut, nesuferit pe urmă, iar, la sfîrșit, ridicol. Cînd înțelese și el aceasta, tăcu. Și pentru el tăcerea era moartea, — căci Universitatea, știința, studiile istorice, de care trebuia să-l lege catedra lui, acestea nu-l puteau

* Aici, cu sensul de consultare (n. ed.).

stăpîni niciodată. Așa a trăit Nicolae Ionescu de prin 1880, de cînd l-am cunoscut, cînd ne făcea trei lecții pe an, pînă acum, în 1905.

Pentru tinerii de astăzi este un învățămînt în trista carieră a acestui meșter al cuvîntului, — al cuvîntului *sterp*.

6 februarie 1905

Un scriitor pentru popor: I. Pop Reteganul

În satul Reteg, ținutul Bistriței ardelenne, sat în care acum aproape șase sute de ani au cîrmuit dregătorii lui Petru Rareș, Domn al Moldovei, și asupra căruia s-au întins drepturile cetății Ciceului, pe care Ștefan-cel-Mare a cîpătat-o dela Matiaș Corvinul rege al Ungariei, — a murit sunt cîteva zile, Ion Pop Reteganul, adevărat Ioan fiul lui Pop din Reteg. Pe la noi nu s-a prea auzit de dînsul, cu toate că *Noua Revistă Română*¹ a tipărit în vremuri cîte o schiță din ale lui. Odată chiar numele acesta, care se părea ciudat într-o țară unde poreclele grecești și bulgărești au un oarecare gust ales aristocratic, a fost luat în batjocură de un scriitor al cărui spirit se arată, din fericire, de cele mai multe ori altfel. În Ardeal însă, el era printre cei mai cunoscuți, mai căutați și mai iubiți.

Să nu se creadă pentru aceasta că Ion Reteganul a avut o „vieață literară“, că dădea interviewuri la gazetă, că avea teorii artistice, că încerca să creeze o școală, că rîvnea la demnități academice și la venituri potrivite cu talentul ce avea, că se uita cu ură la aceia cari lucrau lîngă ogorul de lîngă al lui, că-i acoperea cu batjocuri ca să-i smomească de la munca lor. Nu, fecior de țăran, „venit pe lume la

patru ani după ștergerea iobăgiei“, cum scrie însuși ca ușurat de o grea povară, el n-a călătorit în copilărie la școli mai înalte decât cea din Năsăud, centrul cel mai românesc al acelor locuri, și preparandiile pentru învățători din Gherla și Deva. S-a întors ca să învețe copiii satului său de naștere, ceia ce a făcut pînă la vrîsta de patruzeci de ani. Apoi ieși la pensie, ca „biet dascăl sărac, care trăiește din mica pensie de 26 coroane lunar, cu șapte membri“, spunea el într-o scrisoare. A mai trăit zece ani acolo, trecînd abia de vrîsta de cincizeci de ani. O viață mai tăcută și mai smerită decât aceasta nu se putea închipui.

Scriitor nu l-a făcut ambiția — căci, zice el, „în mine fudulia nu s-a putut nădăjdui : am fost pururea mult mai ocupat decât să mă gîndesc la fudulii“, nici lăcomia de bani, căci a trăit toate zilele sale în acea sărăcie grea pe care ne-a arătat-o mai sus, tot el, în același grai moale și supus ca al poporului său întreg ; l-a făcut scriitor destăinuirea ce a primit încă din cea mai fragedă copilărie despre frumusețile de închipuire pe care le păstrează în sufletele lor întunecate cei mai mulți și umiliți din acest neam. Școală de gîndit, simțit și scris, Facultate de litere și „cerc literar“, i-au fost lui pe rînd căsuțele Retegului, unde meșterii spuneau povești. „Cînd eram încă mic — și pînă mă înstrăinai de acasă, veneau la noi în serile de iarnă vecini, prieteni de ai tatei, și stau în „povești“, pînă cînd trebuia dat de cină la vite. Îi auzeam deci cum puneau la cale trebile economiei, cum pîrîndau prețul viteilor, al bucatelor, al lemnului, umblarea vremii ș.a.

Apoi, cînd prindeau a căsca, în semn că-și gătaseră poveștile zilnice, începea unul ori altul : „Spuneți careva o poveste, să ne treacă somnul“.

Cu cîțiva ani în urmă, alt fecior de țăran asculta dincoace de munte, în Humuleștii-Neamțului din Moldova, tot povești de acestea „ca să treacă somnul“, și le păstra și el în minte pentru a le face cunoscute apoi cărturarilor de la orașe, care au povestitori „ca să le vie somnul“. Între Ioan Reteganul și cellalt Ion din sat, Ion Creangă, era o mare deosebire, cu toate că, dacă s-ar fi întîlnit vreodată, s-ar fi privit ca frați și ar fi înecat granițele în cîteva păhare cu vin vechi. Reteganul nu era un poet, n-avea nici închipuire și nici puterea de a idealiza, ridicînd lucrurile din această lume spre desăvîrșirea altor lumi care nu sunt decît în dorința și în avîntul inimilor noastre. Dar el știa povestea așa de bine, cît o poate ști cineva, și cunoștea graiul țăranilor din ținutul său, care-i plăcea așa cum era și pe care n-ar fi cutezat să-l îndrepte sau să-l îmbogățească. Un grai scurt, noduros, înfrînat, desigur aspru, dar pecetluind puternic luarea aminte, și nu se văd oare urmele acestui grai în felurita și îmbelșugata poezie a lui Coșbuc, care ne-a venit tot de acolo, coborîtor al sătenilor din Hîrdău ?

Reteganul era și un om foarte harnic, cu o vieață măsurată și cuminte. E o uimire ce a strîns el într-o vieață destul de scurtă și plină de atîtea greutăți. Broșurile lui de literatură a poporului — cea mai bună e cea apărută la Pesta în „Biblioteca poporului român“, supt titlul : „De la moară, po-

vești și snoave“ — înfățișează o minimă parte din tot ce avea în lada lui de acasă : „manuscrite multe-multe, care conțin vreo 4 000 de poezii populare, apoi multe legende...”

El nu înțelegea rostul acestor lucruri în alt chip decît ca o cetire potrivită cu mintea poporului, ca o cetire sănătoasă și morală. El nu era *povestăș*, cît scriitor poporan, moralist pentru cei cari primesc cu mai multă dragoste buna morală creștină. Pe această cale el urmă unor înaintași cărora de mult li se plătește cu recunoștință osteneala ce au cheltuit : Barac și Vasile Aron, cei ce au pus cartea „de lume“ în mîna poporului, care nu știa pînă atunci decît de cartea bisericească. Pentru aceia a tălmăcit și alcătuit el nuvele luate din viața satelor (o culegere din ele ar împodobi orice bibliotecă pentru popor). Pentru aceia a făcut el „foița“ — noi zicem foiletonul — la atîtea gazete de peste munți, pentru aceia a scos el „Revista ilustrată“, care n-a mers, și a primit să ajute la „Gazeta Duminecii“ din Șimlău.

Acum vreo două săptămîni am primit din Ungaria o lungă scrisoare, așternută în slove groase, rare, pe hîrtie de format mare, de la Reteganul, pe care nu-l cunoșteam. El cetise „Sămănătorul“ și-i plăcuse ; ca pe unul ce căpătase astfel încredințarea că sunt un om de omenie și un om cumsecade, „îl prinsese un dor de a-mi scrie cîteva șire“ *. Îmi arăta ce vieață duce : „acu-s uitat aci la poalele Ciceului, mai mocoșesc cît pot, dar nu cît aș vrea și cît m-ar trage inima ; necazurile de multe feluri s-au ridicat pe

* aici cu sensul de *rînduri* (N. ed.).

umerii mei slabi de mă mai cotropesc. Dar bun e Domnul : cât pot, nu mă dau răului !“. Iar, ca să-mi facă o bucurie, el îmi făgăduia să mă ducă la Ciceu, sus la cetate, la Ștefan-Vodă, la dreptatea cea veche dedemult, spre care se uita el în fiecare dimineață : „dacă la vara viitoare ai fi bun să mă cauți, nu atît pentru mine, cât mai mult pentru ruinile și împrejurimile Ciceului“. Aceasta, firește, dacă el va mai fi acolo, supt cetate, căci „în mîna zeilor din Olimp e soarta muritorilor“.

I-am trimes „Pomenirea lui Ștefan-cel-Mare“ ca unuia dintre aceia pentru cari fusese scrisă, apoi exemplarul meu din „Sămănătorul“, pe care-l ceruse (pînă atunci îl cetise numai cînd mergea la tîrg). Mi-a trimes o legendă pentru revistă, și mi-a mulțămît de două ori ; în cel din urmă răvaș, de la 19 mart trecut, el amintea iarăși drumul la Ciceu : „De abia aștept să vină vara, doar voi avea norocul să te văd aci, să mergem la Ciceu“.

Și nu i s-a făcut pe voie. La Ciceu nu vom merge niciodată, dar, dacă este ceva după vieață, tot îl voi vedea cîndva, acolo unde el a crezut că pleacă spre a aduce stăpînului din Ciceu vestea durerii neprecurmate a poporului său nenorocit.

3 aprilie 1905

Cel dintâi volum din operele în proză ale lui Eminescu

A fost cîndva un Eminescu de o învățătură, de o bogăție, de o sinceritate și de o putere uimitoare. El a scris versuri de cîteva feluri și proză de foarte multe feluri. Numai cele dintâi au fost luate în samă, și o îngrijire prea scumpă a prietenilor alese într-un timp, pentru a le răspîndi, numai o mică parte, cea socotită fără slăbiciuni și pete, a versurilor poetului. Tinerimea de prin anii 1880—90 a fost robită de farmecul măiestru al acestui cîntec de iubire neobișnuit de cuceritor pentru inimi, de voluptatea amară a strigătului de revoltă, de deznădejduire, de blestem aruncat asupra oamenilor și vieții, de sfînta seninătate, împăcată cu neajunsurile și mărgenirile ursite omenirii, pe care cugetarea înaltă o așternuse asupra patimilor oboșite. S-a mai întîmplat, pe lîngă întîmplarea acestei publicații parțiale, — nebunia marelui scriitor. Și aceasta a mers de-a dreptul la inimă tinerilor romantici ai unor timpuri meșezate și neînțelepte. S-a ivit atunci în închipuirile aprinse și nestăpînite idolul furtunatic și rău al genialului nenorocit, al uriașului fără conștiință și fără îndreptare, al mărețului demonic, care ispitea spre un scris cu

toane și spre o viață rea. Mulți oameni s-au nenorocit, la o vrîstă fragedă, prin acest păcat de închipuire, și pe altarul lui Eminescu, ca și pe al lui Byron, al lui Musset, la alte popoare, s-au jertfit suflete, dintre care nu toate erau metrebnice.

Din fericire pentru dînsul, Eminescu n-a fost martur al acestei rătăcirii, pe care altfel ar fi căutat din răspuțeri s-o înlătore, reclamîndu-și personalitatea cea adevărată, impunînd conștiinței publicului adevăratele lui păreri și scopurile lui adevărate. El n-ar fi primit nici într-un chip să rămîie un tip al poetului nimicniciei, al mucenicului unui *eu* nestăpînit. Și încă mai puțin ar fi putut el să se învoiască cu părerea că ale lui sunt numai acele versuri cu limba, cu ritmul îmbătătoare și că tot ce a scris prin ziare e numai lucru de meșteșugar plătit și desprețuit, de suflet vîndut sau închiriat, de insultător și proslăvitor cu simbrie, ca dumnealor cei mulți din spurcătorii ziarelor zilei de astăzi. Nici ca să se înalțe pe cerul negru unde trece Hyperion cu zîmbetul de durere și despreț al razei sale, nici ca să se împietrească în chipul unui sublim zeu fără legături cu toate ale pămîntului, nici pentru această mare glorie falsă n-ar fi jertfit el ceea ce trebuia să prețuiască mai mult decît orice : conștiința sa deplină de om care știe, crede, înțelege, iubește și urăște și care, deci, pînă la sfîrșitul zilelor ce-i sunt îngăduite, alege, propovăduiește și luptă. Nu, el n-ar fi consimțit, de dragul niciunei teorii și niciunui ideal estetic, să se izoleze din viața întreagă a poporului său, dintre cei pe cari-i avea materialicește lîngă dînsul, dintre șirurile înaintașilor, de la poarta viitorului prin

care zărea așa de departe ; el n-ar fi simțit plăcere să se rupă din curentul îndelung, așa de firesc și de binefăcător, care de la întâia licărire a sufletului românesc duce pînă în zilele noastre, trecînd de la un ales al neamului la celălalt.

Cine, ca dl I. Scurtu, editorul „Scrierilor politice și literare“ ale lui Eminescu, din care avem astăzi înaintea noastră cel dintâi volum, în cea mai mare parte nou, cine deci cercetează, întregește și scoate la iveală scrierile necunoscute sau nerăspîndite ale aceluia ce n-a fost numai poet, fiind totuși așa de poet în toate, acela restituie pe Eminescu continuității sufletești, desfășurării literare a neamului românesc ; el ajută să ni se dea înapoi cu totul. E o faptă așa de bună aceasta, încît în Olimpul de oțel și ghiață al supra-oamenilor poate să lipsească un oaspete rătăcit pe nedrept.

Ce vedem, în adevăr, din volumul ce s-a publicat dăunăzi și se va împrăștia în măsură ce va izbîndi curentul sănătos și în cugetarea noastră de astăzi ?

Un student care a lăsat Moldova, de care-l leagă numai anii celei dintâi copilării, pentru a culege învățătură, după voia lui și pe căile lui de adevărat *om mare*, la Cernăuți, la Blaj, la Viena, la Berlin. În fiecare din aceste locuri, sufletul său alege cîte o anumită înrîurire, care e cea mai bună. Din Bucovina ia, pe lîngă cunoștinți de limbă folositoare, idealismul curat al lui Pumnul, fără a-i lua rătăcirile ; în Ardeal se pătrunde și

mai mult de conștiința luptătoare a rasei ; în Viena, în Berlin gustă cu patimă filozofia germană curentă, pe care a cetit-o în chip întins și a pătruns-o așa de bine, încît a făcut din ea un element al sufletului său, un element menit să se amestece de acum înainte în tot ce va gîndi, simți și exprima el, de la generalitățile politice și sociale pînă la nuvela fantastică, pînă la versuri în care fierb închegările și desfacerile lumilor.

Scrierile în proză din acea vreme privesc mai mult chestii de drept ale poporului nostru ; ele pleacă de la principii generale, urmează într-o formă strînsă și fără podoabe, și după o logică strictă caută a stabili principii ideale. E siguranță și avînt fără îndoială ; ai neconținut conștiința lecturii întinse și aptitudinii pentru mînuirea abstracțiilor ce poseda foarte tînărul scriitor, care publică fără iscălitură prin diferite foi de „dincolo“ sau își uită scrierile în saltar. Dar forma e încă rece și grea, cu construcții silite și cîte un cuvînt care nu era menit să rămîie în limbă.

Aceasta era prin anii 1869—73. Pe urmă studentul se întoarce în Moldova sa, de care-l leagă deocamdată numai foarte puțin. Schimbă un mediu de aspirații ideale curate, de iubire pentru știință cu altul în care se fac fraze, se croiesc fețe de împrejurare, se scriu cărți și ziare fără miez, se urmăresc situații materiale și bănești sau se servesc utopii împrumutate cu neînțelegere de la francezi, în altfel de ani de studii decît ai lui Eminescu. Oameni cu cari el să se poată înțelege, sunt foarte puțini, iar ca să-l înțeleagă pe el, *toate*

puterile ce erau gata în sufletul și inima lui, — cine ? N-avea nici diplomă, nici cunoștinți personale ; puterea de a înșela și de a se înșela i-a lipsit totdeauna. I-ar fi trebuit un noroc excepțional, care n-a venit. A fost deci pe rînd director de bibliotecă fără rost, revizor de cîteva luni, destituit *motivată* la schimbarea de guvern și redactor al părții neoficiale dintr-o gazetă de încunoștințări judecătorești „Curierul de Iași“, din care nu se cetea decît partea oficială.

Cu cîtă cinste și conștiință a fost atunci redactor cel dintâi om din generația sa ! Ființa sa se întregise acum, într-un chip așa de larg și de cuminte, încît amintește pe Mihail Kogălniceanu în maturitatea lui. E o uimire cîtă bogăție, noutate, logică, prevedere, căldură, cîtă mare și curată înțelepciune de om superior, genial, se cuprinde în acele buletine politice, dări de seamă teatrale, notițe despre cărți, care aveau singura menire de a umplea coloanele goale ale bieteii foite ieșene. La fiecare moment marea lui putere de intuiție fixează puncte sau deschide perspective cu totul nouă. Din viața sa de mai înainte, cunoștea tot prezentul românilor, în cîteva ani căpătase o vedere clară asupra trecutului lor întreg, păstrase toată vigoarea spiritului său filozofic, și, oricînd, el stăpînea subiectul său, fie și atins în treacăt, de la o uimitoare înălțime. Avea în mîna în orice clipă toate legăturile românești și omenești ale subiectului.

Și aceste strălucite pagini nu erau cetite de nimeni. De nimeni în cel mai deplin și mai grozav

înțeles al cuvîntului. Și moarte au zăcut ele pînă în clipa de față, fără ca de la dînsele să fi plecat, într-o epocă de rătăcirii primejdioase și de criză strașnică, cea mai mică influență asupra vieții culturale românești.

Ce soartă tragică !

10 iulie 1905

Statuia lui Cuza-Vodă*

O statuie lui Cuza-Vodă! Suntem, ce e dreptul, în epoca ridicării de statui. Cîțiva oameni mari le au pînă acum —, precum și cîțiva oameni mai mici. Va veni rîndul altora, dintre cei din-tîi, și mai ales dintre cei de-ai doilea. Mulți oameni cu avere și cu grijă de faima lor după moarte vor prevedea în testament suma trebuitoare pentru cumpărarea locului, pentru plata sculptorului francez la care se va face comanda, pentru trenul delegațiilor, pentru coroane, pentru oratori, pentru fotografi și litografi, pentru editorii de cărți poștale ilustrate, pentru ziariști și pentru paznicii nemuririlor de bronz sau de marmură. Se vor vedea în toate părțile domni înduioșați cari vor saluta cu respect, mergînd la afacerile zilei, pe răposatul lor oferit admirației trecătorilor. Iar străinul care va străbate stradele noastre între statuile din dreapta și din stînga — poate că locul nu va mai ajunge, și atunci se va lua numai cu chirie, pe cinci, pe zece ani, după expirarea căroră alt bine-

* În jurul ideii unei statui pentru Cuza-Vodă se dădea o învierșunată luptă de opoziție, cu ascuțit și contra Suvranului.

făcător al patriei va fi aburcat pe pedestalul gloriei — străinul acela, uimit de câți zei se află în acest Olimp istoric românesc, va zice : „E drept că românii sunt un popor care nedreptățește, clevețește, huiduiește, ponegrește, și uneori ucide, pe mai marii săi, dar fie că la urmă aceste păcate sunt ispășite prin dărnicia lor în monumente de expiație nemeritoare. Ce popor capabil de recunoștință !“

Să fie așa ? Suntem noi, Românii, adecă aceia cari au răgaz să se gîndească la înmulțirea statuilor, un popor care să regrete loviturile crude date în mijlocul luptei și să pună cu căință în suflet temeliea monumentelor răscumpărătoare ?

E vădit că nu. Oricine e privit aici, de mulțime, supt unghiul interesului personal, și e astfel foarte mare sau foarte mic, genial sau idiot, arhanghel al Providenței sau iazmă răsărită din Iad, după cum întrebi pe primitivul X sau pe primitivul Y, ale căror pofte sunt diametral opuse. Dacă moartea ar rupe legăturile acestea, singurele în adevăr trainice, ale interesului, numele, amintirea s-ar astupa de aceeași țărînă grăbită care ascunde respingătoarele rămășițe ale unei ființe omenești.

Dar morții nu mor totdeauna întregi, fiindcă trăiește, prin urmările ei, fapta lor, și aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai vede. Sunt oameni sau grupe de oameni cari se sprijină pe morminte. Și cultul adus acestora e pentru ei o măsură egoistă de conversație proprie. Și, iarăși, sunt morți cari se întorc înapoi în vălmășagul vieții, pentru a face, pe răspunderea

altora, bine sau rău, pentru a păgubi și folosi. Vezi, de aceea e așa de recunoscător poporul român, reprezentat prin cărturarii și oamenii săi politici...

Mai bine decît în orice se vede aceasta din *cazul* statuii lui Cuza-Vodă.

La 1859, Unirea stătea să se coboare în faptă. Puterile întemeietoare ale viitorului românesc n-o încuviințaseră, dar se putea trece pe lîngă voința lor. Moldova avea să aleagă întîi un Domn, pe care-l putea alege apoi și Muntenia. Pentru ca acest din urmă lucru să fie cu puțință, trebuia un *om nou*, fără trecut și fără legături, dar ager, energetic și avînd o putere în mîină. Alexandru Cuza, din boierimea moldovenească de a doua treaptă, om cult și încă tînăr, glumeț și original, emigrat de la 1848, apoi colonel din creațiunea fulgerător de răpede a Caimacamului anti-unionist Vogoridi, ispravnic al aceluiasi, dar demisionat cu zgomot ca o protestare înotriva ingerințelor căimăcămești, locțiitor al Ministrului de Războiu, părea căzut din cer anume pentru o asemenea alegere. După Moldoveni, Muntenii îl proclamară cu unanimitatea alegătorilor.

Și el ajunse Alexandru Vodă, Alexandru Ioan I-iu (după datina Domnilor de pînă atunci de a pomeni după numele lor de botez pe acela al părintelui). Un principe cavaleresc, impunător în frumoasa-i uniformă cu brandeburguri; un excellent om de salon și un convorbitor cu vorba strălucitoare și incisivă, caustică și crudă; un prieten sigur și fără pretenții, îndatoritor și plin de iertare

ca în zilele de sărăcie și obscuritate, un frate bun cu cei mai umili din neamul său, spre cari se cobora adeseori necunoscut, și vădindu-se deodată prin darul domnesc, împărătesc al dreptății și facerii de bine ; un înțeleghător al celor mai înalte ideale, în stare să ție, pentru apărarea lor, pieptul înaintea dușmanilor ; un vrednic campion al țării, a cărei demnitate a exprimat-o în cuvinte de mândrie ce nu se pot uita. Aceasta pentru ceilalți : prietenii, oropsiții și patria, cărora le-a dat — cu ajutorul altora, dar *cu riscul său* — situații și onoruri, mica proprietate rurală, pământurile mănăstirești, o armată, — și *o conștiință de mândrie pe care n-o aveau*. Iar el pentru el a fost rău. fără îngrijire și cruțare, cam leneș și terfelindu-se în vicii*, de la care pornea exemplul rău pentru alții, iar pentru dînsul neorînduială, nemulțămire și bătrîneță precoce. Într-un cuvînt, un boier moldovean al timpului său, cu însușirile și păcatele tipului** — cu o loialitate simplă însă și o mărinimie fără răbuș***, care erau numai ale lui.

Pentru ce-a făcut el, bine și rău, țara, cufundată încă în incultură, a rămas nepăsătoare, afară de țaranul care a primit pămînt și a binecuvîntat numele celui ce i-l dăduse cu primejdia tronului său. Partidelor și individualităților nu le convenea :

* E o datorie de onestitate să păstrezi neschimbat tot ce ai scris : astăzi însă anumite mărturisiri explică într-un chip care nu se poate da încă publicității și acea legătură neîngăduită pe care cu atîta fariseism au exploatat-o și împotriva memoriei lui Vodă-Cuza dușmanii săi neîmpăcați.

** Aici, cu sensul de categorie socială. (N. ed.).

*** Cumpăt (în Moldova) (N. ed.).

fiindcă era prea original, prea stăpîn pe cei întrebuințați de dînsul, prea incalculabil și prea *jenant*. După o lungă campanie și nepotolită ură, *toți* oamenii marcantîi ai țării, cari nu puteau să încapă de dînsul, l-au răsturnat, pe o cale ce a pătat un număr de ofițeri, cari s-au făcut vinovați de trădare.

El s-a dus. A lăsat tronul și a lăsat și petrecerile. A pornit în largul lumii străine, sprijinit pe desăvîrșita iertare a sufletului nobil care fusese mai sîngeros jignit de rătăcirile lui. Acest singur suflet l-a iertat ; el a iertat pe *toți*. A murit răpede, poate de greșelile sale, poate de dor. L-au îngropat cu multă pompă într-un colț de țară, la Ruginoasa [...]. Apoi l-au uitat.

Doar cîte un credincios a mai plîns pentru dînsul lacrimi de amărăciune răzbunătoare, care nu plac morților. Dăunăzi un bătrîn istoric, d. Xenopol, i-a consacrat o carte slabă *, în care lipsește mai ales, în locul laudei raționaliste, o caldă suflare de simpatie înțelegătoare. Totuși cartea a fost citită cu interes, și un comitet s-a înjghebat la Iași pentru ridicarea statuii lui Cuza.

Cea mai bună statuie, aceea pe care ar fi primit-o el, ar fi un pios monument, fără parade pretențioase, pe singuratecul său mormînt, păzit de

* Această apreciere nu corespunde adevărului. În acel moment din pricina temperamentului lui N. Iorga, relațiile dintre cei doi erau foarte încordate. Cei doi se vor împăca în anul 1909 luptînd împreună pentru ridicarea statuii lui Cuza-Vodă. Pentru relațiile Iorga—Xenopol a se vedea *O viață de om — așa cum a fost*, Editura Minerva, 1972, p. 768—771, ca și în volumul de față portretele pe care N. Iorga le-a închinat fostului său profesor (N. ed.).

acum înainte de orice profanare, o rugăciune traianică în colțul de umbră unde el a voit să se coboare. Dar nu ! acesta ar fi pentru dînsul, și sunt și oameni cari voiesc ca marea statuie impunătoare a lui Cuza-Vodă să fie pentru dînșii, pentru setea lor de cîrmuire, pentru speranțele lor și pentru amenințările pe care le mîrîie spre înălțimi unde asemenea zgomote nu pătrund.

Și ațîțătorii de turburări n-au nemerit la mormîntul care le trebuie. Omul care, cu o desăvîrșită resignare, a înțeles să clădească pe piatra morții sale politice edificiul viitor al patriei, nu e dintre strigoii ce se cheamă prin urîte farmece, ca să facă rău. *

9 noiembrie 1903

* Astăzi neamul nostru întreg, prin cei nici și mulți ai săi și prin cei de departe neliberi, a risipit urîta negură a patimilor politice ; el a scăpat încă o dată pe Cuza-Vodă de dușmanii săi, ajunși și dușmanii urmașului său, din aceleași motive ; el vede în statuia lui Vodă-Cuza așezată în Piața Unirii din Iași plata unei vechi datorii de recunoștință și un îndemn către viitorul de energie și demnitate pe care îl dorește. (Nota autorului adăugată la publicarea în volum a articolului în anul 1911).

Un cercetător al vieții poporului românesc :
S. Fl. Marian

A murit părintele Marian, blajinul membru al Academici, care stătea așa de smerit între colegii săi din România, politicieni mari, profesori mari, bogătași mari, la sesiunea generală din martie și care făcea, în țara noastră de respect pentru situațiile înalte, pentru bogățiile triumfătoare, o așa de ciudată impresie prin haina lui de preot ca oricare altul, fără, măcar, tăietura de „reverendă“ și șireturile roșii ori vinete, căptușelile bătătoare la ochi ale veșmîntului clericilor de dincolo, cari fac parte din învățata adunare. În fiecare an venea de la Suceava, se înființa de la începutul sesiunii își vizita prietenii bucovineni, pe Dimitrie Onciul, pe V. Gr. Pop de la consiliul permanent, care întreba pe toată lumea cu nu știu câte zile înainte dacă a venit „popa Marian, Marian popa“, asculta cu o nesfârșită răbdare toate cuvîntările, și cele bune și cele rele și cele ce se auzeau și cele ce nu se auzeau, nu dormea ca atîția membri din țară, privea cu o neturburată seninătate cele mai groase certe din comisiile de premii, vota cu puterea și pleca mulțămît acasă, fără mîndrie, dar fără dezgust.

Cine nu i-ar fi cetit cărțile — atîția deci din colegii lui chiar — ar fi putut crede că acest biet preot în anterioru negru, care nu face niciodată comunicări publice, e unul dintre rătăciții în Academie, că meritul lui e numai că vine din Bucovina, că e unul din scriitorii cari nu scriu. De fapt însă, nu era așa. Pe cînd alți membri ai Academiei nu făceau măcar o comunicație într-un an, el dădea în fiecare an un volum întreg. Cum îl făcea, cum îl aducea, cum îl prezenta, cum i se vota, — nu știa nimeni. Dar deodată apărea încă una din cărțile părintelui Marian. Și atunci îți dădeai seamă că în anul acela toate lucrurile au fost cum trebuie să fie.

Lucra de mult. În tinereță, supt înrîurirea poeziilor populare, culesese și *pregătite* de Alecsandri, și el adunase cîntece și balade din Bucovina, pe care le-a tipărit într-o broșură la Botoșani. Apoi de la cîntare a trecut la povestirea poetică. Fecior de țăran din satul Ilișești, Simion Florea Marian auzise în satul unde se născuse și copilărise, atîtea legende și povești, și, prin satele unde trecea ca paroh, el strîngea cîtă bogăție de aceasta o mai păstra, în vremile nouă, poporul. De la un timp a prins să întrebe și prin alte părți, pe la prieteni, pe la colegi de preoție pe la atîția alții, pe care-i credea în stare și cu voie să-l ajute ; întrebările lui s-au întins apoi și în România. Materialele se îngrămădeau și, cînd adunătorului i se păreau destule, lua condeiul și, încetinel, într-un scris îngrijit, cu cîte o floriceică ici și colo, își alcătuia cartea.

A început cu câte spune țăranul nostru despre paseri, pe care le știe anume, le cunoaște una câte una ca pe niște tovarășe și prietene. Făcînd cele mai mari silințe de stil din viața sa literară, Marian a scris atunci „Ornitologia populară română“ care s-a tipărit acum vreo douăzeci de ani, în două frumoase volume, și pe care a popularizat-o apoi reproducerea în culegerea mică și ieftină a „Bibliotecii pentru toți“.

Apoi, cam în aceeași vreme cu d-ra Sevastos, cercetătorul bucovinean a început, îndemnat și de unii factori hotărîtori din Academie, a strînge datele de la naștere, de la nuntă, de la moarte ale țăranului, dînd astfel capitole din adevărata „psihologie a poporului român“. În volume mari se cuprindeau, într-o rînduială care, dacă nu era cea mai bună, nu era, desigur, nici cea mai rea, sute și mii de știri venite din toate părțile, mai totdeauna de la oameni siguri; mica bibliografie ce se adunase asupra deosebitelor puncte era după cuviință întrebuițată. Astăzi nu se poate încerca pătrunderea științifică în sufletul acestui neam fără întrebuițarea integrală a trebuințelor cărți pe care le-a pregătit, poate fără a-și da seamă pe deplin de toată însemnătatea lor, harnicul și modestul cleric.

Ici și colo, el încerca și câte o comparație și câte o explicație generală. Ca toți oamenii generației sale, el vedea pretutindeni la începuturile noastre pe romani. Aceasta trebuia să-l ducă la multe greșeli. Și atîtea lămuriri luminoase nu le putea da, în schimb, pentru îndestularea culturii sale. A avut

însă bunul simț care trebuie pentru a ocoli sau a atinge numai ușor chestiile pe care n-ai pregătirea să le elucideze.

Astfel a scăpat de primejdia de a pune la un loc utilul cu ridicolul.

Dar Marian nu s-a închis în această operă. Odată ieșea la lumină o culegere de „farmece“ ale poporului, altă dată dădea o păreche ornitologiei publicând o adunare a celor ce le spune săteanul despre gizele pământului și ale văzduhului, care îngînă sau se apucă să-i strice lucrul, sau despre dobitoacele ce-l ajută ori îi fac pagubă. Povestirile despre Maica Domnului, mai ales despre durerile ei pentru fiul răstignit ca să se ierte oamenii, au mai adaus un volum la opera lui. Două volume mari, de tot frumoase, cuprindeau mai de mult calendarul sărbătorilor poporului, celor creștine, prefăcute de dînsul, după părerea și gustul lui, și celor păgîne, pe care le apăra de orice afurisenie bisericească un respect superstițios de două mii de ani. A încercat, cel dintâi, a vorbi despre colorile pe care le întrebuițează meșterele din sate, și a scris cromatica poporală. În manuscript se spune că a lăsat o întinsă lucrare de botanică a poporului.

Și să nu uităm încercarea lui de a da Bucovinei o cetire culturală, în care să se amestece totuși și discuția realităților politice, să nu uităm „Revista politică“ din Suceava, care a trăit mai puțină vreme de cum merita, și cele cîteva scrieri istorice ale lui.

Printre tinerii din Bucovina văd mulți oameni destoinici și ambițioși, văd și atîția ambițioși fără

a fi destoinici, dar între rîndurile aceloră cari prin situația lor socială nu pot ambiționa prea mult, nu văd cine ar putea lua moștenirea liniștitului lucrător pentru cunoașterea poporului nostru care a fost părintele Marian.

22 aprilie 1907

La mormîntul lui Kogălniceanu

O parte din liberalii din Iași au făcut drumul până la cimitir pentru a se închina amintirii lui Mihail Kogălniceanu.

Odată partidul făcea „pelerinagii“ la mormîntul lui Brătianu, la al lui Rosetti. De o bucată de vreme, ele au încetat. Marelui organizator și om de ispravă, ca și visătorului cu vieața cinstită, politicianului fără arginți, rămas până la capăt puțin poet, nu mai are nimeni să le ceară sfaturi. E bine că măcar mormîntul lui Kogălniceanu e privit încă drept un izvor de inspirație. Dacă toți cei ce au rămas să-l vadă s-au apropiat cu inima curată a omului ce vine să se reînnoiască prin pomenirea faptelor însemnate ale unui mai mare decît sine, atunci oracolul venit de peste pragul vieții a putut spune vorbe ca acestea :

Că nu este un adevărat om politic, patriotic și binefăcător înțelegător al timpului său și pregătitor al viitorului decît acela care, ca Mihail Kogălniceanu, începe întâi printr-o largă cultură modernă pe care el, Kogălniceanu, și-o cîștigase în Germania stăpînită de marele curent idealist de la începutul veacului.

Că a fi liberal sau conservator, ori a se zice numai liberal sau conservator, n-are nici o însemnătate la un biet popor care se luptă să se ridice din cele mai strașnice adâncuri ale sărăciei și lipsei de lumină, dar că are o mare însemnătate pentru un om politic calitatea, puterea naționalismului său, iubirii sale pentru neam. Prin aceasta găsești de la sine drumuri, pe cari nu le poți descoperi cu felinarul chior și fumegător al formulei liberale ori cu iasca seacă a datinei conservatoare.

Că nu poate fi un neam trainic acela care se alcătuieste cu adevărat numai din spuma de sus, care, chiar dacă nu e murdară, se va murdări de tot praful pe care-l mătură de-asupra-i vânturile cele mari ale lumii. Ci un adevărat neam e acel ce cuprinde în sine toată viața, veșnic mișcată, totdeauna înnoită și pe deplin curată, a mulțimilor muncitoare și cinstite.

Că nu e un om politic vrednic de acest nume meșterul ce știe să câștige dușmanii, să ocolească piedecile, să cruțe munca și să scape de primejdie. Ci este numai acela care, văzînd o neclintită și luminoasă țintă, mergea îndrăzneț către dînsa, înfruntînd dușmanii, mișcînd din loc piedecile, primind în piept primejdiile, cu siguranța că, pierind chiar în cale, tot drumul ce a putut să-l facă e cîștigat pentru urmașii ce vor veni neapărat după vitejia lui. Așa a judecat Kogălniceanu atacînd, în vremi foarte nesigure și amenințătoare, chestii ca averea de moșii a străinilor din mănăstirile grecești și ca lipsa de ogor și de neatîrnare a țaranului.

Și, din ce *n-a* făcut el, acuma se desface și această ultimă învățătură : Că un om politic trebuie să-și sprijine fapta pe o viață personală cu desăvîrșire

curată, căci altfel va fi învins ușor, stăpînit și întrebuințat de alții, mai slabi, mai puțin chemați decît dînsul, cari însă n-au păcate sau știu să le ascundă mai bine. Și astfel, din nenorocire, o țară, un neam vor pierde pe cîrmaciul cel mai bun cînd ar avea mai multă nevoie de dînsul.

Pentru cine poate auzi — acestea le spune mormîntul lui Mihail Kogălniceanu.

29 iunie 1906

Una din cele mai mari și mai curate glorii ale patriei și neamului, un mare erou modest al artei, un uriaș lucrător, un intim al naturii cu care vorbea de-a dreptul fără învățător și tălmaci, un suflet românesc de o energie și lumină geniale au dispărut. Pot jubila elevii diplomați ai celebrităților apusene, dichisiții și decadenții, profesorii, tehnicienii, diletanții și teoreticianii picturii : marele Grigorescu nu mai este. Și-ți pare în împrejurări de acestea ca și cum o mână pizmașă s-ar răpezi asupra mantiei de glorie și onoare a țării tale și-ar smulge, pentru a nu-l mai da nici odată înapoi, unul din cele mai curate mărgăritare ce o împodobeau.

Ce frumos bătrîn, cu ochii de o strălucire minunată, de străbător diamant negru ! Ce aristocratică distincție, ca de prinț, ca de rege, în această față de fiu din popor care nu era măcar boier și care începuse ca zugrav de icoane ! Ce siguranță în mișcări, parc-ar fi fost un tânăr ! Ce cumpănire a cuvintelor, luate totdeauna într-ales ! Ce bunătate și simplitate desăvârșită în tonul blînd al glasului său care nu se va mai auzi ! Ce bucurie în a face bucuria, ce regulă munificență în a răspîndi darul minunilor ce-i răsăreau de la sine supt mîna

magică ! Ce însușiri rare strînse din mila lui Dumnezeu în același suflet mare de simplu genial !

Va veni o vreme cînd se vor scrie volume despre fapta lui care a cuprins jumătate de veac, din anii săi de încercare ca meșter, de rătăcire în apus în căutarea tehnicei nouă, pînă la zenitul de siguranță și măiestrie de armonioasă perfecție a artei lui, pînă la seninătatea de idilă a bătrîneței harnice care pe încetul jertfește contururile, formele, topește tot mai mult natura în albastrul visului, parcă ar fi coborît tot mai mult cer asupra pămîntului, pînă ce el însuși, marele singuratec, de mult fără nici o legătură cu oamenii, s-a deslipit de pe acesta pentru a se pierde în lumina bună a ace-luia pe care era mîndria lui s-o descopere, s-o urmărească, s-o redea.

Se va spune însă oricînd ceea ce se spunea, ieri cu mîndrie, azi cu durere, despre mîndria aceasta națională. Se va spune că prin voia unor puteri mai mari decît noi s-a dat în el acestei țări, acestui neam întreg, omul care să le înțeleagă în toată adîncimea frumuseța și simplitatea, în toată castitatea și poezia lor. El a ajuns astfel cel mai mare poet prin colori al României adevărate, al vieții țărănești, al idilei păstorești milenare. Raza ce-i căzuse pe fruntea înaltă, inspirîndu-l pe vieață, raza aceea i-a luminat pînă în ultima clipă de lucru, i-a luminat cu aureolă de ideal pe cei mai mulți, săraci și nevinovați ai acestei nații, cu cari, toți, s-a simțit una și al căror măreț înălțător prin artă a fost.

Nu e nevoie să-ți dorim, bătrîne, ca țărîna să-ți fie ușoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decît ție, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei

țărîne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată vieța ce s-a desfășurat pe dînsa? Pe cine l-ar putea ea învâli mai cu iubire, pe cine l-ar cuprinde mai cald în brațe de mamă, pe cine l-ar feri mai cu îngrijire de tot zvonul și vălmășagul zădarnic al celor ce aleargă de-asupra, pentru binele și triumful micii lui ființe?

Pe malul înflorit al Prahovei, în fața zărilor largi, supt cerul curat al verii, care a fost bucuria ta, în revărsarea de lumină a soarelui, care-ți sărută veșnic pînzele, dormi, poete alb, dar fără bătrînețe, dormi, muncitor neodihnit, dar fără oboseală. Nu-ți trebuie fier și bronz, lux și mîndrie, lucruri ale oamenilor, tu care te afli împreună cu zeii cîmpului și pădurii, tu care te-ai dus cu sufletul între geniile idilei românești. Crucea însă, să fie, crucea datinei pe movilă, și numele tău singur pe dînsa face cît toate strălucirile gloriilor false laolaltă.

În sufletele noastre ai lăsat însă o icoană pe care nimeni nu ne-o poate lua înapoi, și ea va fi o parte scumpă din comoara pe care n-o arătăm nimănui, dar din care hrănim zilnic munca noastră pentru scopuri care au fost și ale tale, pentru ideale cu gîndul la care ți s-au închis pleoapele asupra dumnezeieștii lumini a ochilor veșnic tineri!

29 iulie 1907

Doamna Elena Cuza

A murit la Piatra-Neamț femeia ideal de bună și modestă care a fost Măria Sa Doamna Elena, tovarășă lui Vodă Cuza.

Sunt sicrie pe care nu se depun nici florile cele mai din inimă închinată. Orice laudă, orice semn de durere par nepotrivite față de marea simplitate a ființei pămîntești care, trăind printre noi, cei plini de neajunsuri și păcate, a dus curată viață cerească, asemenea îngerilor.

Dintre aceste ființe alese, a fost Doamna Elena, a cărei viață întreagă înseamnă : uitare de sine, iertare pentru alții, binefacere ascunsă de lume.

Odihnească în pace în acel pămînt al țării despre care spunea că numai cine s-a născut în cuprinsul lui poate să-l iubească !

Pentru noi, cei ai pămîntului acestuia, ea n-a murit : icoana ideală s-a ridicat numai, prin cea din urmă, dacă nu și cea mai grea suferință, ceva mai sus, și un glas din timpurile mai bune a tăcut.

Pe Doamna Elena am văzut-o în zilele serbărilor amintitoare ale Unirii. Întovărășeam două studente ale Universității din București care veneau să-i înfățișeze o adresă * de omagiu din partea colegelor lor.

* Aici în sensul de scrisoare omagială, expresie împrumutată din limba franceză — folosită de N. Iorga și în

Casa ei o dăruise Doamna, d-lui Teodor Rosetti, atunci cînd ea se hotărîse a părăsi țara. Întorcîndu-se — nu știu de ce plecase, dar se întorsese de dor, — ea primi găzduirea unei familii bogate din Piatra-Neamț, care-i puse la dispoziție o căsuță curată și veselă, în care ai fi crezut mai degrabă că se sălășluiește primăvara unei familii de funcționari săraci, decît că în ea se adăpostește aceea care a fost Doamna țării.

Multă simplitate și la primirea de către personalul străin care încunjura pe Măria Sa. Și multă cuviință rezervată, multă liniște rece. Mi se părea că intru într-un cavou și că dincolo de ușa închisă, în odaia pe care o prevedeam tăcută și înghețată, voi găsi o umbră din acelea care multă vreme încă flutură în jurul mormintelor mari, fără plîns, fără glas.

Și nu, în acea odăiță neagră, în care se deslușea, în fundul unui fotoliu, dintr-o săracă rochie de doliu veșnic, supt un cauc de călugăriță acoperit cu un vâl simplu de lînă, o figură mărunțică săpată fin în fildeș palid, — în odaia aceea era o vieață care știa, cetea, afla, care una cunoștința întregă a trecutului cu cunoștința desăvîrșită a celor de astăzi, era o cugetare sigură și cuminte, era o inimă care bătea pentru tot ce e nobil și ochi în cari nu secase izvorul lacrimilor acelora

alte lucrări ale sale, atunci oînd se referă la răspunsul pe care camera deputaților și senatul îl dădeau la mesajul regelui. Folosirea cuvîntului întărește și mai mult sentimentul că în acest portret Iorga vorbește despre Elena Cuza ca despre o adevărată Doamnă a țării deși Alexandru Ioan Cuza fusese înlăturat de la tron din 1866 (N. ed.).

care țin vii durerile cele mari, ascunse de lume, pe care ele n-o privesc.

Cînd una din cele două fete îi ceti, cu emoția ce și-o poate închipui oricine, rîndurile din închinare, Doamna se ridică, sprijinindu-se greu pe bielele mâni bătrîne, care făcuseră odată atîta bine și care tremurau slăbite în mînele de lînă neagră. O vedeam acum limpede : era o femeie micuță de stat, foarte delicată, pe care o simțeai însă că puteuse sta odinioară alături de un Domn, — și ce Domn !

Îndrăznii a mă uita în ochii ei, — mari, luminoși, adînci în vechile portrete, care răzimbau de fotoliul scump stema țării. În orbitele adînc săpate, pline afund de o umbră tristă, ochiul rămăsese, în liniștea lui împăcată, viu și puternic, uneori cu căutătura stăpînitoare, alteori înduioșat, bun, plin de binecuvîntare.

Cît se auzi pomenindu-se numele și faptele ace-luia pentru care avuse toată iubirea femeii și o iertare pe care puține o pot da, acest ochi privi undeva, departe, unde mergea și gîndul tuturor celor de față. Apoi, în arcuitura de jos a orbitei adînci, o lacrimă mare se strecură încet. După patruzeci de ani ea putea să plîngă încă pentru dînsul.

Și vorbi, cu un glas care n-avea îndoieli și zăbăvi și în care slăbiciunea punea doar un ritm încet, care te făcea să simți că acestea nu sunt vorbe ale tuturor celorlalți oameni, că e într-însele ceva imaterial, aș zice aproape supranatural, ca în tot ce privea pe această femeie de mult ieșită din rîndurile grăbite, zgomotoase, pătimăse și vulgare ale oamenilor.

Și, în felul ei de a vorbi, știa să amestece două elemente care nu mai merg împreună azi, dar care prin unirea lor făceau și marele farmec al elocvenței marelui ei soț : cea mai desăvârșită simplitate și cea mai autentică maiestate.

Cînd cetirea adresei se isprăvi, auzii aceste cuvinte de mulțumire, pe care le întovărășea un adevărat gest de suverană :

„Să trăiască România tînără !“

Nu venisem să întreb și eram bucuros că Doamna însăși întreba despre tot ce poate interesa pe o româncă de o înaltă cultură, de o distinsă experiență, și care-și iubește adînc țara.

Despre ce a vorbit, răspunzînd, întregind, îndreptînd ? Despre ce n-a vorbit, în aceeași exprimare sigură și simplă, pe care o întrepruneau afirmări pasionate, care scuturau tot trupul șubred, înviind în el măreția celor cîțiva ani neuitați !

A vorbit despre Biserica țării sale, despre marele Veniamin care știu să înlătore pretențiile unui Mihail Sturza și să părăsească un Scaun pe care nu-l putea apăra, fiind și un sfînt și un luptător pentru lege. A vorbit despre lipsa de mîngîiere creștinească a celor săraci, despre preoții aceia cari lasă mortul în drum, dacă li se oferă plată prea mică, și despre pedeapsa pe care a dat-o Vodă-Cuza unuia pe care-l prinsese asupra faptului.

A vorbit despre țărani, despre durerea cea mare pe care a simțit-o cînd „un partid liberal a venit la guvern prin valurile de sînge ale țărănimii liberate de Cuza-Vodă“*, despre iarna grea pe care

* Se referă la situația din anul 1907 cînd în ziua de 12/25 martie, după izbucnirea răscoalelor țărănești guver-

o duc cei sărmani, despre lipsa de nutreț, despre primejdia ce ar putea veni în primăvară din această țară de suferințe. A stăruit asupra nevoii unei gospodării nouă și bune pentru adevărata înălțare a acestui popor. Și avea amănunte de bună gospodină asupra culturii prunilor, asupra „povidlei“*...

A vorbit despre un singur dușman, despre care, fără o ipocrizie de care un altfel de suflet e incapabil, spusese că l-a uitat și că nu-i pare rău de nenorocirea lui.

Firește, a pomenit, de mai multe ori, pe Domnul Unirii. Il înfățișa ca pe un om lipsit de toată iubirea pentru pompă, simplu ca orice om de rînd dintre supușii săi ; nu, mai simplu, mult mai simplu, străbătînd stradele, pierdut în mulțime.

— Și-i ziceam uneori... — Stă și se oprește, cău-tînd cuvîntul : „Măria Ta“, i se pare prea solemn, că nu-i zicea astfel. Nu, să spuie cum îi spunea :

— Și-i ziceam uneori : Omule, de ce nu te păzești ? Se găsește poate vreun nebun care să tragă asupra ta. Da' el dădea din umeri, lui nu-i păsa...

— Și cîrmuirea era grea pentru dînsul, nu ca pentru alții care se trezesc deodată mari și cărora toți li se închină. Că, vezi d-ta, el avea cunoștinți, rudenii, prieteni. Și, oricum, nu putea să se poarte cu dînșii numai ca Domn.

nul conservator Gh. Gr. Cantacuzino demisionează iar puterea este preluată de guvernul liberal Dimitrie A. Sturdza, ministru de interne fiind Ion I. C. Brătianu (Ionel), generalul Alexandru Averescu fiind ministru de război. (N. ed.).

* Magiun de prune (N. ed.).

Stătu pe gînduri. Apoi aminti pe regele și regina Italiei, ducînd iubirea și mila lor la Messina, cea mai nenorocită dintre cetăți.

— Și știi de ce o făcea el aceasta ? Pentru că era om al pămîntului aceluia... *

Tăcu o clipă și, adînc mișcați, tăcurăm cu toții.

Altfel, primea puterea care vine dela dumnezeu și, fără pretenție, dar fără scădere, ea întreține legături bune cu o Curte nouă, care uneori își aducea aminte de dînsa și o căuta prin telegrame oficioase, în liniștea ei resignată.

I s-a părut odată că aș fi atins păcatul *lui*, care a fost durerea ei, și atunci îmi tăie cuvîntul și încep, dureros, o frază care trebuia să-l apere și pe care mă grăbii s-o împiedic.

Și a mai spus altele pe care le țin pentru mîngîierea și îmbărbătarea mea în luptă, precum țin cu sfințenie rîndurile dictate de dînsa și iscălite cu mîna ei tremurătoare, în care, ca amintire pentru o intervenție în vederea serbării după cuviință a semicentenariului Unirii, ea dădea binecuvîntarea ei, de octogenară și de Doamnă, copiilor mei.

Așa am cunoscut o clipă, o lună de zile înaintea bolii care a răpus-o, pe soția lui Alexandru Ion I-iu, pe Doamna Elena a României.

Am crezut că nu am dreptul să mă opresc de la comunicarea acestei amintiri.

5 aprilie — mai 1909

* Aluzie la faptul că regele Carol I nu se născuse în România (N. ed.).

Învățămintele din viața și domnia lui Cuza-Vodă*

I

De istoria pragmatică, de fapte, a lui Cuza-Vodă nu se mai poate vorbi astăzi, după cartea d-lui A. D. Xenopol, cu oarecare noutate.

Starea izvoarelor împiedecă de la aceasta. Istoricul lui Cuza-Vodă a lucrat după ziarele timpului, după dezbaterile parlamentare și după unele acte care i-au fost împărțite.

Din această categorie de informație pot ieși pagini interesante uneori, dar icoana întregă a vremii nu se poate desface.

În adevăr, ziarul minte ; el e făcut ca să mintă, în sensul intereselor unui partid sau altuia, al intereselor deosebiților indivizi amestecați în politică. A descurca adevărul cuprins în această zilnică minciună e lucru greu, și pentru aceasta trebuie să capete cineva îndreptările de aiurea. Fără a mai vorbi de ziarele care prind opinia publică, simțul general al momentului, în greșelile sale, și-l exagerează pentru a-l linguși, a „bate-n strună“, și astfel a mîna banul la Casa onoratei Administrații. [...]

Dezbaterile parlamentare reprezintă mărturisiri politice pregătite, foarte adese ori revăzute, mai mult

* Textul unei conferințe ținute la Huși (N. a.).

decît odată fundamental schimbate. Sunt un document care nu e totdeauna interesant și care poate fi dese ori puțin autentic.

Actele de stat care se pot avea mai lesne, sunt menite, ori a face constatări care pot fi indiferente, ori a da supt o anume culoare, acoperind, mistificînd și momind, situația unui moment.

Pentru a întregi și a rectifica, pentru a da icoane adevărate și judecăți drepte, trebuie izvoare de alt fel. Trebuie memorii și scrisori particulare.

Memoriile se scriu tîrziu — pe basa unor însemnări zilnice uneori, și acesta e și cazul cel mai bun — ; se scriu de oameni cari au părăsit scena politică și cari nu mai au interese actuale, de oameni cari trăiesc în singurătate și acolo-și culeg amintirile, le orînduiesc și le critică. Le critică avînd acum un simț al datoriei de adevăr, pe care oricine știe ceva o are față de urmași, — generația pe care o respecti și nu cutezi a o minți fiindcă n-ai văzut-o, nu te-ai deprins cu greșelile ei și știi că te va judeca.

Memorii avem puține în literatura noastră. Oamenii nu le scriu ușor. Sunt multe motive, adică defecte, orientale. Ținerea în curent a notițelor pregătitoare, cercetarea și redactarea lor cer o muncă grea și statornică, de care puțini sunt în stare. În al doilea rînd, e în noi încă acea stare de spirit nenorocită, o exagerată și falsă discreție ori sfială, care ne face să nu ne „amestecăm“, pentru ca o lume răuvoitoare să nu creadă că la baza manifestației noastre e o dorință de a ieși la iveală, pe cînd, de fapt, oricine a prins în amintirea sa ceva din

faptele mari ale unei epoce, ceva din personalitatea unui om hotărîtor, n-are dreptul să ducă în mormînt fărîme de adevăr trăit care nu sunt ale lui. Și, în sfîrșit, atîția cari n-ar fi opriți de aceste motive, nu scriu fiindcă nu cred că pot scrie, deși nu e vorba de un scris împodobit *literar* — poate cele mai bune amintiri privitoare la războaiele lui Napoleon I-iu sunt ale ofițerilor inferiori ridicați dintre ostași, ori ale cine știe căruia soldat chiar. E adevărat că și o educația greșită nu pune la îndemîna oricui a trecut prin școli puțința de a scrie cuviincios.

Astfel, cu privire la domnia lui Cuza-Vodă, n-avem încă memorii. Doar cînd, dăunăzi, s-au serbat 50 de ani de la întemeierea României, unii ofițeri de-ai lui au vorbit, în ziarele jubiliare, cu privire mai ales la crima împotriva onoarei pe care au făcut-o militarilor conjurați din februarie 1866. Mărturisirile au provocat polemice, cuprinzînd alte mărturisiri, și cu toatele vor fi de folos aceluia care va fi în măsură a scrie pe larg și temeinic despre acea zi nenorocită.

Scrisori particulare, corespondențe personale și secrete vor ieși poate la iveală, mulțămită mai ales obiceiului de a se vinde, de moștenitori, hîrțiile răvășite ale oamenilor cari au jucat un rol în această țară, anticarilor [...], cari le trec apoi, cu cîștig, Academiei Române.

Avem însă două colecții de asemenea acte, care fără îndoială se vor publica. Hîrțiile rămase în stăpînirea lui Vodă-Cuza au fost păstrate credincios de răposata Doamnă Elena, care le-a încredințat fratelui său d. Teodor Rosetti, iar de la d. Rosetti ele au ajuns la prietenul meu A. C. Cuza. Ele cuprind acte

privitoare la persoana Domnului, înainte și după detronare, precum și corespondențe diplomatice de mare însemnătate.

Alte hîrtii au fost luate, în clipa trădării și din însărcinarea guvernului cel nou, de cineva care mai puțin decît oricine ar fi avut dreptul să scormonească în aceste hîrtii cu scopul, mărturisit, de a găsi dovezi de politică rea, de „trădare“, a țării, în corespondența secretă a lui Vodă-Cuza. „Pot să caute cît or vrea, nu vor găsi ce doresc ei“, a spus Domnul detronat, după mărturisirea soției lui. Și în adevăr zădarnic scotociră pripit mîinile pătimase : din acele scrisori n-a ieșit nimic alta decît ceea ce știa și lumea de atunci și ceea ce știm mai bine noi, cei de astăzi : că toată activitatea publică a lui Vodă-Cuza a fost închinată numai binelui țării și neamului.

Să nădăjduim că și aceste hîrtii vor vedea în curînd lumina.

II

Pînă atunci, pînă la cunoașterea izvoarelor nouă, se va putea vorbi de Domnia lui Cuza-Vodă dintr-un punct de vedere care nu e cel istoric propriuzis.

Căci o epocă din viața unui popor poate fi expusă din punctul de vedere al faptelor. Întăi le afli, le fixezi, le înșiri și dai astfel, cu luminările și în-lănțuirea pe care ești în stare a le da, istoria pragmatică a epocii aceleia.

Poți — și istorie, în adevăratul înțeles al cuvîntului, să se încumete a o face numai cine are

acest dar ! —, poți să reconstitui figuri, să învie vieața în chipuri mari, stăpînitoare. Atunci ai trăit o epocă, și faci și pe ceilalți să o trăiască.

Dar din stabilirea și orînduirea faptelor, din înțelegerea și zugrăvirea figurilor, se desface un al treilea element, care e moral-istoric. Oricine a lucrat pe lume nu scapă de judecată, de o judecată pe care orice epocă o reia potrivit cu alte norme de drept și în altă rază de vedere. Dela o vreme se impune o sentință care rămîne, deși revizuirii parțiale, aducînd după ele modificări ale condițiilor unei reputații, mai sunt cu puțință.

Din aceste dezbateri, care pot fi foarte pasionate față de anumiți oameni și de anumite timpuri *, rezultă însă *învățămintele*, regule de conducere politică, exemple de imitat, care sunt bune în orice vreme și pentru orice popor, dar mai ales bune pentru poporul în mijlocul căruia și cu privire la care s-a desfășurat o activitate politică s-a afirmat o personalitate conducătoare. Și, dintre generațiile cărora le poate folosi povața și exemplu, aceia care trebuie să fie mai lacomă de a le prinde, fiindcă-i poate ajuta mai mult, e generația care vine puțină vreme după o criză istorică, după un erou al istoriei.

În acest sens voi să vorbesc de fapta și de firea lui Cuza-Vodă.

Și, pentru aceasta, el poate fi privit din trei puncte de vedere : cum a înțeles datoria sa de Domn : cum a tratat problemele politice ale epocii sale ; cum a purtat povara nenorocirii sale.

* În ediția din 1934 : *tipuri* (N. ed.).

III

Cînd un prinț e crescut pentru tron, cînd din cea mai fragedă copilărie a purtat uniforma, a avut regimente, a văzut prezentîndu-i-se arma și închinîndu-i-se steaguri, cînd i-au stat la îndemîină cei dintâi oameni ai neamului — atît mai rău pentru cine-l crește, dacă-i lasă la o parte pe aceștia, pentru a lua mediocrități supuse, personalități neclare, ori cine știe ce educatori de meserie, [...] cînd astfel de oameni i-au stat deci la îndemîină, pentru a-l iniția în toate ramurile vieții publice, care nu trebuie să fie necunoscute unui Suveran, — atunci ai tot dreptul de a fi pretențios și aspru față de unul care, ajuns la cîrmuire, arată că nu-și dă seama îndeajuns de datoria de a munci stăruitor pentru binele țării și neamului său, ori țării și neamului care l-au adoptat, urmărindu-l cu iubire de la cei dintâi pași ai săi în viață.

Așa a fost însă cu Alexandru Cuza, ajuns Domn din întîmplare, prin noroc, — nu norocul lui, care și-a cheltuit viața în șapte ani, ci norocul nostru, cari am folosit de pe urma acestei mărinimoase risipiri de puteri ?

Fiu de boier, din familie mare, și nu prea mare, cu avere, și nu tocmai cu multă avere, crescut ca orice fiu de boier din acel timp. Franțuzește la pension, istorie sacră, istorie antică, istorie a Franței, „literatură“, aritmetică, artă de societate, maniere, călătorie la Paris pentru bacalaureat, care, oricum, era mai greu pentru un școlar astfel pregătit, al pensioanelor moldo-române decît doctoratul de acum pentru absolvenții și licențiații Facultăților noastre.

S-a întors în țară. N-a fost, ca Mihail Kogălniceanu, agricultor care să practice agricultura, n-a întemeiat, ca această fire neastîmpărată în genialitatea ei, industrii : a hîrtiei — vechi sistem fără „încurajări“ de la Stat —, a postavului. Deși trăia supt cîrmuirea unui Grigore Ghica, venit prin revoluționari și bucuros de colaborarea lor, n-a făcut administrație. Ofițer cu cariera fulgerătoare — și parcă astăzi nu vedem noi, în alte domenii, cariere așa de fulgerătoare ! —, colonel printr-un capriciu al Caimacamului Vogoridi, simțind mai mult ce trebuia să fie un ofițer decît deprins la aceasta printr-o școală militară ori prin activitate la regiment, astfel era Cuza în ziua cînd fu ales Domn, ca să nu se aleagă Mihai Sturza ori Grigore Sturza și ca să fie în stăpînirea celei mai înalte puteri măcar un om simplu și simpatic, lipsit de ambiție personală și — lucru foarte însemnat — dispunînd, ca locțiitor al Ministrului de Război, de oștire.

Cunoștea puțină lume, doar cercul de tineri între cari trăise, eleganta lume femeiască din Iași. Pe cei de jos i-a descoperit după ce a luat Domnia ; atunci întâi, potrivit cu datoria lui, a recunoscut el cu bucurie omenia, munca răbdătoare, vitejia, credința care sunt virtuțile țaranului nostru. În sfîrșit, ele n-avusesse legături cu lumea de peste Milcov, care, prin conducătorii ei liberali, foștii republicani din 1848 și de după 1848, dorise un alt Domn, pe generalul Nicolae Golescu, o figură cunoscută în București.

Și, îndată după alegere, — ce s-a întîmplat cu această fire lășătoare, aplecată către petreceri, străină pînă atunci de orice muncă statornică, de orice spirit de jertfire ? S-a întîmplat că, într-o schim-

bare subită, fulgerătoare, printr-o genială intuiție a datoriei, omul s-a transformat. Colonelul Cuza e una, Vodă-Cuza alta ; cel din urmă a luat de la cel dintâi doar anumite prietenii împovărătoare și o singură iubire, pentru care-l muștră mai mult acei cari n-au iubit niciodată. Încolo, pentru noi un om nou, adevărat nou, strălucit nou, a răsărit în Ianuarie 1859.

El a rămas același pînă în clipa abdicării. Cuza-Vodă nu era un om solemn, pompos, formalist. Nu învățase nicăieri eticheta Habsburgilor și ceremonialul lui Carol Quintul sau al lui Filip Tenebrosul ; nu știa și nu voia să știe cum se orînduiesc la un jubileu faitoanele, de la cel mai măreț oaspete străin pînă la cel din urmă lingău de curte și de ogradă. Eticheta a suferit continuu de pe urma unui Domn care se cufunda bucuros în rîndurile mulțimii, ca să afle, ca să îndrepte, ca să pedepsească și să mîngîie, ca să miluiască pe ascuns de ochii lumii, — cum a făcut apoi păstrîndu-și moștenirea, buna și miloasa lui soție, — cu un cuvînt ca să răspundă nevoii sufletești a neamului acestuia, de a fi iubit de suveranul său și de a-l iubi în schimb, călduros, fără rezerve, din toată inima.

Și totuși el a rămas cel dintâi din poporul său. Ceva îl ridica mai presus de ceilalți : aceia că nimeni nu-și făcea datoria mai viteaz, mai desprețitor de orice meschină prudență, mai înfruntător al celor mai strașnice primejdii, decît el.

Sufletul lui întreg era schimbat. Prin gura lui nu mai vorbea un om, ci, cum se cuvine pentru un stăpînitor de oameni, un neam întreg. Întruparea națiunii era el în gînd și grai. Cel dintâi fior de mîndrie l-a avut generația de atunci cînd s-au auzit

cuvintele mîndre cu care el vorbea Turcilor, cabinetelor europene, proclamînd o Romînie mîndră.

Amintiți-vă pe acele din ultimul mesagiu, cu cîteva luni înainte de abdicare, acele demne cuvinte prin care nega, de pe tron, orice ambiție pentru sine și, amintindu-și de ceea ce fusese, făgăduia, cu gîndul la principele străin, pe care-l pregătise un colonel Cuza, bun, modest și harnic patriot, întors între tovarășii săi de odinioară pentru a lucra mai departe la binele țării și neamului.

Și vorbe mari, în cea mai simplă formă, găsea el, nu numai pentru cei de sus și în clipele cînd privirile tuturor erau îndreptate asupra lui, ci și atunci cînd în cabinetul său de lucru se îndrepta către un ofițer din cei mai mărunți, chemat să audă dojana sau lauda. Căci el știa că, în această lume unde legea nu poate prevedea toate și unde nu se pot fixa răsplătiri pentru orice fel de merite, cel ce face mai mult decît datoria sa are drept la cea mai frumoasă răsplată, care vine din cel mai strălucit și mai nobil privilegiu al unui principe : acela de a face pe cel vrednic să coboare scările palatului său cu puteri de muncă înzecite și, iarăși, de a face a se pleca fruntea celui care și-a călcat datoria fără ca legea să-l poată atinge.

IV

Acest nepregătit — altfel decît prin puterea lui de intuiție — avu, din cea dintâi zi a Cîrmuirii sale, o situație politică așa cum puțini prinți crescuți pentru tron au avut-o înaintea lor : o situație cu totul nouă, cuprinzînd în toate privințele probleme

grele care cereau să fie neapărat și fără zăbavă rezolvate.

Administrația modernă și unitară — pentru amîndouă Principatele — nu exista, Finanțele erau într-un adevărat haos. Oastea trebuia înjghebată din două corpuri militare deprinse a sluji supt steaguri deosebite, și vechiul spirit al companiilor de miliție înlocuit prin spiritul unor regimente luptătoare. Și, în același timp, se ridicau amenințătoare pentru în-săși ființa noului Stat problemele cele inari : a situației internaționale a României — unită trecător sau definitiv, pentru un timp numai sau pentru toate timpurile ; a înlăturării vechii stăpîniri a mănăstirilor grecești pe pămînt românesc și, în sfîrșit, a împrumietării țaranilor.

Cuza-Vodă ar fi putut greși în alegerea domeniului unde trebuia să lucreze întîi energia lui. Ar fi putut să facă precum fac spiritele comode, căutînd o manifestare aparentă, fie și strălucitoare și zgomoasă, în domenii mici, în care se poate face foarte ușor un fel de dovadă de originalitate, schimbînd, în uniforme de ofițerilor, de pildă, catifeaua gulerelor cu astrahanul, înlocuind mantaua cu dolmanul francez ori reglementînd forma chipiului și, iarăși, schimbînd, în ordine administrativă, întinderea plășilor, numele administratorilor, leafa pe care o primesc ș.a.

Atîția n-ar fi cutezat să înfrunte, într-o situație așa de șubredă și cu atît de puțină deprindere a lucrurilor publice, chestii de o așa de covîrșitoare însemnătate. Ar fi închis ochii asupra greutăților, ori ar fi căutat să scape de ele, în momentele cînd s-ar fi impus mai mult, prin măsuri de oportunism

care zăbovesc rezolvarea problemelor primejdioase, dar o și îngreuie în măsura zăbăvii aduse.

Domnul din 1859 a îndrăznit să atingă cu un curaj consecvent, cu un cavalerism jertfitor, cu un înalt simț al celei mai înalte datorii, pe care după dînsul nu le-a mai avut nimeni, cele trei probleme de căpetenie. Știa că una-l pune în conflict cu Turcia, care avea pe atunci mulți și puternici aliați, că alta-i creează potrivnici în călugării greci, deci în toată grecimea, atît de solidară, și în puternica Rusie, care, confiscînd acasă averea călugărilor greci, nu înțelegea ca alții, mai mici, să îndrăznească tot așa de mult. Iar chestia țărănească trebuia să trezească dușmănia proprietarilor — afară doar de cîțiva idealisti dezinteresați ca dînsul —, cari proprietari formau atunci întreaga clasă politică, pe care n-o puteai atinge fără a te menii unci singure căderi.

Toate problemele au fost atinse, cercetate, rezolvate. Dacă legea de la 1864 nu e cum am fi dorit-o, aceasta se datorește silințelor înverșunate ale proprietarilor, și mai ales faptului că acel care a *decretat* legea neputînd-o trece prin Cameră — n-a avut răgazul, — și ce îndelungat răgaz s-ar fi cerut! — pentru a o pune în aplicare așa cum se cuvenia.

Cu aceasta însă Cuza-Vodă iscălise picirea sa. Ea n-a întîziat.

V

Am avut în trecutul nostru mulți pribegi, dintre boieri, dintre clerici, dintre Domni, pe cari-i goneau păcatele lor sau răutatea noastră. Știm ce fă-

ceau. Cei vechi mergeau cerșind, din țară în țară, de la o Curte la alta, dintr-un oraș în altul, înfățișându-și genealogia și rugându-se de un ajutor de drum, de un sprijin diplomatic. Unde n-au făcut ei de rîs țara și neamul lor ?

În timpuri mai nouă au pribegit, dintre Domnii munteni : Alexandru Ghica, Bibescu, Barbu Știrbei, dintre moldoveni : Ion Sandu Sturza, Mihai Sturza, Grigore Ghica.

Ce făceau ei după pierderea puterii ?

Părăseau țara, chiar fără a fi siliți. Îi înnăbușea aerul, îi desgusta pămîntul, îi umpleau de mînie oamenii nerecunoscători. Își păstrau prietenii ade-vărați, partizanii ; îi înteteau în dușmănia față de regimul cel nou, cel puțin pînă la venirea ca Domn a Principelui Carol. Se întorceau numai atunci cînd zorile unei a doua Domnii păreau că răsar pentru dînșii.

Doi singuri fac excepție. Acel Grigore Ghica-Vodă care, trăind simplu în străinătate, luptă pentru Unirea cu principele străin, distrugînd astfel orice viitor politic pentru dînsul, și care, neînțeleș, calomniat, și în ceea ce privește onestitatea sa personală, s-a împușcat mai curînd decît să se apere. Și acel, mai vechiu, Ioan Sandu Sturza [...]

Ca dînșii și mai presus decît dînșii a fost în exilul său Vodă-Cuza. Îndată ce avu cunoștință de constituirea unui nou guvern *, el ceru să fie scos din țară. Nu pentru că o ura, dar pentru că știa bine că prezența sa ar strica o pace de care aveau nevoie instituțiile cele nouă pentru a se înrădăcina, regimul cel nou pentru a se consolida.

* În ediția 1911 guvern *legal* (N. ed.).

A plecat. Din străinătate n-a venit de la dînsul nici o protestare, nici o plîngere, nici o ațîtare, pe care le desprețuia deopotrivă. Nobilele lui scrisori catre principele Carol, înlocuitorul său, sunt vrednice de a fi cuprinse în orice carte pentru cultura politică a poporului.

Odată ambasadorul francez la Viena s-a oferit să ajute întoarcerea lui pe tron. Cu indignare, Cuza a răspins sprijinul străin. ¹

Altă dată a fost ales deputat ², senator, de acea opinie publică românească, înșelată o clipă, zăpăcită, înăbușită mai mult care se deșteptă însă îndată, plină de recunoștință și admirație în favoarea lui. A refuzat. Pacea țării lui îi era mai scumpă decît orice alta pe lume.

Trăind așa ultimii săi ani, el a adaos la învățătura că nu trebuie să ocupi locul la înălțimea căruia nu te poți ridica ; o a doua : că e dator un Suveran să risce și situația sa pentru a da o soluție curagioasă problemelor mari ale timpului, și o a treia : că jertfa pe care ai făcut-o odată pentru binele neamului și țării, n-ai dreptul s-o retragi.

În amintirea lui Eminescu

Se pomenește amintirea a douăzeci de ani de la moartea lui Eminescu privit astăzi, și pe cea mai desăvârșită dreptate, ca întruparea cea mai deplină a geniului românesc în a doua jumătate a veacului trecut.

Nu suntem în stare încă a-l prăznuși, — când din punctul de vedere moral nu formăm încă un popor, căci prin înstrăinare ne lipsește clasa de sus, prin ignoranță cea de jos, iar clasa de mijloc românească, întrucît se poate încălzi de amintirea gloriilor noastre intelectuale, se reduce la un număr destul de restrîns de cărturari.

Tineretul, căruia-i revine mai mult decît oricui sarcina pioasă de a se închina marilor suflete trecute de aici sus, în lumea unde scînteie, de o lumină limpede și veșnică vieață, deci cugetarea și simțirea aleasă a neamului, — acest tineret nu se poate manifesta încă unitar și disciplinat, ceea ce ar da manifestărilor sale o mai mare putere și un prestigiu netăgăduit. Oricum însă, și în orice formă : prin cărți, oricît s-ar recunoaște în ele rostul comercial, prin articole de revistă, în numele

deosebitelor cenacule și societăți în comandită, prin cuvântări ocazionale, mai ales prin comemorarea din Cernăuți a bucovinenilor, Eminescu își va fi avut ziua lui. Și, anume, cu deplina recunoaștere a rostului său celui adevărat.

Această reputație întreagă au statornicit-o numai anii din urmă, mai ales după cunoașterea manuscrisurilor lui poetice, după învierea articolelor de cugetare, de polemică și îndrumare, din care se desfac credințele și convingerile unui suflet cu totul superior. Chiar și în vechea formă, nelămurită, puțin cugetată și sentimentală — din punctul de vedere, înjositor, al nebuniei și al morții înainte de vreme a poetului, sau din acela, tâlcuitor cu tendințe, al comentatorilor interesați, — această reputație nu e prea veche.

Colaboratorul „Familiei“ trecuse neobservat. „Dincolo“, lipsea simțul pentru mlădierea și energia unei limbi poetice care era nouă, oricât ar fi fost înrîurită de stilul lui Bolintineanu. La noi acest stil era compromis, prin sine însuși, întâi, și apoi prin prea multe reziceri și ecouri, în scrisurile poezilor mărunți din vremea lui Cuza. Eminescu primise înrîurirea lui Bolintineanu, nu din țară, ci din Bucovina, unde, — încă de când foaia fraților Hurmuzachi reproducea în foileton, cu lăudătoare recomandății, poeziile acestui sentimental vorbăreț și neglijent, care ajunsese a trece drept un inspirat cântăreț al amintirilor și idealelor neamului, — fama liricului muntean nu slăbise. Doar Petrinò, cu toate înrîuririle scriitorilor germani mai cetiți prin anii 1860 purcede în parte, aș zice chiar în bună parte,

din Bolintineanu, decît care el are însă hotărîtorul merit al sincerităţii poetice pasionate.

În ţară, unde moda literară franceză stăpînea, elementul nou pe care-l aducea încă de pe atunci Eminescu, al cărui suflet era îmbogăţit de reflexivitatea germană, nu putea fi preţuit. Lirismul lui de iubire, din înduioşatele poezii pe care le publicau mult discutatele „Convorbiri literare“, părea prea simplu pentru un gust falsificat de retorica amoroasă curentă. Evocările lui strălucite dintr-un trecut care putea să-l atragă ca pe un romantic, dar care-i era şi cunoscut adînc, intim, prin cetiri îndelungate în vechea noastră literatură — *pe atunci cu totul despreţuită, chiar în „Junimea“, şi cunoscută numai ştiinţific, de un Hasdeu* —, nu aflau cuvenita preţuire nici chiar în cercul, atît de ironic, al „Junimii“, în care umbrele eroice n-aveau intrare pentru a nu turbura bătaia cu perinele, anecdotele d-lui Caragiani ori mica pornografic curentă. În sfîrşit, d. Maiorescu, doar, şi cîteva persoane din cerc puteau să aibă înţelegere pentru filozofia care dădea un înalt înţeles „Rugăciunii unui Dac“ şi „Satirelor“, filozofie care căpătase la poet energia unei credinţe atotstăpînitoare. Şi chiar acel element din satire în care se cobora prezentul, înălţîndu-se prin aceasta şi mai mult gloria, serioasă şi sinceră, omenească şi plină de evlavie, a secolelor viteze şi credincioase, nu putea să aibă primire simpatică : doar societatea de atunci, ieşită biruitoare, pe neaşteptate, din mari frămîntări şi crize politice şi sociale, avea toată admiraţia pentru opera ei, cu care, şi din neştiinţă, nu putea compara marea operă a trecutului, şi ea n-avea presimţirea crizei morale care trebuia să se declare îndată, urmînd apoi şi

până în zilele noastre. De la satira personală a lui Bolintineanu, înăcrit de oboseală și neliniștit de începuturile bolii sale, de la satira glumeată, de cuvinte, a lui Barozzi până la *această* satiră, era o distanță uriașă, pe care contemporanii n-o puteau trece.

Nici simțul pentru superioara factură a limbii poetice nouă nu-l avea „Junimea“, cu tot numărul însemnat de oameni de gust și de filologi (așa de rare ori oameni de gust!) pe care-l cuprindea societatea. Din gura unui membru al cercului din Iași știu că lectura celor mai frumoase poezii ale lui Eminescu nu era întovărășită de acea evlavioasă atenție care ar fi făcut bine unui suflet așa de delicat, ci cu observații critice jignitoare, cu glume grosolane, cu rîsete inconștiente, — care toate își aflau scuza în „defectele stilistice“ ale scrisului lui Eminescu. I se cereau, ca oricui, și în același ton, schimbări. Trebuie să adăugăm însă că el, deplin conștient de valoarea operei sale și de îndreptățirea unui grai format din cetirea întregii noastre literaturi și din ascultarea românilor de pretutindeni, răspegia cu o răceală hotărîită propunerile de schimbare, lăsînd, cel mult, ca ele să se facă, fără știința lui, de obișnuitul redactor-corector al foii.

Nenorocirea lui Eminescu a deșteptat întîi dintr-o indiferență care ar fi foarte vinovată dacă n-ar fi fost atît de firească, publicul nostru. Acei cari nu urmăriseră pe poet în greaua, îndelungata și marea lui evoluție, luară în mîină cu interes frumosul volumaș alb, cu frontispiciile delicate și împodobit cu chipul, de o seninătate și curăție, de o frumuseță liniștită și sigură, de o calmă privire dominatoare al scriitorului fără noroc. În tineretul din școli se porni o nemărgenită simțire de milă pentru zeul

tînăr care căzuse fulgerat, din Olimpul luminos cu flori albe de cireș, mirezme de tei, blonde chipuri iubitoare și ochi albaștri în lacrimi, cu fantasme mărețe de voinici pururea biruitori, — în Iadul întunerecului și scrișnirii dinților. Versurile se cetiră cu luare aminte, atunci pentru întâiași dată, și magia lor, acel farmec vrăjit care te cucerește din nou la însutita cetire a paginilor unice, — rămase unice, poate pentru totdeauna —, se trezi și birui. Marele singuratec și neînțeleș pătrunse printr-o înțelegere dureroasă în vieța timpului său, și revoluția pe care trebuia s-o îndeplinească în cugetarea, și mai ales în toată simțirea noastră, începu.

Era prin 1886. Între noi, școlarii de curs superior de la liceul din Botoșani, Neagu aduse cel dintâi vestea unei nouă Evanghelii pentru tineret. Mai mare decît noi, avînd acum sufletul său de bărbat, cu toate coardele din el vibrînd, el *înțelegea*. Peste un an, la liceul din Iași, noi, cei din clasa a IV-a, înțelegeam cu toții.

Era, de fapt, nu o cetire, întovărășită de simpatie, de entuziasm chiar, a unui poet, ci o inițiere, aproape religioasă, o prefacere sufletească a unor tineri deprinși cu aceeași glumă groasă care rămăsese și în vrîstă matură membrilor „Junimii“, cu aceeași atmosferă de materialism cras. Această poezie minunată din cele o sută de pagini ale cărțiței albe ne ridica spre ideal, — în iubire, care mijea nelămurită în sufletele noastre, în cugetare, spre care se încercau întâi aripile noastre slabe, în taina tuturor depărtărilor și înălțimilor. Dacă e puțină bună-tate astăzi în noi, dacă prin valurile turburi ale unor timpuri de prefacere, ne-am păstrat cei mai mulți

curați și nobili în viața noastră de simțire, aceasta lui i-o datorăm. Pe pragul deschis al așteptărilor vrîstei nu lunceau ispititoare fantasme de desfrîu, cu ochii bolnavi de o molipsitoare beție, ci se opreau drepte în lumina primăvăratică fețele, blînde, albe, ținînd în mîină, ca sfintele stîlpări pentru gloria Mîntuitorului, crenguța smerită a florilor albe de cireș.

Supt alte fețe vedeau alții pe Eminescu, — alții de altă vrîstă și de aiurea decît din acea serioasă și naivă Moldovă a noastră, a cării inimă bate totdeauna pentru noile vești bune ale idealului. Dar supt alte fețe ni s-a înfățișat și nouă poetul nenorocit. Nu ne-a molipsit cerșitul public, cel puțin indiscret, cu publicare de scrisori și amănunte dezgustătoare ale unei boli urîte, — și în aceste scrisori se amesteca și numele surorii lui, Henrieta, pe care ni-o aduc aminte, așa de asemenea cu fratele ei, zeul tînăr, tot așa albă, cu fața de marmură, sigură în linii, cu ochii liniștiți negri, adăugîndu-se la această înfățișare de nerealitate, de frumoasă închipuire, desprețuitoare pentru vieță, nemișcarea, aproape desăvîrșită, a unei ciudate paralizii de tineretă. Nu l-am jignit, — am putea zice, deși era viu, nu i-am jignit memoria, — prin cuvîntările de berărie în folosul unor subscripții mai mult sau mai puțin factice, n-am trîmbițat și crăinicit boala lui, care mai la urma urmei nu-l privea decît pe dînsul, — întrucît îl mai putea privi ceva, — și pe cei săraci cari-l căutau în sărăcie, iar pe ceilalți îi putea îndemna doar la ajutorul ascuns pe care mîna stîngă nu-l știe în clipa cînd îl depune dreapta. N-am așteptat interpretarea socială a d-lui Gherea din „Contemporanul“, un fel de „Viața Româ-

nească“ a timpului, mai brutală, dar mai sinceră, mai grosolană, dar mai puțin perfidă, pentru a primi în noi pe Eminescu.

Trecea pe stradele Iașului un om greoi, gros, cu mustățile rase, rău îmbrăcat, împiedecat în mișcări, care-și smulgea firele de păr de pe față și apuca de turnure pe femeile care-i plăceau. Mulți se țineau de dînsul, — Doamne iartă-i ! — distrîndu-se. Noi întorceam capul de la el, cum l-ai întoarce de la trupul neînsuflețit, ajuns hidos prin impia * descompunere, al unei ființe respectate și iubite. În Botoșani intra apoi, așteptat de o seamă de lume, lîngă Henrieta, nici tristă, nici veselă, ci nemișcată în alba ei figură liniștită. același om gros, fără vrîstă, pe buza de sus a căruia se desfăcea acum o mustață groasă neagră. Acasă la el veneau acum des prietenii, ca să afle vești, care ajungeau pe urmă în presă. Odată lîngă piața cea mare îl întîlnii, tîrîndu-și greu picioarele bolnave, cu ochii pironiți în jos. S-a uitat lung la acela care-i salutase geniul, ca și cum n-ar fi fost la mijloc ceața nenorocirii, și apoi picioarele bolnave tîrîră mai departe pe acel care fusese Mihail Eminescu.

...Și care n-a mai fost niciodată, desigur niciodată el însuși, cu toate scurtele licăriri înșelătoare. Cînd interesații îl scoaseră înainte din nou la București, cu „Fîntîna Blanduziei“, un simț de rușine indignată ne strînse sufletele. Moartea, orice moarte era mai bună, și, cînd moartea cea mai rea dezrobi de tirania unei boli înjositoare un suflet care se întrupase pe vecii vecilor în versuri nemuritoare, ca o vedenie

* nelegiuit (N. ed.).

urită se depărtă de noi. Eminescu se absorbisese întreg în gloria sa.

Ea crește zilnic. Tinerii altor generații pot fi robiți trecător de alte stele, mai apropiate de ei. Lumina lor nu ne e străină și o primim cu mulțumită dar, cât privește mîngîierea, îndemnul, religioasa purificare și înălțare a sufletului pe care ai dreptul să o cei de la poezie, și pe care ea o dă așa de rar, noi, cari am fost tinerii de acum douăzeci de ani, nu mai avem nevoie să căutăm raze. Neclintită și eternă ni le trimite și azi steaua noastră.

1909

Învățăturile ce le da Mihai Viteazul

I

Persoanele sosite cu noi nu mai au nevoie de a fi lămurite asupra scopului cu care am venit noi aici.

O fac aceasta pentru acea parte din târgovișteni cari au venit să ne vadă și să ne asculte și căroră le exprim — în lipsa celorlalți — mulțămiri pentru primirea ce ni s-a făcut în acest oraș de cultură.

Venim fără nici un scop ascuns și fără nici un sentiment de interes personal ori de partid. Venim pentru biserica în care zace Mihai Vodă, venim să prăznuim 310 ani de la împlinirea datei când o oaste românească a intrat în Bălgrad, în Alba-Iulia, prin dreptul biruinței, prin răsplata dreaptă a unor silințe mari, a unor grele jertfe. De aceea am venit.

Și eram datori să venim, chiar în împrejurările în care am venit, pentru că atunci când s-au împlinit 300 de ani în capăt de la petrecerea evenimentelor care alcătuiesc epopeia anilor : 1595—1601, când s-au putut socoti trei veacuri depline de la isprăvile străbunilor, gândul societății românești era aiurea, la micile noastre nevoi și patimi, la păstra-

rea locurilor câștigate în lupta politică și la aducerea pe căile obișnuite a unor stăpîni noi*.

Totdeauna, ca și la sărbătorirea zilelor mari ale lui Mihai Viteazul, țara aceasta a fost prea ocupată pentru a-și pierde vremea în cultul eroilor săi.

Și mai era ceva care a împiedecat comemorația cuvenită. Suntem deprinși a întreba, cînd e vorba de comoara amintirilor și de flacăra nădejdilor noastre, și pe dușmani, pentru ca și ei, aliații noștri, să ni se îngăduie amintirea și așteptarea. Întrebăm Viena, care întreabă la rîndul ei Pesta, dacă avem voie să serbăm pe acei cari, avînd o inimă, o îndrăzneală, un avînt, și-au îngăduit să cucerească pentru neam fără să întrebe nici Pesta, nici Viena.

De aceea, cînd s-au împlinit trei sute de ani de la marea biruință și de la fulgerătoarea tragedie a lui Mihai Viteazul de la Călugărenii celui dintîi luminiș de săbii românești libere, de la luarea în stăpînire a pămîntului românesc din Ardeal, de la întregirea prin cîștigarea Moldovei a trupului național românesc dezrobit, de la înfrîngerea lui la Mirăslău, de la răzbunarea din Gorăslău, de la trădarea și măcelărirea Viteazului, aceeași liniște neturburată ca și astăzi stăpînea în Tîrgoviște, în mănăstirea Dealului**.

* Se referă la demisia guvernului liberal Dimitrie A. Sturdza la 11/23 aprilie 1899, după care vine la putere guvernul conservator Gheorghe Grigore Cantacuzino (N. ed.).

** Se referă la atitudinea duplicitară în problema ardelcană a lui Dimitrie A. Sturdza (Mitiță) președintele partidului național-liberal, mai ales în perioada cînd acesta a fost prim-ministru, 1895—1896 și 1897—1899, această ultimă perioadă corespunzînd cu comemorarea bătăliei de la Șelimbăr (N. ed.).

Măcar astăzi și măcar noi am venit.

Și am fi venit într-un întuneric și mai adânc, cu și mai slabe puteri ca să ne facem datoria, către neam, de a lumina.

N-am venit la mormîntul lui Mihai Viteazul ca la orice mormînt. Căci sunt morminte închise și altele pe care nimic, nici o voință dușmană, nici o tiranie nu le poate închide. Și mormîntul lui Mihai Viteazul e dintre acelea care nu pot fi închise. Acolo se zbugiumă, neîmpăcat și dureros, idealul nostru și, cît timp va fi neîndeplinit acest ideal ce se zbugiumă în durere, nu va fi loc și ceas de odihnă pentru acel mort de acolo care e viu în cugetele noastre, care e însăși viața, rîvnitoare spre dreptate, spre lumină, spre putere a acestor cugete.

În Tîrgoviștea moartă de azi, noi, cei vii, am venit astfel să vorbim cu Mihai, cel veșnic viu în suferință. Și, în tăcerea de mormînt de acolo, el ne-a vorbit, după clipa rugăciunilor de pomenire și a șoaptelor de nădejde.

Puhoiul neamurilor ne stăpînește și ne-a stăpînit, și, față de acest blestem, atîta am știut să facem, — să ne întrebăm : pînă cînd această nemilostivire dumnezeiască, pînă cînd această mucenicie a unui popor nevinovat ? Și n-am înțeles că rugăciunile cerșesc în zădar mila cerurilor ! N-am înțeles că adevărata rugăciune, primită de Dumnezeu în orice ceas, este aceea a muncii, a conștiinței de sine. Cerurile, care nu aruncă binecuvîntarea lor asupra cerșetorilor, se deschid, bogate în binecuvîntări, asupra muncii omenești conștiente de scopurile ei, asupra vitejiei, asupra străduințelor îndărătnice, asupra isprăvii îndeplinite.

Prin fapta lui, așa vorbește Mihai. El a venit într-un prezent netrebnic, pe care unii îl linguseau și se foloseau de pe urma lui, alții îl îndurau, alții plîngeau și se rugau și cereau dreptate, iar el, înarmîndu-se, l-a răs pins.

Conștiință nouă și tare, luminată asupra drepturilor noastre și asupra puterilor ce erau în noi, el a izgonit cu sabia de foc a arhanghelului pe acei cari nu înțelegeau că trebuie să plece de pe pămîntul altui neam. N-a chibzuit prea mult și n-a cerut sfaturi îndelungate înțelepciunii, care potrivește drumul la fapte, mai rare ori decît moralizează pe urma lor după ce, fără dînsa, ele au fost îndeplinite. Prin răscoala contra turcilor, el, stăpînitor slab peste țară slabă, el, nesigur de ai săi, a înfruntat pe cel mai mare Împărat al lumii, stăpîn pe cele mai uriașe puteri de bogăție și de oștire : a provocat lumea turcească, admirabil disciplinată. Un viteaz, — *aceasta* înseamnă, adăugînd la acea slăbiciune, la acea nesiguranță elementul personal care transformă și învinge. Astfel, a putut fi eliberatorul acestui neam românesc în glorie și jertfă, nu în socoteli și cerșire.

Și, astăzi, pot să ia aminte cei ce întrebă oracolul, cu mîinile pline de daruri, și stau pe gînduri între Viena și Pesta, între Împărat și Kossuth, între Kossuth și Justh. Liberarea unui neam se plătește cu sînge, și neamul care n-are în prezent acest prisos scump de vieață pentru a-și pregăti vieața viitorului, acela să-și suporte robia în tăcere. Căci nimic nu se poate dobîndi —, cum o spunea în biserică președintele nostru, — decît prin tine însuți,

prin ce-ți gătești luptînd cu primejdia vieții, cu generoasa risipă a sîngelui *.

Nu pe o cale plină de flori, zvîrlite din dreapta și din stînga, pe cînd de sus plouă lumina cerului albastru, ci pe calea tragică a trupurilor calde, stropite de sînge, se merge drept la izbîndă. Cu ostașii, și nu cu milogii neobosiți ai tuturor vremurilor ! Biruința smulsă la Călugăreni lui Sinan-Pașa n-a fost, astfel, fapta unui singur om, ci a unui neam întreg, a miilor de tineri cari de bună voie s-au coborît supt brazdă, jertfindu-se pentru ca să putem trăi noi, cei de astăzi.

Și iată o întâie învățătură pentru cei ce se merg *acolo* la mormîntul lui, de unde se revarsă în veșnic izvor cuvîntul de viață : că pentru a putea trăi o viață, ce ți-a fost dăruită, ești dator s-o meriți, ca om și ca neam, în fiecare clipă.

II

Și a doua învățătură ne vine din greutățile vieții lui, din suferința și moartea străbunului.

După Călugăreni, avîntul războinic îl duce mai departe, într-un mare vifor de patimă, de primejdie, de osteneală și suferință. Înainte de-a trece, el, Domnul muntean liber, în Moldova, înainte de a intra în Iași și în Suceava, făcînd să tresară de mîndrie în mormîntul lui de la Putna Ștefan-Vodăcel-Mare, unind gloria lui nouă cu sfînta glorie veche, el a intrat în Ardeal, trecînd Carpații despărțirii seculare. În ceasul acesta la Șelimber se înalță fără pomenire, lipsită de recunoștința învinșilor și

* În ediția 1911 „a sîngelui tînăr“ (N.ed.).

de tămăia celor de un neam cu învingătorii, movila morților noștri din ceasul cuceririi, asupra cărora n-au curs încă lacrimile noastre juruind răsbunare, răsplată.

Dar nu ca înduioșat Domn român a intrat Mihai-Vodă în Ardeal, ci, după idealul timpului aceluia, ca mîndru cuceritor. Acel care, în 1595, desrobca Țara cu un mare gest eroic, pătrundea în Ardeal, nu cu acea conștiință care se răspîndește astăzi mîntuitoare, ci ca reprezentant al drepturilor Împăratului de la Viena, al dinastiei habsburgice, care totdeauna a știut să întindă mîna cînd a crezut că folosul se poate avea fără risc, să o retragă după ce s-a fript și să găsească pe alții pentru a-și arde mînile ca să i-l scoată din flacăra primejdiei.

În iunie 1598, cinstitul, credinciosul Mihai-Vodă, om al vremurilor de cinste și credință, virtuți pierdute de atunci, jură la mănăstirea Dealului, în fața reprezentanților imperiali, jurămîntul de credință Împăratului creștin. Deci, el vasal, eroul libertății noastre? Dar nu e deosebire între vasalitatea declarată de atunci, și între cea de azi, nedeclarată. Sunt vasalități cu libertate și este o libertate unită cu cea mai păgubitoare robie. Eram stăpîni atunci, la noi acasă, pe bogăția noastră, pe idealul nostru. Azi, în vremea neatîrnării, a gloriei, a strălucitoarei coroane ridicate, într-o ultimă mișcare, de mînile tinere care înțepeneau de atingerea morții pe cîmpul de luptă*, noi nu mai suntem stăpîni pe bogățiile noastre, și nu prin tirania din afară, ci prin frica din lăuntru chiar, ni se interzice dreptul de a păstra idealurile noastre.

* Se referă la Războiul de Independență din 1877 (N. ed.).

Și, intrînd în Ardeal, a găsit Mihai multă lume, de nații, suflete și limbi deosebite. [...].

A găsit pe sași, conștienți până azi că, dacă sunt acolo și trebuie să fie, o datoresc marii lor nații, luminate, solidare și puternice, ai căror reprezentanți sunt ei aici, la poalele Carpaților.

Dar a găsit și pe românii săi, cari-l așteptau.

Astfel se dovedea și atunci că mai adevărat decît cugetarea critică a celor de sus e instinctul sigur, pornind de la puterile cele mari ale vieții, de la tainele organismelor naționale, al mulțimilor ome-nești. Și s-a sculat astfel în ceasul izbăvirii, s-a sculat sat cu sat la vestea intrării lui Mihai. În văile mun-ților, pe întinderea șesurilor, mii de mii, în sate bătrîne, au nădăjduit și au aclamat. Aceia cari, și azi, după trecere de 300 de ani, în robie și umilință, în indiferența noastră desăvîrșită față de ei, sunt în așteptarea Craiului, a Împăratului românesc, pe care-l cer cei din Ungaria, cînd n-au dreptate de la unguri și pe care-l văd în viitor țeranii bucovineni, cînd, în umbra unei ctitorii a lui Ștefan Împărat, întreabă pe oaspetele din Țară cînd va să vie Îm-păratul românesc cel nou.

Aceasta era, și e până astăzi, după cele trei sute de ani de indiferență din partea noastră, starea de spirit a țărănimii de acolo. Dar Mihai Viteazul era un om politic — adesea ori așa de puțin și de ne-sigur lucru, chiar cînd e cineva un adevărat om politic, și nu un biet politician —, și, ca om politic el se încredințează *factorilor competenți* cari se chia-mă azi în Ungaria Andrassy, Apponyi, Kossuth, Justh, iar la noi cum îi știm fiecare. Și „factorii competenți“, îndepărtîndu-l de ai săi la fiecare pas, pe neted drum de oficialitate, l-au adus la înfrînge-

rea de la Mirăslău, l-au întrebuițat la Gorăslău și l-au tîrît la trădarea de la Turda.

Mare învățătură ! Prin neamul nostru se putea îndeplini trainic idealul, dacă, întru cît era cu putință măcar, eroul ar fi ținut seamă de *acest* factor, necompetent. Tot geniul lui militar nu i-a putut asigura însă biruința pe calea *altora*, pe care se ră-tăciseră pașii săi, după strălucirea ispitei. Călugă-renii au fost sfărîmarea porților Iadului, și osîndiții nevinovați strigau din dureri către Arhanghelul izbîndei, dar el a mers înainte, pe druniul de bucurii ispititoare, la capătul căruia îi zîmbea Raiul și-l aștepta prăpastia, și decît Iadul mai neagră. Greșeala de atunci nu mai trebuie repetată. Oriunde e o fărîmă din neamul nostru, de ea trebuie să ținem seamă întăi. Din pămîntul nostru să scoatem aurul care-i zace în adîncimi.

III

Și, acum, al treilea învățămînt, cel ce vine. după moartea eroului, din nerăz bunarea lui.

Nici un om mare nu e așa de mare încît el singur să poată îndeplini o operă mare.

Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici, de dorința de muncă, de setea de jertfă a lor. În această neapărată solidaritate omenească la cele mai înalte lucruri ale vieții e o îmbărbătare și o mîngîiere pentru cine n-a fost ales din ceruri pentru a sta în frunte. Nenorocirea lui Mihai Viteazul fu că el se găsi de la o vreme singur cu conștiința sa, cu încrederea sa în sine, cu vitejia și mîndria sa. Oa-

menii mari însă cresc în puteri prin valoarea morală a societății în care trăiesc. Altfel se îneacă în trivialitatea vieții obișnuite, ori se sfarmă. Sunt oameni cari fac pasul greu dintâi, în jos, și în curînd numai un vârtej al apei murdare arată unde au dispărut ; pe mormîntul lor nu se pune nici o cruce și nu se varsă nici o lacrimă. Și sunt oameni mari cari nu consimt a întovărăși, pentru avantajile lor personale, în păcatele ei o societate ordinară.

Ei se zdrobesc. Dar, chiar dacă un astfel de om se zdrobește, zdrobirea lui nu e zădarnică. Peste tragedia lui plutește o amintire veșnică pe care n-o pot nimici acei cari l-au ucis, și, neapărat, vor veni timpuri care se vor curăți prin aducerea aminte a celui care a suferit martiriul.

Așa fu soarta lui Mihai Viteazul. Dacă s-ar fi sprijinit pe o societate însuflețită de spiritul său, el n-ar fi rătăcit ca un prigonit de soartă pe pămîntul țării căreia-i dăduse libertatea. N-ar fi rătăcit ca un fugar de la Buzău la Argeș, de la Argeș în Oltenia, în mîndra Oltenie unde fusese și el Ban al Mehedintșilor și care acum stătea nesimțitoare la nenorocirea lui. Nu și-ar fi sîngerat fruntea de treptele „tronului prea-înalt“. Nu s-ar fi întors la braț cu Basta și nu s-ar fi întîmplat apoi ce s-a întîmplat la Turda.

O țară întreagă s-ar fi ridicat să-l apere, să-l înalțe, să-l răzbune, și s-ar fi văzut ce poate face o țară întreagă.

L-a ucis siguranța lui Basta că nimeni nu se va ridica să-l răzbune, că după uciderea lui va rămînea un partid împărătesc la noi, pe care nu-l va dezgusta nedreptatea și nu-l va cutremura crima.

Astfel Mihai a pierit din lipsa de conștiință a poporului său. Dar veacuri au trecut, și conștiința noastră învie la lumina amintirii lui.

Noi îi vom da capului profanat, scos spre priveala curioșilor și doritorilor de distracție, un mausoleu de marmură. Dar piatra de deasupra lui nu-l va închide. O cheie de aur vom păstra-o pentru a deschide mormântul în ceasul care se va cuveni. Cultura românească îl va pregăti, prin toate așezămintele ei, și prin aceasta al nostru în care pătrunde și o rază din alt ideal. Cheia de aur o vom ține aproape de inima noastră. Și în ziua cuvenită cu ea vom atinge mormântul, și el se va deschide pentru a crește puterea conștiinței noastre cu puterea minunată a Viteazului ce așteaptă.

17 noiembrie 1909

Nici nu știi când vin inițiativele pentru un act de dreptate. Unei astfel de inițiative neașteptate, și care desigur că n-a venit prea curînd, i se datorește împodobirea grădinii Ateneului cu bustul lui Ion Ghica.

Și e foarte interesant cine l-au comemorat : un liberal ajuns conservator-democrat, un liberal rămas liberal, dar care n-a avut niciodată legături strînse cu Ion Ghica. Prietenii politici, vechii prieteni de aproape, tinerii formați pe lîngă dînsul ? Vor fi fost ocupați aiurea, în aceste zile de congrese nouă pentru lucruri și moravuri foarte vechi. Prietenii personali ? Dar cine nu știe ce înseamnă în România, să zicem mai larg : la români, „prietenul personal“ ?

Despre politica lui Ion Ghica se pot spune multe. Cel mai adevărat lucru ar fi acela că el a fost unul din oamenii politici, foarte mulți la număr, cari nu fac politică. *Nu pot* s-o facă. În cazul lui special, ar fi făcut politică, și încă așa de activă, în acele împrejurări ale vechiului regim pe care le osîndea, de altfel, din toate puterile sufletului său. Acest liberal, nu prea liberal, avea aptitudini moștenite pentru politica de cabinet, care în legăturile dintre

state se cheamă diplomație, dar care la popoarele nelibere înlocuiește propaganda largă, crearea și conducerea curentelor, păstrarea contactului cu o întreagă lume care, odată trezită la viață, înțelege a o trăi, și cu câtă patimă ! A început conspirator, a urmat cu beiu de Samos, reformator în sens european, și cu mult succes ; a încheiat ca reprezentant al României la Londra. În sfătuirii știa să tacă și să aștepte ; la Minister avea, din educația pe care o primise, râvniri spre nepărtenirea Statului, așa cum o afli mai mult sau mai puțin la apuseni ; în Cameră nu-și afla locul, deși ca profesor se dovedise vorbitor. Unii din tovarășii lui de activitate nu l-au cruțat mai mult decît dușmanii : puțini i-au stat în adevăr aproape și au păstrat despre dînsul o amintire vie și iubită.

În literatură — a scris și un roman¹ — și în știință, dacă e vorba de evoluția formei literare, a cuvintelor ori a concepției științifice, abia dacă i s-ar putea face un loc. Ca profesor a funcționat puțin, deși în împrejurări care nu se vor mai întoarce ca sens, valoare și folos al unei catedre. Dacă Ion Ghica se cuvenea de mult să aibă un semn de amintire, aceasta se datorește însă, nu acelei politice de nuanță puțin cam orientală în ton, ori aspirațiilor spre occidentalism pe care ea le îmbracă, și, în sfîrșit, meritelor scriitorului, bărbatului de știință, ci *însemnătății lui culturale*.

A venit într-o vreme cînd, urmărind același scop, înmătorii știau să-și găsească fiecare drumul său deosebit, potrivit cu însușirile de care era înzestrat fiecare ; a venit ca reprezentantul acelu sfîrșit de veac al

XVIII-lea, fără nimic romantic, modern în el. Era omul lecțiilor pe care le primise, al cărților pe care le citise. Nu poate fi socotit nici ca un inginer, nici ca un matematician, nici ca un naturalist, nici, în sfârșit, cu toate sfaturile pe care le-a dat în această privință, cuprinzându-le într-un volum întreg, ca economist. Dar avea, ca învățătorii săi prin grai și prin scris, o încredere nemărginită în știință, în știința pozitivă, exactă, căreia-i atribuia și o superioară valoare educativă, socotind-o ca mijlocul prin care, reformându-se toată cugetarea lumii, se poate crea o nouă omenire pe deplin lămurită asupra motivelor, îndreptăririi și urmărilor tuturor faptelor sale, noua omenire fericită a Libertății, Egalității, Fraternității, logic și definitiv demonstrate.

Firește că în această concepție era o greșală. Nu cu cele trei cuvinte magice, nici cu deprinderea argumentelor și cu practica sofismelor înaintează lumea, ci cu o cultură morală care nu vine din silogisme, nici nu se sprijină pe teoreme. Dar din acest fel de gândire putea să iasă un fenomen sufletesc care, acela, înalță și impune : admirația pentru cuceririle științei, pentru supunerea naturii de dînsa, pentru apropierea oamenilor unul de altul și alinarea greutăților traiului. Și sentimentul acesta era la Ion Ghica așa de puternic, încît el dă aripi frazei științifice și amestecă într-o cuvîntare inaugurală, într-o lecție, într-un articol de revistă, pagini de acelea care, prin superiorul lor idealism și energia afirmațiilor de ordin înalt, pot servi la ridicarea sufletului generațiilor tinere.

Un bust ? Cutare primar bucureştean are o statuie întreagă. Poate că lui Ghica astăzi i se cuvenea ceva mai mult : a se pune lângă povestirile lui din viaţa trecutului, — acele „Scrisori către V. Alecsandri“ după care-l cunoaşte lumea, — scrierile mărunte risipite prin reviste, pierdute ca broşuri. În ele cred că s-ar găsi, prin astfel de pagini, ceea ce trebuie pentru a-l aşeza şi mai sus în stima timpurilor noastre.

23 mai 1910

Cartea de prietenie și pietate a d-lui Vlahuță despre Grigorescu a apărut.¹ E un vrednic prinos adus memoriei celui mai mare artist pe care l-a produs această țară pentru a se recunoaște, înseninată, înălțată și veșnicită, în opera lui. Pînă acum nu s-a tipărit la noi o scriere a cărei înfățișare exterioară să fie așa de mult la nivelul datoriei de recunoștință pe care o înfățișează.

Multe se pot spune despre această biografie poetică și interpretatie lirică, prin care autorul ei a dat încă odată dovadă de finul său simț pentru frumusețea atinsă și prin alte mijloace decît ale literaturii, în care ocupă un loc de frunte. Aici vreau să amintesc însă numai două mari datorii pe care le avem față de pictorul țării și țaranului nostru.

Grigorescu era dintre acei oameni cari se închid în misiunea lor ideală, cari înlătură orice curiozitate profană de la un laborator de artă din care au ținut și știut să facă un altar, cari nu se pot vedea pe ei decît în ce au ajuns să îndeplinească prin contopirea deplină a sufletului lor cu dumnezeiescul model. Ce poate fi pentru un asemenea om, care a lepădat de mult zdrențele sale vulgare de personalitate — tinzînd a fi numai o individualitate în cu-

prinsul artei lor —, amănuntul biografic, genealogic, cronologic : accidente, legături cu lumea, de la care de mult s-a hotărât să nu primească nici o înrîurire, oprindu-se chiar de la cetitul în ceasurile libere, pline pentru dînsul de viziuni nouă ? Astfel a doua zi după moartea sa marele pictor a intrat în legendă, în acea „legendă de aur“ pe care talentul d-lui Vla-huță o schițează astăzi cu măiestrie.

Dar nouă ne e iertat să dorim a afla lucruri pe care Grigorescu însuși nu le-a prețuit și de care n-a vrut să audă. Recunoștința noastră, fără să piardă caracterul ei pios, vrea să le știe. Nu vor fi totdeauna esențiale pentru arta lui prin care s-a înscris în paginile dintâi ale vieții neamului, dar, și astfel, pînă la cel mai „neînsemnat“ punct din atingerile cu pămîntul ale acestui om care și-a găsit o cărare în ceruri luminoase, ne simțim datori a cunoaște. Și, oricum, cel mai singuratec dintre izolați, prin modestie ori mîndrie umană, suferă de aici de jos atingeri care schimbă alcătuirea intimă a aceluia suflet pe care s-a chinuit așa de mult să-l ție mai presus de orice influență.

Avem nevoie de biografia amănunțită a lui Grigorescu. Azi încă ea nu se poate scrie. Dar se cuvine să o pregătească oricine are în păstrarea sa o informație care poate folosi. D. Livianu, care a cunoscut pe pictor în anii de la început, a scris o vieață a lui Grigorescu, de proporții destul de întinse, și o ține gata de tipar : poate că vom putea-o da în curînd.¹ Între hîrțile răposatului academician Grecescu se află scrisori inedite ale artistului tînăr, care învăța în apus o disciplină artistică și se formă într-un me-

* S-a pierdut la mine în vremea războiului (1934).

diu care lipsea la noi. Acasă, în locuința de muncă din Cîmpina, fiul marelui inițiator în pictura despre noi înșine posedă de sigur o sumedenie de hîrtii asupra cărora și publicul are drepturile sale. Cine ar lua asupra-și sarcina de a cerceta, clasă și întrebuința aceste materiale, ar merita, de sigur, mulțămida tuturor. Să se grăbească : în această țară a noastră lucrurile cele mai prețioase se împrăstic și se pierd răpede, în mijlocul unei indiferențe care arată ce superficială e încă acea cultură cu care ne place a ne mîndri.

Grigorescu nu s-a învoit niciodată la popularizarea, în orice chip, și de oricine, a operei sale. Dăduse forma definitivă, tipul caracterului artistic al unui popor, dar *popular* nu era nici prin gusturi, nici prin ambiție, nici prin dorință de trai bun. Îi era de ajuns că tablourile lui *sunt*, că le vede, că le văd și alții, cari pot înțelege ceva din ele. A le preface ori a le vedea prefăcute în fototipii îi era peste măsură de antipatic. Toți cari l-au cunoscut știu cu ce groază se cutremura el la ideia acestei împuținări triviale a celor realizate de dînsul cu atîta silință a sufletului întreg, setos de a se exprima într-o formă invariabilă.

Desigur că este o mare deosebire între tablouri și cea mai izbită reproducere a lor. Mai ales cînd ai de a face cu opere de acelea în care conturul se înlătură ca artificial, în care culoarca însăși e silită a da efecte care nu par a putea să fie în limita mijloacelor materiale, în care, în sfîrșit, tendința, tot mai pronunțată în desprețul oricărei aprecieri e să dea prin natură un fior de poezie supranaturală.

Însă accasta e osînda picturii, — fiecare artă avîndu-și osînda de insuficiență. Altfel nu-l putem

avea toți pe același Grigorescu. Și trebuie să-l avem. Suntem astăzi în stare să simțim această nevoie. Ne încunjurăm de propria noastră ființă prin el. Prin mijlocirea lui primim o mai înaltă conștiință de valoarea noastră și o mai deplină simțire pentru elementele ideale care în sufletul nostru așteaptă să fie chemate. O necesitate morală e astăzi să avem supt ochii noștri carele rătăcitoare, fetele zugrăvite din nevinovăție și lumină, păstorii încunjurați * de natura din care ei fac parte întregitoare, primăvara pomilor și a florilor, scenele clipei eroice a războiului.

Să aibă curagiul un editor — dar nu fără sfătuitoarea sa artistică — de a împodobi tot Ținutul vieții noastre naționale cu bune reproduceri din pânzele cele mari ale lui Grigorescu. Ar contribui la educația noastră a tuturor. Sau Casa Școlilor, care a editat splendidul volum al d-lui Vlahuță, li-ar putea da astfel o mai largă răspîndire prin clișeele unei cărți care costă 90 de lei.

24 octombrie 1910

* În ediția 1934 „păstorii împrejmuiți“. Credem că e vorba de o greșală (N. ed.).

Supt raportul frecventării ședințelor membrii Academiei Române se pot împărți în patru categorii : cei cari, nefiind în București, nu vin decît întîmplător sau la sesiunea generală din martie ; cei cari, fiind totuși în București, s-au deprins a nu veni niciodată ; cei cari vin regulat, încasează diurne și, după ce au stat o clipă, merg acasă sau pe la afaceri ; și, în sfîrșit, acei cari își fac datoria pînă la sfîrșitul ședințelor.

Unul dintre aceștia nu se va mai vedea la ședințele de Vineri. Puținii ascultători din tribune nu vor mai recunoaște pe bătrînul foarte alb, curat și îngrijit, cu favoritele blajine și strălucitorii ochi buni, care venea sprinten, strîns în redingota lui neagră, zguduia puternic, din toată inima, mîna acelora dintre colegi cari-i plăceau și se așeza la un colț de o parte, cetind iute, nervos, în vreo carte nouă, ale cărui foi le tăia cu vitejie. Căci, de multă vreme, bătrînul academician conștiincios nu auzea decît cu ochii, pe cari îi îndrepta mulțămiiți, bucu-roși, îndemnători către acel vorbitor despre care știa că spune lucruri folositoare, cu scopuri cinstite. O alegere în secția științifică va da răposatului doctor Felix un succes, mai rău sau poate și mai bun,

dar pentru cîți l-au cunoscut pe dînsul și l-au iubit pentru însușirile lui alese, ascunse totuși cu atîta discreție, el nu va fi înlocuit niciodată. Ei vor căuta și de acum înainte senina frunte lucie aplecată cu o sîrguință tînăra asupra cărții nouă.

Și, iarăși, supt raportul frecventării bibliotecii, sunt mai multe categorii de membri ai Academiei Române.

Unii află prin raportul anual al d-lui Bianu că această bibliotecă tot mai există, ba chiar se îmbogățește din an în an. Alții împrumută de la dînsa multe cărți, pe care le folosesc sau ba.

Mai rare ori se vede însă cîte unul în sala cea mare, lucrînd de-a valma cu oaspeții străini, cu studenții și studentele preocupați de lucrările seminariilor și de examene, sub ochii funcționarului de serviciu. Măcar vinerea după ședință era sigur că vezi printre acești lucrători obișnuiți, fără titluri și situații, pe dr. Felix. De departe i se auzea glasul cînd cerea, în odaia catalogului, cărțile de care avea nevoie. Și, odată ce le ținea în mîină, venea cu dînosele în mijlocul celor mulți și tineri din Universitatea unde fusese profesor pînă dăunăzi, și, la aceastăaltă masă, începea iarăși răsfoirea energică, și fruntea plină de atenție se pleca asupra rîndurilor.

După cît spune toată lumea, d-rul Felix a fost, pretutindeni și totdeauna, omul datoriei sale. Aceasta e încă destul de rar la noi. Dar nu numai pentru atîta se cuvîne a i se pomeni cu respect numele și a se păstra o duioasă amintire despre bătrînul care ne-a lăsat. În viața și în scrisul său științific el a dat dovadă de sentimente înalte și curate, pe care le-a exprimat, — cu toată sfiala ce era în fundul

naturii sale, — deschis, pe față. În cugetarea sa a fost pătrundere și în cuvintele sale, care mărturiseau necurmat, la orice prilej, unul din cele mai mari rele de care suferă societatea românească stătea un grăunte de eroism.

D-rul Felix era un străin. Fusese adus cu contract din Boemia, unde se născuse. Aceasta era prin anii 1860 : e timp de atunci ! Tînărul doctor, învățat, muncitor, cinstit și amabil, avea frumoase perspective de viitor. Ele s-au și îndeplinit : Felix a fost medic al Capitalei, profesor la Universitate, director al Serviciului Sanitar și membru al Academiei Române.

Străinii științifici cari vin la noi sunt, pînă în ziua de astăzi, oameni ambițioși, lacomi și totuși pururea nemulțamiți. Cutare sas, doctor de ochi, care a căpătat la noi o clientelă bună, desigur ceva avere și s-a împărțășit și de funcții oficiale, dr. Fischer, a scris dăunăzi, rămînînd de altmintrelea în București, una din cărțile cele mai pline de ură față de noi care să fi ieșit în ultimele timpuri. Principiul cel vechiu al aventurierilor rămîne încă neatins : exploatezi pe Valah, faci bani din încrederea și din prostia lui, îl batjocorești între ai tăi și-l dai dracului cu toate ale lui, cît poți mai iute. Căci doar nu ești în zădar reprezentantul înaltei, nobilei, binefăcătoarei și milostivei civilizații europene... Ca și Davila, a cărui energie aristocratică nu o avea, doctorul Felix nu a fost printre acești *conquistadores* asupra „barbarilor“. El nu a înțeles să vie în țara noastră pentru scopurile sale, ci să primească în sine, pentru scopurile ei, această țară, cu limba ei, cu aspirațiile ei, cu dureroasele și strașnicele ei nevoi. Ca puțini dintre doctorii timpurilor noastre, el nu

făcuse în inima sa o zărafie, ci un altar pentru buna zeiță Caritas. Pentru dînsul fapta și scrisul porneau de o potrivă de la acea milă de oameni care e muza inspiratoare a artei sale.

Cînd vrîsta și infirmitățile ei l-au scos din slujba statului și a școlii, el nu și-a dat dreptul de a muri în trîndăvie. O nouă activitate științifică, cea mai bună poate, începe pentru dînsul atunci. Fusesse profesor de igienă, venise ca igienist la direcția Serviciului Sanitar, și el se gîndi astfel să cerceteze acum în toată istoria noastră igiena publică, desvoltarea îngrijirii ce s-a dat pe vremuri sănătății tuturor. Astfel apărură în „Analele Academiei Române“ un sir de studii care formează la un loc o mare carte bogată și aproape definitivă, care își îndreptățește titlul : „Istoria igienei în România“.

Acest medic bătrîn, fără atingeri cu erudiția istorică, s-a priceput totuși, cu vechea și buna sa metodă germană, să găsească prin cărțile noastre, pe care a ajuns astfel să le cunoască și să le prețuiască, mai tot ce-i era de nevoie. Cartea e bine informată și scrisă curgător. Între lucrările de „istorie științifică“, e, desigur, cea mai bună. Dar și din alt punct de vedere ea se impune nu numai luării aminte a învățatului, ci și a oricărui om de bine.

Căci și în această lucrare, ca și în toate celelalte ale lui, el mai are un scop, pe lîngă cel științific. Înțelegînd și iubind în același timp țara noastră și neamul ei, el vedea bine că nimic trainic nu se poate răzima decît pe sănătatea, bogăția și bucuria de viață și de lucru a țăranului. Și în mijlocul atîtor prefaceri, îndreptățite și neîndreptățite, a atî-

tor creațiuni, în parte fără viitor, a atîtor jertfe pentru lucruri necugetate sau netrebnice uneori, în mijlocul acestei revoluții culturale, zgomotoase, risipitoare și încrezute el vedea că faptul care s-a uitat mai mult e prezența în România a peste patru milioane de țărani foarte săraci, foarte întunecați la minte și amenințați de toate bolile timpului și ale sufletului. Și, pe cînd atîția români neaoși cîntau biruință din trîmbișile ușurătății sau prefăcătoriei pe acest om din Horschitz îl durea inima într-adevăr de durerea neștiută a acelor patruzeci de sute de mii nenorocite*.

Nu mai departe acum cîteva zile, ieșia o cărticică de medicină populară, „Almanachul Hygeia“, în prefața căreia doctorul Felix, care nu era scump la sfaturi și la scris, tipărea aceste rînduri, datate din decembrie 1904, deci cu cîteva săptămîni înainte morții sale :

„Toți membrii națiunii formează o singură familie ; oricît de diferită să fie pozițiunea lor culturală și economică, ei se influențează reciproc unii pe alții, și soarta acelor care muncesc cu brațele înrîurește și asupra traiului prezent și viitor al acelor care nu lucrează și trăiesc din averile moștenite.

„A trecut timpul cînd acest principiu economic a putut să fie ignorat ; astăzi stratul cult al societății a început a se interesa mai mult de soarta celei mai numeroase făpturi a națiunii, care ne hrănește pe toți cu munca sa, a îndemna pe muncitorul de

* Credem că e vorba de o lacună în text. Probabil „a acelor patruzeci de sute de mii de suflete nenorocite. Greșala e preluată din *O luptă literară* vol. I, 1914, p. 305. (N. ed.).

pământ spre o activitate mai roditoare, a-i da educațiune profesională, dar toate silințele cercurilor cărmuitoare vor fi zădărnice, dacă condițiile muncii nu vor fi îmbunătățite“.

În doctorul Felix țăranul român pierde pe unul din pușinii săi prieteni adevărați, și lacrima pe care, în neștiința lui de oameni și lucruri, nu poate să o verse el însuși, o plîngem aici noi, cărturarii tineri, cari gîndim și scriem pentru dînsul și în numele lui.

30 ianuarie 1905

Un poet al florilor : D. Anghel

D-l D. Anghel, care scrie de vreo cincisprezece ani și s-a ridicat astăzi mult mai sus decît începuturile sale sfioase, de tînăr eminescian supus, la „Contemporanul“ din Iași, e un poet, în bine și, întrucîtva, și în rău. În acești cincisprezece ani d-sa s-a gîndit neîncetat la rafinarea simțirii sale pentru frumusețile naturii, pentru mișcările tainice, trecătoare, fugare ale sufletului și la meșteșugita turnare a unui vers aromitor, străveziu, plin de un farmec blînd și dulce, a unui vers în simplitatea părută a căruia este atîta voință și muncă. A izbutit. În cartea sa de astăzi, „În grădină¹“, sunt flori pe care nu le privești numai din treacăt, ci vrei să le ai lîngă tine, bucurîndu-ți simțirile de însușirile rare ce sunt cuprinse în ele. Nu o dată ești silit să cetești de mai multe ori versul frumos, după care vine altul, rareori tot așa de frumos, dar totdeauna măiestru alcătuit răbdător și cu o nesfîrșită dragoste lucrat. Oamenii fără gust și fără simț muzical cari se prăpădesc după defilările de silabe ale d-lui Haralamb Leca, să-și dea osteneala să compare. Dar cărți cum e aceasta se scriu numai odată. Pe urmă trebuie să vie altceva. Ce anume ? Poetul acestei îmbelșugate grădini, care e o grădină boierească, o grădină

scumpă, o grădină pentru oameni avuți, trebuie să-și amintească totdeauna că bogăția unui suflet de scriitor poate să aibă numai două izvoare : sau o cetire foarte întinsă, neconținut înnoită și aducînd o cugetare spornică de toate zilele, sau coborîrea, umilirea sufletului către natura întreagă și către toți oamenii, contopirea cu întreaga făptură. D-l Anghel n-are decît să aleagă.

10 aprilie 1905

C. Negri

Cuvîntare la dezvelirea statuii lui la Galați
(17 iunie)

Întîia oară se ridică în România statuia unui om pentru că, ajungînd foarte sus și putînd răzbate și pînă la cea mai înaltă culme a puterii și strălucirii, a știut să rămîie modest și sărac.

Căci Costachi Negri n-a fost ce merita fără îndoială să fie, ci a silit, cu toate puterile unei nobile abnegații, unei desăvîrșite uitări de sine, să nu' i se dea nimic. El a păstrat numai atîta din ce poate asigura sîngele, înrudirile, talentul, energia, cît era de nevoie ca să poată servi țara. Și a cerut în schimb un singur lucru : să se răsfrîngă mulțămîta asupra prietenilor săi, cari s-au înălțat prin el, asupra Domnului mare, căruia a știut să i se închine întreg. A fost o rază curată, bucuroasă că se poate confunda în lumina zilei ce se deschide.

Să ne dăm sama bine de însemnarea* morală a acestui monument. Ridicat tocmai azi, deasupra egoismului fanatic de sine, a spiritului de facțiune gata să sfîșie și patria, a ignorării oricărui îndatoriri sociale și a negației criminale a oricărui ideal, el înseamnă, nu numai omagiul unei națiuni adus virtuții politice fără de pată, ci și îndatorirea so-

* Aici cu sensul de „însemnătatea morală“ (N. ed.).

lemnă din partea tuturor celor buni de a urma, spre cinstea țării și triumful moravurilor bune, acest nemuritor exemplu.

Căci o țară nu se poate clădi nici pe cel mai netăgăduit avânt al unui suflet genial care urmărește cu mândrie zborul aripilor sale puternice și încă mai puțin pe măcăcinii împleticiți ai dibăciei politice, ci numai pe nemișcata piatră de temelie a caracterelor ce s-au jertfit pentru ca să creeze o patrie. Și nu poate fi o mai mare jignire pentru astfel de eroi ai biruinții asupra patimilor omenești decât profanarea, prin zbuciumul neînfrînat al patimilor, capriciilor și poftelor, a templului pe care, jertfindu-se, l-au ajutat să se ridice. Prin scris și prin învățămîntul școlilor suntem datori a face ca România de mîne să fie vrednică în ce privește puritatea ideală de începuturile ei. Și înaintea chipului aceluia care i-a dat mai mult din ființa sa pămîntească : glorie, bogăție, fericire, s-o făgăduiască oricine mai are simțul celei mai înalte datorii a unui educator !

1912

Dintre noi pleacă azi un călător foarte obosit. Timp îndelungat, cu nesfârșită rîvnă și cu silințele cele mai mari, a străbătut, între prieteni cu alte gînduri și între ajutători cari se gîndeau înainte de toate la sine, ținuturi în care, lîngă bogăția cea mai nemeritată, lîngă cultura cea mai zădarnică, lîngă cel mai obraznic triumf, se zbuciumă în adînc întunec și în mare sărăcie, ca răsplată pentru toată munca ei fără răgaz și pentru toate jertfele ei fără sfîrșit, o întreagă națiune. Și călătorul cel fără odihnă lăsă la o parte pe cei ce n-aveau nevoie de altceva decît numai de cîștiguri înnoite și de laudă proaspătă, pentru a îngenunchia înaintea celui căzut de greutate și a apropia de buzele lui arse băutura dătătoare de viață. Și a făcut așa an de an, pînă ce i s-a înălbit părul de muncă, pînă ce bolile ostezelii s-au atins de dînsul și el însuși a căzut în marginea drumului celui greu, așteptînd ultima datorie față de dînsul.

Cînd însă, din adîncurile, astăzi triste, ale mulțimii care l-a văzut adesea, care s-a mîngîiat prin el și a nădăjduit într-însul, se va ridica, sfielnic la

fiecare, dar, la toți împreună, puternic și zguduitoare pentru nesimțitori și pentru dușmani, strigătul durerii celei adevărate, acest om de bine, care a trăit pentru dreptul și pentru suferința altora, se va mîngîia în lumea cea nouă și va înțelege că oboselile care acum au încetat pentru dînsul n-au fost în zădar.

1912

În Ioan Mincu face o pierdere ireparabilă nu numai arhitectura românească, înțeleasă altfel decât ca un meșteșug lucrativ prin planuri improvizate și devizuri de zece ori întrecute, ci și mica societate idealistă din această lume pornită furios pe câștig și căpățuială. Pe vremuri, când moda servilismului în imitație stăpînea pe toți aproape, el a îndrăznit să admire monumentele arhitectonice ale trecutului nostru, a avut răbdarea să le studieze, a avut pătrunderea ce trebuia ca să le descopere originalitatea și marele talent ce se cerea pentru ca ele să poată da mari clădiri nouă civile, potrivite pentru nevoile altei epoci.

Deosebindu-ne esențial de aceia cari fac astăzi o hală de bere ca o navă de biserică, o lojă ca un amvon și un budoar ca un altar, el a topit elementele vechiului nostru meșteșug de a clădi prin inspirația creatoare, poetică, spre a da forme nouă.

Vieța i-a fost așa, încît de pe urma lui nu rămîne cît ar fi fost în stare să facă, dar aceasta nu scade meritul covîrșitor pe care și l-a cîștigat față de desvoltarea culturii naționale. Ar fi ajuns și o simplă schiță, înlocuită de un concurent mai fericit, ca să se știe ce a înțeles și ce a voit el.

Era bolnav de multă vreme, zdrobit cu totul, incapabil de a-și mai apăra dreptul, când o mare și îndrăzneță nedreptate, atrase asupra lui privirile înduioșate ale foștilor săi elevi, crescuți în aceste sănătoase tradiții naționale ale colegilor de la Școala de arhitectură și ale tuturor oamenilor de bun simț, de bun gust și de inimă.

I s-a dat un banchet ¹, la care și el a trebuit să vorbească. A rostit atunci, smulgându-se din modestia lui tăcută, cuvinte de acelea, frumoase, adevărate și adânci, care, cuprinzând mărturisirea idealului său, vor trebui să-i fie săpate pe mormânt.

Și ochii cei mari și triști au plîns atunci de o ultimă bucurie. Astăzi ei s-au închis și pleoapele lor n-au putut să fie atinse măcar, într-o ultimă mîngîiere, de mîna pioasă a continuatorului.

1912

I. L. Caragiale

Natura s-a sfiit să scadă prin chinurile și slăbiciunile bolii pe acel tânăr de șaiszeci de ani,¹ voinic, frumos, sigur, vesel, — tot numai siguranță și energie —, care era, pentru noii prieteni cari-l vedeau des, ca și pentru prietenii cei mai vechi și, poate nu din cei mai răi, Ioan Luca Caragiale. L-a luat dintr-un singur gest, căruia el i s-a supus fără sfială. Trăia de ani de zile într-un exil de bună voie, pe care țara nu-l merita. Ea, și cu dînsul neamul întreg, îi încunjurase icoana de o strălucită glorie.

Geniul lui era unul din punctele nediscutate ale Crezului național. Și tot desprețul pe care-l arunca el admiratorilor și iubitorilor săi n-ajungea ca să știrbească aureola. I se recunoștea — lucru rar pe lume — dreptul de a zice și a face oricui orice, de a jigni sentimentul public în orice formă, de a sta împotriva vremii sale, și cînd greșea ea, și cînd el era greșitul.

Mărimea și caracterul de sigură eternitate a talentului său literar nu explică îndeajuns această atitudine. Urmașii cari n-au văzut și auzit omul, n-o vor înțelege la acest om cu ochii în cari fugiau flăcări ciudate, de ironie și înduioșare, de admirație și pornire distrugătoare, acest om cu impresionantul glas

de impunere a credințelor și capriciilor sale, cu gesturile stăpînitoare, zguduitoare, nimicitoare ale unui genial actor, acest spirit plin de intenții ironice și de capricii rafinate, capabil de elementare asalturi crude, de entuziasmuri oarbe, de neînduplecată negație provocatoare, azi într-un fel, mîne în altul, cu totul opus, dar totdeauna, ca poezie, ca glumă corosivă, mai presus de măsura obișnuită a ființei omenești. Și aceasta o respectăm, suntem datori a o respecta. E doar una din manifestațiile puterilor ce călăuzesc lumea și, respectînd un astfel de suflet, peste suferințele și resentimentele noastre, — *ei* ne închinăm.

Era așa pentru că în el s-au luptat totdeauna, într-un conflict tragic, care l-a sfîșiat, instinctele clasice cele mai sigure cu pornirile romantice cele mai cutezătoare. Cîntărea de o sută de ori cuvîntul pe care-l cobora pe hîrtie într-o caligrafie perfectă, pe care-l cetea cu o dicțiune fără greș, pentru a-l distruge la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenței lui cu ideia sa ori cu armonia operei. Un condei mai stăpînit n-a existat vreodată, nici aiurea, și rare ori un creator mai mare a nimicuit cu mai multă pasiune opera sa pentru că nu corespundea celor mai nobile intenții artistice. Dar, în același timp, mintea lui era plină de planuri uriașe, de figuri extraordinare, de acțiuni exagerate, de contraste tari, de atacuri revoluționare, de paradexe nebune, și niciodată nu era mai mîndru decît atunci cînd putea să prindă în senina formă clasică rece ceva din concepțiile unui romantism înflăcărat.

Dar, pentru ca aceasta să se întîmple între plan și mijlocul de îndeplinire se dădea zilnic, an de an,

pînă în această clipă de durere, o luptă în stare să distrugă pe rînd productivitatea, fericirea și viața unui om.

Această luptă ne-a răpit nouă zecimi din roada firească a unui suflet mare.

Dar ne-a dat și unul din acele exemple superioare de onestitate, de conștiință, de eroism în sacrificiu, de abnegație pentru arta adorată, care fac pentru literatură mai mult și decît cele mai mari și traice din paginile lui.

1912

Șoimul nostru ardelenesc a lunecat din slava cerului și s-a sfărîmat de acest pămînt aspru, care-și răsbuna astfel pe acela ce tindea să se desfacă mai mult din robia lui cea grea. Vlaicu a murit. Cu aripile ultimului său zbor i s-a frînt și vieața ; voința cea nebiruită s-a pierdut.

Și în adevăr nebiruită a fost această voință. Fecior de țăran, fără carte, fără avere, fără sprijin, dintr-un neam căruia guvernul său îi vede numai păcatele, el s-a trezit într-o bună zi cu gîndul că e frumos să zboare cineva, că el poate zbura, că trebuie să zboare, — și că pentru aceasta e făcut pe lume.

A trecut, ajutat de cîțiva prieteni, toate piedicile neînțelegerii și neprieteniei și, la capătul atîtor încercări zădarnice, atîtor silinți înfrînte, el s-a pomenit în sfîrșit acolo sus în cer, zburînd. De atunci n-a mai voit alta ; n-a căutat un rost în vieață, o funcție, o ocupație, un coperămînt, o vatră de familie, o iubire, nimic... Îi ajungea doar că al lui era cerul, cerul întreg !

Și, cînd l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului luminos, frîngînd împotrivirile vîntului, întrecînd negurile, neamul lui întreg, toți acei iobagi de ieri,

setoși de libertate, de lumină, de neatîrnare, i s-au închinat, nu numai ca unui fiu iubit, mai isteț și mai viteaz decît ceilalți, ci ca unui vestitor, ca unui simbol. Cînd în vîjiitul lor nerăbdător porneau aripile, cînd pasărea de oțel se cumpănea singură sus deasupra pămîntului, cînd se frămînta cu puterile cerești și le răpunea planînd liniștit vulturește, li se părea că zăresc în viitor o altă minune : urmașii lor, seminția lor desfăcîndu-se de sub stăpînirea vechilor puteri, înfruntînd vrăjmășiile din urmă, zburînd tot mai sus peste dînsese și odihnindu-se în lumina apoteozei victorioase. Și de aceea la nimeni nu s-a uitat nația cu ochi mai bucuroși, scăldați în lacrimi și totuși plini de raze, decît la dînsul.

Astfel tînărul care isprăvește astăzi în mijlocul durerii tuturor a fost un fericit, prin toată mărirea triumfului său, prin toată căldura iubirii ce deștepta în juru-i.

Și chiar acum, în clipa tragică, el a avut favoarea dumnezeiască de a sfîrși în lumea de sus, pentru care trăise, care-l închisese cu totul — și care-l jertfi.

Se uită bărbați politici, se uită scriitori de renume. Pe el însă nu-l vom uita. Oricînd îndrăzneala omenească va smulge aiurea succese strălucite naturii învinse, nu vom privi cu invidie pe acel învingător, ci vom zice cu mîndrie : Și noi am avut pe Vlaicu !

1913

Cînd a murit așa de tînăr și în pragul răsplătirii grelelor lui osteneți de orfan și de bolnav, P. Cerna era un doctor în filosofie, a cărui lucrare fusese primită cu o considerație deosebită de profesorii săi germani, ¹ era un candidat la o catedră de Universitate și era, mai ales un nume cunoscut în literatură nouă, un talent consacrat, de care se legau mari speranțe și al cărui volum de început, ² primit bine de toată lumea, — orice rezerve s-ar fi făcut asupra genului însuși, poate cam artificial în „intellectualitatea“ lui înaltă, uniformă —, fusese așezat în rîndurile cărților spre care se întoarce o recunoscătoare aducere aminte. Păcat de dînsul, au zis toți, afară doar de acea invidie satisfăcută care se ascunde spre a se bucura pe urma morților, păcat de omul învățat, păcat de mintea adînc cugetătoare, păcat de viitorul profesor al înălțatului învățămînt românesc ! Și se pregătește aducerea solemnă a scriurii, ridicarea monumentului care să arate ce gînduri au străbătut odată această țărîină plînsă numai de străini.

Mie însă dați-mi voie să-mi pară foarte rău de un tînăr sărac, modest și obscur pe care întîmplarea — căci el nu era din talentele care se îmbulzesc,

care-și rup o cale și prin zidul celei mai animalice indiferențe pentru lucrurile spiritului! — pe care, zic, întâmplarea mi-l scotea înainte acum vreo zece ani, când nici eu nu eram alta decât un tânăr care începusem doar ceva mai de vreme.³ Poate fiindcă venea dintr-un sat, din mijlocul unor oameni sărmani, poate fiindcă se simțea încă străin între aceia la cari trecuse încă de copil, poate fiindcă între cei bucuroși și mândri de tinerețea lor se vedea bolnav, mărunț, șters, — poate de aceea era așa cum nu-l pot uita că a fost. În lumea noastră, unde băiatul de cincisprezece ani are grijă de carieră și mijloace pentru a o face, acest tânăr student era încă de o superioară și emoționantă nevinovăție, castitate a sufletului. Privea cu ochii lui de viorea, umezi ca de rouă, prin care trecea un aur ca al razelor, privea uimit la zbulciul oamenilor, și în pardesiul supțire care-i acoperia pieptul atins se primbla ca într-o nebiruită zale de arhanghel. Era așa de nou în vieață, adecă în durere, încît, cum nu credea în răutate, în minciună, nu putea să creadă în boală, pe care specialistul găsisse că e lucru omenesc și folositor să i-o schițeze. Profesor la o școală de fete, era desigur între toate domnișoara cea mai naivă, și, când i s-a părut că iubește în adevăr și adînc pe una din colegele sale de învățămînt, a uitat că și bărbații au nevoie de o altă zestre decât a inteligenței și a talentului, și, neavînd măcar, pe lîngă dînsa, vigoare și frumusețe, a vorbit limpede ca un om singur că va culege floarea spre care a întins mîna. Răspîns, a simțit întîiași dată poate, că sunt răni mai adînci decât acelea din care pornesc junghierile cărnii.

Din asemenea momente, unii se fac oameni, ho-tărîți, strînși în curele, cuprinși în zale, țiiind armă împotriva armei. El nu era dintre aceștia. Și mai departe, înghițindu-și lacrimile, s-a dus pe drumul vieții, aspru și pătat de sînge, ca pe cărările de argint al lunii *. A făcut ce i s-a cerut, a primit ce i s-a dat ; ba chiar s-a mlădiat cum i s-a impus de mâni binefăcătoare, care știi să și stăpînească. Dacă lumea-l vrea filosof, va fi ; va fi învățat, dacă aceasta e dorința stăpînilor soartei sale... Și, după ce a fost așa de cuminte, cu ce mirare dureroasă va fi văzut prăpastia care i se deschidea înainte și în care, cu oarecare tristeță de mustrare în zîmbetul tinereții sale fără vinovăție, a lunecat !

Păcat de dînsul, pentru toate celelalte, dar înainte de toate pentru aceasta : pentru că aducea între oameni ceva care se ține de o lume înaltă și mai curată decît a noastră, unde minți senine și reci zîmbesc de o cerească bucurie fără sfîrșit !

1913

* În textul de bază evidentă greșală : „cărările de argint ale lumii (N. ed.).

Ostași căzuți

Locotenentul C. Panait, căzut la Turtucaia, era unul din acei elevi ai colonelului Sturdza cari văd în armată o înaltă școală a datoriiilor de om și cetățean.

Învățăturile pe care le trăsese din lecturile lui și din practica făcută la școala de energie din Mănăstirea Dealului le-a cuprins într-o carte care, ca mai tot ce se scrie la noi pentru a exprima serioase și adânci convingeri, a trecut nebăgată în seamă. Cu acest tânăr ofițer, România pierde și pe unul din cei mai devotați educatori din generația nouă.

A murit și un capel-maestru. „Neamțul“ Otto Pursch a fost pîrît deseori de mulți pentru numele său. Moartea pe cîmpul de luptă a fost singura-i dezvinovățire.

Locotenentul de artilerie Tutunaru era însăși icoana frumuseții bărbătești. L-am văzut de mai multe ori la Vălenii-de-Munte, unde regimentul lui

își avea garnizoana. Modest și prevenitor, el era o podoabă a vieții sociale.

A fost ucis în ultimele lupte.

Desigur ofițerul Ioan Moțet a fost unul dintre cei dinții și dintre neclintiții prieteni ai noștri. I-a ajuns sărăcia și cinstea lui. Ca dînsul sunt puțini, și cu înduioșare ne vom gândi totdeauna la acela care de acum înainte ne lipsește și el.

Într-o foaie un prieten plînge cu duiosie pe locotenentul Gheorghe Haneș.

Era în adevăr un mîndru ofițer, amorezat de cariera sa. Cu temperament de soriitor, el a hrănit talentul său cu o cetire bogată și aleasă. Partea morală a rostului unui militar îl interesa în deosebi, și lucrările lui erau menite nu numai să facă între civili un mai puternic curent pentru armată, dar să crească și virtuțile acesteia. Dorea din suflet ceasul cel mare, care trebuia să ceară și sacrificiul lui.

Gheorghe Skarlet, avocatul din Iași, care a fost bucuros să moară pentru România ca ofițer în rezervă, era un nemulțămît și un nerăbdător. Firea lui aprinsă îl împiedeca să caute cu liniște un drum de îndreptare pe care să nu-l părăsească niciodată.

Dar n-a fost în viața lui de publicist politic o singură ușă la care să nu fi bătut cînd credea că ea închide o speranță de mai bine.

●

În retragerea de la Jiu, generalul Dragalina a încheiat eforturile sale supraumane vărsându-și sîngele pentru țara și neamul său.

Acest bănățean, rudă a profesorului care ne-a dat singura istorie a Banatului Severinului, acest urmaș de grăniceri, ostași din neam în neam, lupta pînă în clipa cînd rana l-a scos din rînduri pentru ceea ce alții cunosc abstract, iar el vedea aieva ca scop apropiat : liberarea robilor din însăși semînția sa.

●

Încă unul a căzut dintre acei cari trebuiau să trăiască. Mihai Săulescu avea printre versurile lui atîtea care erau de cea mai bună țesătură. Să fi avut tot așa puțin caracter ca alții, azi, în locul ranei de la piept, ar avea insignele devotamentului său pentru... sănătatea și viața proprie.

O, dacă acei ce se duc n-ar fi lăsat pe toți cei ce rămîn !

●

Se anunță moartea pe cîmpul de luptă a lui Petre Cînta, ajutor de primar la Ploiești. Bărbat frumos și voinic, de o afabilitate deosebită, el își crease o situație socială cum o au numai puțini. Prins în luptele de partid, el a știut să se ție departe de acea atmosferă de intrigi, clevetiri și răzbunări, de care ele sunt prea mult încunjurate. Era în

adevăr consilierul comunal pentru toți și nu numai pentru tovarășii săi de organizație*.

Toată lumea, prețuind eroismul căruia i-a căzut victimă, va regreta adânc pierderea lui.

Moartea tînărului economist Mihail Coșoiu.

Făcuse serioase studii la München și publicase lucrări în care se observaseră frumoase calități de judecată dreaptă și de simț practic în tratarea problemelor.

Am putut aprecia cunoștințele lui și marea modestie care-l deosebeau cu prilejul unui concurs pentru catedra de Istoria Comerțului la Academia Comercială din București.

1916

* În ediția de bază *organizare* (N. ed.).

Cel ce nu se poate odihni : Mihai Viteazul

„În lume, deasupra și dedesupt, sunt multe lucruri pe care nu le cunoaștem“, a zis cel mai mare din poezii lumii. Și nu odată întâmplările vieții aduc în minte aceste cuvinte grele de taină.

Sunt trei sute cincisprezece ani de când cel mai aprig la luptă și mai norocos la biruință dintre Voevozii noștri, Mihai-Vodă Viteazul, a pierit de arma soldaților străini cari luptaseră alături cu dînsul în tabăra de la Turda. Trupul, batjocurit, s-a frămîntat, necunoscut, în țărîna oîmpului de care astăzi este nedespărțit. O inscripție de insultă poftea, o bucată de vreme, pe trecător să-și lase murdăriile pe rămășițele, neiertate nici, acolo, ale Valahului.

Îlar capul lui, acel cap mîndru și fioros cap, a fost furat de o femeie și de un credincios al Voevodului ca să afile loc de îngropare lîngă rămășițele părintelui lui, la Mănăstirea din Deal*, deasupra Tîrgoviștei.

De atunci mortul acela de la Turda nu se poate odihni.

Ca vechiul Carol cel Mare, invocat veacuri întregi de oricine dorea liniștea și ordinea, ca Frederic

* Cunoscută sub numele Mănăstirea Dealului (N. ed.)

Barbă Roșie, viu pentru aceia cari doreau să înceapă iarăși marile isprăvi de vitejie, ca Matiaș Craiul și regele Eduard al Angliei, ale căror nume iubite erau legate de oricine rîvnea către dreptate, astfel Mihai străbunul a fost neconținut legat de orice avînt al nostru pentru desrobirea neamului, către adunarea laolaltă și legarea pentru totdeauna a fărîmelor trupului nostru național. Biruința lui lumina dintr-un trecut tot mai depărtat, și noi o vedeam într-un tot mai apropiat viitor. De la cîntecele învățate la școală pînă la cel dintâi fior spre fapta eroică a tinereții, pînă la cugetările temeinice ale bărbatului, ale cetățeanului cu privire la viitorul neamului și pînă la părerile de rău ale moșneagului că el va trece de pe pămînt fără ca lucrul cel mare să se fi întîmplat, el a fost tovarășul nostru, generație după generație. Uneori ne-a zîmbit de speranță, alte ori a încrunțat asupra noastră sprîncenele lui grozave, totdeauna ne-a arătat cu dreapta lui, pe care am făcut-o de bronz, drumul către sfintele noastre locuri, către moaștele sfinte ale sale.

Și chipul neasămănatului erou și al mucenicului celui mai glorios a fost, veacuri întregi, pe locurile unde luptase, domnise și sîngerase, singura mîngiere a robilor.

Copilul de școală, opincarul vallah desprețuit, hulin și arătat cu degetul, se oprea îngîndurat asupra paginii din cartea de istorie în limba străină în care era vorba de hoțul Mihai care a venit și a adus foc și pradă pe plaiurile ardelene umbrite pînă atunci, firește, de zîna dreptății.

Îl simțea undeva văzînd, pîndind, pregătindu-se.

Popa de sat, socotit ca un simplu iobag al moșiei străine, bietul dascăl dînd puțina lui învățătură prin șuri și bordeie, se pierdeau uneori în mijlocul slujbei, în mijlocul lecției, la gîndul că au fost vremuri mai bune, cînd sabia românească făgăduia altă lege și altă dreptate, și graiul lor era îndemnat să amintească numele cel oprit, în pomelnicul sufletelor ori în povestea trecutului.

Și obositul, flămîndul plugar, care tăia brazdă pentru hrana altora, vedea la capătul silințelor sale, cînd sudori de sînge-i broboneau fruntea, un tovarăș, ascuns stăpînilor, care cu vechea lui sabie pătată de sînge tăia alături brazda lui, adîncă brazdă, ca pentru veacuri, în care arunca din belșug sămînța luptei, sămînța morții, sămînța răzbunării. Și capul cel tăiat cu barda dușmanului, chivotul acela sfînt al celor mai mari gînduri românești, nu se suferea încunjurat de umeda cenușă putredă a morților. Îl arunca pămîntul. cum aruncă, se spune, rămășița acelor cari au de făcut o mărturisire, de cerut o pedeapsă, de săvîrșit pe lume o răsplătire. Ieșea din mormîntul Voevozilor ca să-l vedem, ca să ne aducem aminte de dînsul și pare că în acele adîncimi grozave ale ochilor se aprindeau lumini, ca de dorința de a ne vedea și el pe noi, de a ne chibzui și cîntări, de a-și da sama ce suntem în stare a face.

Cînd, pe la 1840, s-au făcut lucrări la Dealu, tidva de fildeș lucie, avînd urmele rouăi de sînge, a răsărit deasupra pămîntului mormintelor, tocmai în clipa cînd se zbătea o conștiință de nemulțămire și de avînt în sufletele tuturor, cînd toți simțeau nevoia libertății și a unirii, cînd cele dintâi glasuri

binecuvîntate ale poeților se ridicau spre ideal. Și mortul cel mare a vrăjit pînă la el pe un biet Domn de vasalitate, pe Gheorghe Bibescu, care din porunca lui a pus pe umeri hlamida și a înfipt pe capul său frumos cușma triumfurilor ardelenene.

De atunci el a stat în razele soarelui, cătînd parcă să prindă cît mai mult din vieța lor. Cine dintre noi nu l-a văzut și n-a simțit în el fiorul sufletului său ?

Odată — nu voi uita ziua aceea —, la un paras-tas pentru dînsul, capul fără odihnă a trecut, pe o bucată de purpură, între ostași. Și ofițerul care comanda a avut viziunea unui Domn viu, unui Domn adevărat, unui Domn poruncitor și, scoțînd sabia din teacă, a poruncit oamenilor săi „onor la Rege“, iar trîmbițele sunau de gloria viitorului.

Am voit, dintr-un superior simț de pietate, să-i săpăm un mormînt. Neodihna lui obosea inactivitatea noastră. Ministrul de războiu, N. Filipescu, a dat cîteva mii de lei și talentul sculptorului Storck a făcut un splendid mausoleu de marmură, întru toate după vechea datină, purtînd pe margini însemnarea tuturor luptelor lui și la mijloc asigurarea că el stă aici „așteptînd îndeplinirea Scripturilor“. Candelabrul de bronz aștepta numai să se aprindă lumina într-însul.

Dar altă lumină se cerea : lumina crudă care nimicește sate și orașe, care mistuie ceea ce a fost pentru ceea ce trebuie să fie. De atîtea ori s-a hotărît ziua punerii în mormînt, care trebuia să fie solemnă, și de atîtea ori ceva neprevăzut a stat la mijloc, și nu s-a putut.

Odată campania din 1913, ori considerații pentru alianța care dăinuia încă, pe urmă doliul pentru moartea celui dintâiu Rege, în sfârșit, doi ani întregi, așteptarea ceasului nostru, a ceasului său. Căci El nu voia liniștea, nu voia odihna, nu voia uitarea poruncii sale.

Și azi, s-au împlinit Scripturile. În Mănăstirea Dealului așteaptă cineva. [...]

1916

Moartea generalului Dragalina

Generalul care a apărut cu mintea lui de cuge-tător, cu energia lui de soldat și cu calda lui inimă de bănățean, Oltenia, nu mai este. În durerile ră-nilor sale, ciuntit de un braț, el și-a dat nobilul su-flet lui Dumnezeu, în dreptatea căruia față de nea-murile bune și nenorocite ca al lui a crezut.

Astăzi Bucureștii văd trecînd convoiul aceluia care în zvonul ușuratec de ieri al marelui oraș era unul din muncitorii cei mai harnici și mai bucuroși pentru binele Patriei și pentru izbăvirea neamului. Cu pietate fiecare va privi ultimul lui drum între noi. Căci lacrămile, le-am isprăvit.

Dar mîne, cînd Banatul lui părintesc va fi carne din trupul României biruitoare, cînd colo departe-n Caransebeș va flutura steagul sub care el și-a vărsat sîngele, vom ridica pe locul unde el a fost dăruit neamului statuie de bronz întru pomenirea curatei figuri de erou care se ascunde acum vederilor noastre.

1917

Ofițerul bucovinean Ioan Grămadă, care a murit luptând eroic, era un om frumos și zdravăn, pe care natura-l împodobise cu o minte aleasă. Poate între toți tinerii din țărișoara lui nu era unul care să-l întrecă.

Bun cunoscător al trecutului nației sale, el era și un scriitor de chemare, știind să dea vieață prin farmecul formei bogatului material pe care-l aduna răbdător. Articolele lui, strânse, mi se pare, și într-o broșură, despre închinarea Bucovinei către Austria și despre nunta Domniței Ruxanda a lui Vasile Lupu arată toate însușirile unui istoric de talent deosebit.

Pentru doctoratul său la Viena pregătise o întinsă lucrare despre români la asediul din 1683 al acestei cetăți, care va rămînea neisprăvită și poate se va pierde.

Vorbind frumos și cu căldură, era un profesor ascultat și iubit.

Ce era în inima lui, — ori da ce l-ar fi silit vieața, — a dovedit prin moartea sa de viteaz.

1917

Aflu din ziare moartea lui Alexandru Tenie, institutor. Și ziarele, fără oscbire, spun ce om bun a fost și ce milos, ce gata de ajutor, cu cîtă tragere de inimă se înfățișa la lucru de cîte ori o durere ome-nească se cerea sprijinită și mîngîiată. Ele arată și de ce a murit, harnicul dascăl din Iași, iubit de toată lumea : a muncit în spitale, în mijlocul bolnavilor și al răniților, la căpătîiul celor ce mureau, ca și acel medic de treizeci și patru de ani, Brumă, pe care tot acum l-au dus la mormînt, ca și acel Colceag, cîntărețul modest, îngrijitor al acelorași averi ale țării.

„De la începutul războiului“, scrie „Mișcarea“, „a fost mobilizat“ — avea patruzeci și nouă de ani — „la spitalul de răniți de la Școala Normală de fete, unde cu o activitate neîntrecută și-a îndeplinit cu sfințenie datoria“. Iar acela care-l pomenește în „Evenimentul“ știe că „din Tătărași“, unde locuia, departe, în margine, „mergea regulat la lecțiile de la Școala de adulți și adulte de lîngă Regie“, — în cealaltă margine.

„Distanța o făcea pe jos și răsplata materială de un leu pe lecție cele mai adeseaori o dădea elevilor săraci“.

Cineva care i-a fost școlar mai vorbea cu evlavie de dînsul, de institutorul sfios și devotat din Dorohoi, deși, din anii de școală primară, trecuse la atîția profesori mai mari, — pe cari poate i-a uitat, căci nu-i fuseseră modele de viață și dascăli ai inimii lui.

De cînd mă port și eu prin Iașul acesta, am auzit de multă lume. Am auzit și de cîțiva oameni de un merit deosebit, de atîția alții cari sunt ori au fost oameni de treabă în cel mai corect înțeles al cuvîntului.

Știu binișor și pe cine s-a amestecat cît de puțin în viața politică a acestui oraș, vorbind la întruniri, agitînd la alegeri, rostindu-și părerea prin gazete, făcîndu-se cunoscut și prețuit în mijlocul acestor sterpe frămîntări în care atîția și-au mîncat toată viața. De Tenie însă n-am auzit, deși făcea drumul de la un capăt al orașului pînă la altul pentru un franc ceasul și avea acasă patru guri de hrănit — nici n-aș fi crezut că trăiește aici.

Și totuși eu l-am cunoscut pe Tenie. Eram tovarăși de școală și de clasă acum treizeci și mai bine de ani, cînd era pe lume ceva mai mult idealism și decît a putut să ne dea grozăvia aceasta a războiului. [...] Cel care s-a ridicat de pe patul murinzilor ca să meargă acasă pentru ca și el să-și ispășească „lunga și greaua suferință“, rămăsese credincios și el acestei religii de tinereță.

Și pentru altceva încă.

Ne întîlneam acolo, la Liceul din Iași, băieți și mai bogați și mai săraci. Dar Tenie era cel mai sărac. Sărac în haina lui proastă și peticită, dar curată, sărac în încălțăminte și acoperișul capului, sărac în cartea cumpărată de mîna a treia și a patra,

sărac însă chiar în făptura lui fizică de biet tânăr bălan, slab, cu părul lung, umed și rar, pleșuv înainte de vreme, împutinat și îmbătrânit de sărăcie înainte de douăzeci de ani. Și de aceea poate a fost el un om așa de bun și a căutat pe săracii ca dînsul pentru a-i alina și mîngîia.

Învăța binișor, cît îl îngăduia sănătatea și mijloacele lui. Știa curățel totdeauna. Se pricepea la matematică și la altele. Era însă, în stîngăcia lui de vorbire, un cuvînt pe care nu-l putea rosti : scepticism. Și acum-a-l aud cum se trudea cu dînsul. Se vedea că pentru viață așa ceva nu-i trebuie, că și-a făcut provizia lui de credință. Cu dînsa a murit, fericit printr-însa, soldat sărac al devotamentului, jertfindu-se pînă la capăt pentru bieții săracii lui.

Și totuși, orice am vedea și am auzi, trebuie să fie ceva mare în zilele acestea, de vreme ce despre un om așa de ascuns, de necunoscut ca dînsul se cere ca toți să vorbim respectuos pentru că a fost bun, a iubit pe frații săi și a murit servindu-i.

1917

Eugen Cocută

Nu l-am putut scăpa pe ofițerul care n-a cunoscut în timp de cinci luni ființa sa însăși pentru a fi al tuturor : sfătuitor, lecuitor, mângâietor, frate bun al soldaților săi. Deși se credea cu tărie în vindecarea lui, Eugen Cocută a murit ieri dimineață, după o săptămână de luptă cu grozava boală care ne pustiește.

Altădată cine dintre noi va ajunge la liman va putea povesti ce a fost vieța acestui om în care nu era nimic decât bunătate, cea mai curată, mai activă și mai binefăcătoare bunătate. Îl va înfățișa căutînd zi de zi prin focul dușmanului și prin furia bolii să asigure sănătatea celor cari fuseseră dați în sama lui și pentru cari s-a jertfit. Își prevedea moartea. Acum patru zile refuza mîncarea. „Ce-mi trebuie mie mîncare acolo unde mă duc eu acum ?“

„Acolo“ îl întovărășește nesfîrșita noastră părere de rău pentru tot ce am pierdut într-însul și nu se va mai găsi în altul. În singurătatea săracă și tristă de la Vălenii-de-Munte acest tînăr farmacist mi-a fost mie însumi cel mai mare ajutor și cea mai bună mîngîiere. Lacrămile lui au curs alături de ale mele în clipa celor mai mari dureri. Sunt lucruri care nu se uită niciodată. Icoana întregă a celui ce a murit

azi pentru ajutorul celor mici și părășiți o primesc în inima mea, de unde nimic nu va putea-o smulge.

Vor mai fi cari vor zice așa când vor auzi că așa de răpede și de trist s-a stins vieța, așa de mult în-suflețită de credința noastră morală și socială, a sublocotenentului Eugen Cocută.

1917

Întregul neam românesc pierde în aceste zile grele pe un om care era printre acele puține indiscutabile glorii ale lui.

Gheorghe Coșbuc a închis ochii la București.

Sufletul adînc și tăcut s-a sfărmat de necuprinsa durere a românului și a fiului locurilor unde s-a născut.

Cel ce a cîntat toate vitejiile neamului, de la Gelu al legendei pînă la dorobanții din 77, moare fără să fi văzut cu ochii supt steag pe aceia cari au onorat din nou sfîntul drapel al țării.

Să lăsăm ca asupra frunții lui palide, acum liniștite, să cadă o umbră mîngîietoare a depărtatului tricolor nevăzut.

1918

Delavrancea

În momentul cînd dădeam la tipar vestea morții lui Coșbuc, aflăm aceea, fulgerătoare, a morții lui Delavrancea.

Cînd cea mai duiosă coardă a poeziei românești se rupe, amuțește glasul cel mai zguduitor de suflete.

Nu e nevoie să spunem ce l-a ucis.

El moare ca ostașul căruia în mîni i s-a frînt arma.

Ori, printr-o fatalitate sălbatecă, suntem osîndiți și la mutilarea noastră sufletească ?

1918

Care a fost ultimul cîntec al lui Coşbuc, ultima operă asupra căreia s-a oprit în nopţile de trudă care i-au pregătit şi grăbit sfîrşitul, — poate nu vom şti niciodată. Acest tăcut ţăran, cu sufletul închis chiar pentru cei mai de aproape ai lui, această discretă şi sfioasă natură de sătean căruia nu-i place a împărtăşi nimănui ce se petrece în „sfînta sfîntelor“, în intimitatea sacră a sufletului său, va trece ducînd cu dînsul, între atîtea alte taine, şi aceasta.

Dar ştim care au fost ultimele cuvinte pe care le-a rostit în public oratorul tuturor nuanţelor şi fi-neţelor, acela de pe buzele căruia nu se desfăcea nici un cuvînt care să n-aibă ca o mireasmă nouă, acela înaintea sicriului căruia, în marea lui nenorocire, îngreuiată prin această nouă lovitură, se descopere azi un neam întreg.

Nu a fost discursul la reforme. Acum cînd el nu mai e în viaţă, cînd anume adevăruri se pot spune fără ca sufletul lui să sufere — şi de aceea, o viaţă întregă, în treizeci de ani încheiaţi cît l-am cunoscut, nici nu le-am spus —, putem arăta de ce acele frumoase fraze nu şi-au luat avîntul care ar fi înduioşat şi cucerit.

Membru al partidului conservator, pentru că — și aceasta trebuie s-o spunem — în partidul liberal de pe vremuri inteligența lui superioară și suprema lui virtuozitate oratorică nu puteau găsi altă întrebuințare decît aceea de gazetar de porunceală, fie și sub un șef ca G. Cantacuzino, la „Voința Națională“, fiul de țăran din Delea-Veche trebuia să aducă laude unui proiect care fusese smuls interesului egoist al mării proprietăți și, mai mult decît atîta, să facă cea mai largă parte acelorora chiar cari, în coaliția din 1917, o reprezentau mai legitim, desigur, dar evident, și mai puțin generos.

A simțit deci nevoie să se îndreptățească pe sine însuși înainte de a îndreptăți pe alții. A făcut — jenat și jenant — istoria carierii sale. O grea carieră pe care desigur, cu experiența unei vieți întregi, ar fi vrut-o, acum, altfel. Se va fi închipuit vorbind mulțimilor sale, săracilor și harnicilor acestui pămînt, ostașilor și mucenicilor, fraților săi de sînge de cari-l despărțise soarta, pentru ca din cuvîntul lui minunat să se desfacă toată povestea suferinții lor, toată siguranța dreptului lor, toată chemarea lor de viitor. În locul aplauzelor pe care le dau mîinile albe, suptiri cînd cineva bate în struna nevoilor celor de sus, i se va fi părut că aude ridicîndu-se din adîncurile norodului zguduit și aprins de rostul lui acel glas care nu se poate asemăna în înfricoșatul său vuiet decît cu al mării cînd sare la asaltul stîncilor. Cine știe ?. Poate și el ca și alții din osul lui ar fi fost, la vremi hotărîtoare, un conducător de oameni, din robia Egiptului în Țara Făgăduinții, și aceasta cu vorba lui, dar și cu dreptatea lor.

Și acum să cînte și să descînte milostenia boierilor și să-i dea ca sprijin, nu numai vorba lui așa de

tare, dar vieța lui pe care nu știuse a și-o face tot așa de tare, — și o simțea. În acel moment mai mult ca oricînd.

Au trecut însă luni de zile. Victoria care se pregătea atunci, pe care toți o credeam sigură, n-a fost decît o mare jertfă, o mare cinste — și atît. Ce vremi grele au venit după ce dădusem tot ce un neam poate da, și nimeni mai mult decît sătenii, frații lui ! Dezertiunea aliaților celor mai de aproape, izolarea, împresurarea, momentul suprem al hotărîrii care nu putea duce nici măcar la păstrarea celor ce le avusem.

Un general, un general biruitor a venit la putere, * și în Parlament, într-o ședință neuitată, la 19 Februar, cel însărcinat de dînsul a venit să ne spuie că țara se va sfîșia.

Atunci Delavrancea a rostit ultimul său discurs.

Desigur cel mai sguđuitor. Nu mai erau nici considerații de partid, nici interese de clasă. N-avea de apărat o tagmă de români contra altora. Ci în glasul lui tremura numai durerea fără margini a unei țări prin care trece fierul despoierilor și al cării trup întreg se strînge într-un ultim spasm de apărare, înăbușindu-și strigătul care nu trebuie să se audă.

Vă închipuiți ce a spus. Ce ar fi spus un ostaș de la Mărășești dacă i-ar fi fost dat să aibă dumnezeiescul lui dar... O formulă mi-a rămas însă în minte : se clintește azi hotarul pe care de la Neagoe Basarab pînă astăzi nimeni nu l-a atins.

* Se referă la guvernul condus de generalul Alexandru Averescu care a funcționat între 29 ianuarie/11 februarie pînă în 5/18 martie 1918 (N. ed.)

A doua zi s-a găsit cine să rîdă de aceste cuvinte, al căror adevăr scormonise toate fibrele sufletelor noastre.

Și, azi, cînd sufletul lui poartă mărturie aiurea despre suferințele poporului care l-a născut, am vrut să amintesc, cît lacrimile pentru el curg încă, această apărare a dreptului nostru în cel mai frumos discurs al lui, — care a fost și cel mai sincer.

1918

Ideile politice ale lui Coșbuc

Cu sufletul marelui poet care s-a stins la București de o boală veche și de dureri nouă, nu s-au prea ocupat ziarele de acolo, care au atâtea alte lucruri de comunicat cetitorilor obișnuiți și entuziaștilor clienți pe cari și i-au câștigat în Moldova.

Dar totuși cineva, un scriitor și el, din cei mai noi, pare a fi voit să furișeze, în cele câteva linii de necrolog, o bănuială cu privire la felul cum feciorul popei din Năsăud ar fi privit și apreciat evenimentele grozave al căror teatru sîngerat a fost țara noastră. De aici nu putem ști ce a spus Coșbuc cui îl întîlnea pe stradă și-i vorbea fără să fie întrebat asupra unor lucruri pe care el avea motive — de temperament și altele — să nu le comunice nimănui.

Dar altceva putem ști. Un om nu se judecă după chiar o vorbă de nerăbdare, de nemulțămire care i-ar fi scăpat într-un moment oarecare supt presiunea unor evenimente capabile să turbure și mințile cele mai sigure de sine, să facă a devia o clipă și convingerile cele mai bine întemeiate și mai statornice. Ci judecata cea dreaptă se poate dobîndi numai după dovezile pe care le dă el în momente decisive sau în lucrări îndelung chibzuite despre ce se găsește

în adîncul cugetului său. La Coşbuc, cel tăcut și închis în sine, cel desprețuitor de conversații zădărnice și aplecat mai mult la discuții cu privire la atîtea probleme de limbă, de literatură, ori chiar de o natură specială care se părea cu totul străină de preocupările unui poet, nu se poate afla acel crez complet, expus în siguri termeni de abstracție filozofică, pe care-l poți găsi și fixa la oameni neconținut amestecați în politica militantă sau deprinși, siliți a-i analiza problemele.

Dar altceva ne poate lumina asupra gîndului acestui om de socoteli încete și adînci: nota fundamentală a scrisului său întreg, aceea care domină toate amintirile de lectură, toate influențele străine, amestecate și contopite într-însul. Și omul care va izbuti, din străbaterea acestei opere cu aparența variată, să culeagă ceva care nu s-ar potrivi cu sîngele lui, cu locul lui de naștere, cu anii lui de lucru de la „Tribuna“ cea mare din zilele de luptă, cu tovărășiile lui de acolo, cu spectacolul din acel ceas al dezvoltării ideii românești, cu pribegia lui printre noi, — acela, dar numai acela, ar cuteza să rupă, fie și prin simple insinuări, din solidaritatea morală a neamului său în supremă suferință pe cel mai mare din poezii de energie luptătoare al româninii întregi.

1918

Theodor Aman: la pomenirea lui

În zilele acestea de supreme încordări și de suferințe cum de mult nu le-am avut, pregătind supreme bucurii, cum de veacuri nu le-a mai avut acest neam, se serba într-un colț de țară, în Craiova, amintirea pictorului Aman.

Fără această hotărîre mult așteptată, fără această sacră ridicare de steaguri, această serbare nu și-ar fi avut mediul. În adevăr, arta de azi, complicată, dorită de senzații nouă, iscoditoare de procedee tehnice încă inedite, — mergînd pînă la grandomania șarlantană și pînă la barbaria brutală, — n-are multă evlavie pentru acest înaintaș. Aman n-a fost nici un virtuos al desemnului, nici un original al colorii, tablourile lui fiind sure și șterse —, nici un om de îndrăzneală concepție. Fiul negustorului grec din Craiova și al femeii care pare a-i fi dat ea istețimea și idealismul a fost un sîrguincios școlar al maestrilor săi din apus, un onorabil absolvent al bunei educații artistice primite și... și un bun și mare patriot cu mijloacele artei sale.

A revenit în țară, cu un idealism legat de nevoile înseși ale ei. Dorea să facă a se cunoaște, a se păstra în formele nemuritoare ale artei tot ce cuprindea România în prezent, tot ce-și putea aminti în trecut.

Îi era drag de fața oamenilor, de veșmîntul lor, el însuși operă de artă, de datinile de la țară și de felul de vieață, încă patriarhal, de la orașe, de luptele Voevozilor și de triumfurile lor. Și în tablouri, în aqua-forte, în schițe el le-a prins pe toate așa de răbdător și de statornic, o vieață întreagă, fie și fără vreo recunoaștere și răsplată, încît a trebuit casa lui întreagă — azi, un muzeu — ca să-i cuprindă opera.

Și de aceea e bine să-l sărbătorim astăzi, cînd micile pîraie ale vieții de specialitate se varsă toate cu avînt, cu sete, în rîul cel mare al vieții naționale.

Un gînd bun, români, pentru acela care a pus pe pînză, inspirat de melancolia poeziei a Bolintineanului, „ultima noapte a lui Mihai Viteazul“, — dincolo de care astăzi pentru noi se luminează zorile.

1919

La înmormîntarea poetului Al. Vlahuță

Cînd ai ținut, prietene, frate, cum îți plăcea să ne spui acum treizeci de ani, și celor mai tineri dintre noi, cînd ai ținut ca orice curiozitate să fie departe de patul suferinții tale, orice iubire chiar să fie cruțată de a suferi împreună cu tine, cînd ai interzis zădărnicia pompelor și trufia goală a oficialității la ultimele îngrijiri ce putem da ființei tale pămîntești, n-ai putut gîndi să ne împiedeci pe cei cari nu te-am văzut de mult și cari nu te vom mai vedea niciodată de a-ți spune un ultim cuvînt.¹ Un ultim cuvînt ție, celui ce ai fost om ca noi, supus mizeriilor noastre, pe care, viteaz ca un ostaș de rasă, din vremurile eroilor cari-ți erau dragi și pe cari-i cîntai în cei din urmă ani ai vieții tale, le-ai biruit, senin, rîzînd de cine te putea răpune, dar învinge nu, și în ceasul cînd vîntul morții rupe pînza steagului, dar vulturul suliței nu-l poate apleca.

Dar ție celui care ai fost mai mult ca gloata omească, care te-ai ridicat cît de sus poate un suflet nobil și mare, în avîntul suprem al inspirației, ție celui a cărui divină putere creatoare s-a coborît pe vecie în pagini care un pot muri, ție îți vom vorbi adesea, mult, duios, cu drag, în adîncul, unde încap

toți morții iubiți, al sufletelor noastre înseși, — temple ale iubirilor răpite și ale prietenilor ce s-au dus.

Îți vom vorbi, ne vom mărturisi ție, ne vom sfătui cu tine, vom aștepta mângâierea și vom primi judecata ta. În acest suprem adăpost pe care și-l vor transmite generațiile pe rînd pentru viața vie a sufletului tău, tu nu vei mai trece prin durerile pămîntului din care noi nu venim, dar spre care soarta ne apleacă pînă ne confundăm cu dînsul.

Și de aceea să-ți vorbim ție, cel din țărîină, care ai pățimit de osînde de ei, să-ți vorbim de cele din urmă prin care ai trecut pentru ca, la capătul lor, inima din tine să se rupă.

Te văd despărțit de vremea ta, pe rînd despoiat de prietenia celor dragi ție, te văd izolat în mijlocul unei lumi pretențioase, pline de sgomote bizare, care, în delicateța ta superioară, te sperie, făcînd ca tot mai mult să cauți un colț de țară blîndă și bună unde să te întovărășești cu natura care n-are pretenții și rămîne tot aceeași.

Te văd prins de furtuna cumplitului război, fugar, cu toate cele scumpe rămase în urma ta, bătînd drumurile nenorocirii în car cu boi, între săteni înspăimîntați și ostași fără putere să se mai lupte ; te văd cărunt, obosit, sfărîmat luînd parte, cu o ascunsă mulțămire în suflet că n-ai fost fericit în mijlocul nenorocirii altora, la mucenicia neamului tău.

Te văd în odăița pusă la îndemîină de un prețuitor, în Iașul² îmbulzit de o mulțime care nu te înțelege și pe care nu vrei s-o înțelegi, te văd bolnav, aproape murind, avînd o singură durere : că nu poți vedea biruința în care crezi. Te văd aducînd solia apropiatei liberări, îndată, peste o lună, între-

zărind cu atîta timp înainte izbăvirea care era să încunjure de lumină apusul tău însuși.

Te văd lăcrămînd pe ruinele micii tale averi, a scumpelor tale odoare, te văd din nou iarăși pribeag, cînd pașii altora se opreau la un prag mult dorit.

Te vedem acum așa cum ești, — peste tot ce-ți poate da vremea mai rău, peste tot ce ți-am putea da noi mai bun. Și, cînd ne vom întoarce după împlinirea supremei datorii față de acest lăcaș al nemuririi tale, ceea ce ne va usca lacrămile va fi partea din tine pe care am furat-o în sufletul nostru și de care nimic nu ne va mai despărți.

1919

Un suflet adînc (Al. Vlahuță)

Acei cari cunoșteau în Alexandru Vlahuță pe poetul de o artă sigură și mîndră, dînd, greu, lucruri de o formă neatacabilă, a căror răspundere părea că se declară gata a o înfrunța, peste orice schimbări de gust, deasupra veacurilor, aceia cărora le mîngîia sufletul proza de o cadențată armonie, ducînd în valul ei frumuseți îndelung socotite și primite numai la capătul celor mai îngrijite cercetări, toți cetitorii, din toate ținuturile românești, pe cari nu i-a dezlipit de dînsul triviala reclamă pentru bizarele lucruri, atît de inferioare, venite pe urma lui, nu l-au cunoscut totuși pe acela care cu atîta discreție iese din lume, închizînd cu grijă, cu frică, pare-că, ușa după dînsul. Omul, așa cum am avut norocul de a-l cunoaște, de cînd aveam nouăsprezece ani abia împliniți, fiind începător în ale scrisului, pînă acum, cînd generația mea trece în rîndul celor ce, fără a slăbi arma, privesc totuși moartea în față, omul era superior și acestei opere literare, de care, sunt sigur, vremurile se vor atinge pe rînd numai pentru a constata cît a fost de românească și cît a fost de umană în rezerva-i fără orgoliu, dar fără concesi. Era în acest om care nu voia să se comunice decît într-un cerc foarte restrîns și pe care părea

că-l sperie, că-l îngrozește, mai mult chiar decît îl desguștă, orice trivială apariție, orice îmbulzeală cutesătoare, o adevărată și neprețuită comoară, de care, zgîrcit al vistieriei sale celei mai dinlăuntru, scînteind la lumina razelor inspirației pentru a se pecetlui în-dată, nu lăsa pe nimeni decît pe cei mai de aproape, și încă numai la ceasurile lui, să se apropie.

Dintr-o familie care-și trecea din generație în generație ca o misiune mistică, în legătură cu ceea ce natura cuprinde mai tainuit și sufletul omenesc ascunde mai cu pază, el avea în figura lui brăzdată adînc, din tinereță încă, plină de umbra propriilor sale gînduri, în ochii de o așa de înțelegătoare lumină tainică, urmărind toate, dar răsfrîngînd numai izvorul ei neștiut, enigmatic, în glasul potolit, care părea că recitează litanii dintr-o carte pe care nimeni altul n-avea voie s-o deschidă, în sonoritatea religioasă a intonațiilor sale, ca și cînd fără poza, care-l scîrbea la alții, de la sine ființa-i toată se concentra într-o formulă fulgerător de justă, avea, zic, ceva ocult și sacru. Era în trupul mic, dar vînjos, ușor îndoit de povară, dar capabil totuși s-o sprijine, unul din templele marilor mistere.

N-a vorbit decît rare ori, în relație cu o chemare oficială de care-l legau nevoile vieții, înaintea unui auditoriu de școlari sau de săteni. Prieten al lui Delavrancea, care a făcut să vibreze, atingînd toate coardele, cu o măiestrie infinită, sufletele mai multor generații, tot așa de mult legat și de Caragiale, care-și expunea verva cuceritoare și gata să muște în prieten ca și în dușman oricărui rînd de ascultători vulgari, el desprețuia contactul aceluia de cari nu se simțea legat prin ce poate avea mai bun natura omenească.

Însă în conversațiile pe care nu le căuta, dar de care delicata lui sensibilitate, cald prietenoasă, avea o neapărată nevoie pînă și în clipa din urmă, cînd, ironic, dar rezignat, și-a plecat singur pleoapele, despărțindu-se de lume, se desfăcea o întreagă bogăție de cunoștințe onest adunate și controlate neconținut, de observații originale asupra vieții, de scînteieri uimitoare, care meritau a fi păstrate printre cele mai frumoase formule ale realităților celor mai importante. Întreaga orchestrație a unei armonii intime, neconținut înnoite, înputernicite, înălțate se simțea în vigoarea ca și în finețea ficcării note.

De ani de zile să-l fi cunoscut, și totuși revelațiile se îngrămădeau ca să nu se mai repete altă dată, făcînd loc altor unde, tot așa de puternice și de curate.

Un capac de sicriu s-a lăsat acum peste acest tezaur răpit nouă pentru totdeauna, și bulgării de țărînă au căzut peste atîta vicață oprită brusc, în plină radiere, de legea căreia toți îi suntem supuși.

Țara a pierdut, nu numai pe un mare scriitor, dar și unul din cele mai adînci suflete ale neamului, iar, pentru vremea de azi, cel mai adînc.

1919

Un băiețel viteaz

De la părinții cari nu-l vor putea uita niciodată primesc o cărticică de amintire, publicată de cineva care l-a cunoscut și iubit, pentru a se ști ce a fost în sufletul tânăr, așa de curînd dispărut, al caporalului aviator Ioan Nicolae Romanescu, mort, în mijlocul chiar al aerului pe care-l stăpînea, de nimicitoarea explozie a unui obuz, — fulgerat și ars în plin sbor și încredere biruitoare.

Tînărul de douăzeci și patru de ani era un student al Universității noastre, și războiul l-a chemat la sine prin puterea ineluctabilei datorii. S-a bucurat, s-a îmbătat de dînsul. Cînd n-a mai avut puterea de a lupta, el a văzut, ca puțini alții, dincolo de steagul lui aceeași cauză supt unul din steagurile înfrățite, supt acela către care cu mai puternice speranțe se îndreptau căutăturile noastre. S-a dus pe frontul francez, neavînd altă dorință decît să arăte aici ce poate. Ce poate el și, prin el, ce poate rasa lui, rasa noastră.

Drăguțele scrisori de entuziasm pe care le-a strîns pietatea arată, nu numai un suflet drept și un adevărat talent al scrisului, dar și ceea ce lipsește prea mult tineretului de la noi, din cauza unui sistem greșit de educație, aspru și sec : tinereța însăși.

E la dînsul, ca și la tinerii popoarelor în plină expansiune, o nescîrșită dorință de fapte și o nescîrșită bucurie de vicașă în tot ce poate ea să deie, pînă și în loviturile fatale pe care le pregătește împotriva acelor cari o înfruntă prea dîrz, în primejdiile ei, ca să nu-și răzbune.

Între cercetașii noștri, între elevii școlilor de la noi, pagine ca acestea ar trebui răspîndite. Ele pot să arate cum e la vrîsta aceea un suflet frumos.

Și atîția ar putea lua exemplul luptei și sacrificiului de la acest băiețel viteaz.

1919

O comemorare a lui Eminescu

De Alecsandri, al cărui centenar de la naștere se serbează acum, așa cum știm noi serba aici, cu două trei articole șchioape de gazete proaste, nu s-a putut despărți nici cu acest prilej gloria rivală a aceluși Eminescu, în care nu știu ce pot recunoaște reprezentanții generațiilor mai bătrîne, dar pe care cei cari n-au cincizeci de ani îl consideră și ca pe spiritul mare care a exercitat cea mai adîncă influență asupra sufletelor lor. Nu se va putea spune îndeajuns cît de mult au fost pătrunse două, trei generații în șir, și nu numai de sentimentalitatea specială a poetului — ceea ce înseamnă foarte mare lucru, căci, dacă unii oameni simt cu ideile lor, cei mai mulți judecă obișnuit cu sentimentele pe care le au —, dar și de credințele pe cari, și atunci cînd era pus a vorbi în numele unui singur partid, le exprima cu aceeași convingere și cu aceeași lărgime omul care a fost și un mare cugetător.

Față de dînsul avem însă grele datorii, care n-au fost îndeplinite. S-ar putea crede, de cineva venit de aiurea, că nici pînă astăzi, oricît de mult ar cuprinde ediția de la Iași, manuscriptele de la Academie ale lui Eminescu n-au fost prelucrate așa cum se face în toată lumea pentru edițiile definitive ale

clasicilor? S-ar putea crede, de același, că nici o ediție portativă, elegantă, frumos ilustrată a lui Eminescu n-a fost încercată de editorii cari au atîta cerneală și hîrtie pentru coplesitoarea mediocritate curentă, în cărți și în reviste?

Astfel comemorarea lui Eminescu e și un prilej pentru cele mai grele muștrări de cuget.

Și ele sunt și mai grele prin amintirea, pe care cei treizeci de ani trecuți de la moartea lui o recheamă în mințile noastre, a condițiilor de viață mizerabile în care această genială personalitate a fost lăsată să decadă pînă la izbăvirea prin loviturile nebunului asasin.

1919

Generalul Grigorescu

Nu, asupra morții, atât de premature, a generalului Grigorescu nu se poate trece așa de ușor, cu o notiță de câteva rînduri pierdută în nimicniciile care, strînse la un loc, și cu praful de stradă al așa-ziselor „informații“, dau împreună un ziar popular sau de partid în România. Simpatice sau antipatice după punctul de vedere al unuia și altuia, generalul care se coboară în mormînt după ce așa de frumos îl-a luminat o așa de curată glorie, a însemnat pentru poporul nostru mult încercat, în suprema lui criză, razimul pe care nimic nu l-a putut zgudui.

În rezistența fără care, cu neutralitatea cutărilor inventatori s.g.d.g. sau în lipsa ei, am fi rămas un neam dezonorat, fiecare și-a adus partea : unul siguranța metodică a comandamentului pregătirilor minuțioase, altul lărgimea planurilor fericite, cutare altul avîntul desprețuitor de moarte. Dar el, generalul Grigorescu, a contribuit esențial la izbînda de la Mărășești prin acea însușire, fericită între cele fericite, care e siguranța de sine, încrederea absolută în neapăratul succes, farmecul ce aceste calități de voință-l exercită asupra tuturor celor ce stau sub ordinele unui asemenea om, sugestionati

de cuvîntul, de gestul, dar mai ales de neclintita lui atitudine.

După Eremia Grigorescu n-au mers numai, supunîndu-se efluviilor cuceritoare ale voinței lui fără margini de încredute, ofițerii și soldații armatei cărcia-i aparținea, ci și comandanți ruși cari credeau că e o cinste pentru ei să-l scundeze. Și acoluiși prestigiu al hotărîrii neclintite trebuie să i se atribuie considerația respectuoasă de care l-au încunjurat aliații, de la Franța, cu ai cării ostași a colaborat frățește, pînă la depărtata Japonie, care i-a trimis o sabie de onoare.

Prea curînd face drumul cel mare generalul de la Oituz și de la Mărășești. Țara avea nevoie de dînsul pentru lucruri în care nimeni nu-l va putea înlocui.

Iar a-l ignora în dispariția lui neașteptată pentru că, amestecat o clipă în politică, nu s-a afiliat niciuneia din asociațiile care tind a monopoliza totul, este o ignominie.

La marginea mormîntului proaspăt am ținut ca aceasta să fie spus.

1919

A. D. Xenopol

Cuvîntare rostită la înmormîntarea lui,
în numele Academiei Române

Academia Română pierde în A. D. Xenopol, nu un colaborator de fiecare moment, fiindcă de multă vreme, — ani întregi de zile, nespus de dureroși, — el era oprit de a participa la lucrările ei, dar, desigur, pe acela dintre membrii ei, a cărui largă popularitate științifică în lumea întreagă n-a putut fi întrecută de a nimănuia. Suntem datori a spune înaintea celui care a reprezentat atîția ani ceea ce avea știința românească mai activ, mai plin de inițiativă și mai amabil în stil, întâi, fără îndoială, ce-i datorește Istoria Românilor.

Odată, cu oricît entuziasm la unii, cu oricîtă naivă poezie la alții, cu oricît de fericită divinație la cîte unul, superior înzestrat, istoria trecutului nostru se desfăcea ca o expunere interesantă sau ca o luminoasă proiecțiune de figuri și scene.

Crescut în cele mai bune tradiții ale școlii economice de la jumătatea veacului al XIX-lea, și, mai presus de toate, minte filosofică, deprins cu abstracțiunile și cu o nesfîrșită iubire față de subtilele legături dintre dînsele, A. D. Xenopol a făcut, prin cunoștințele și aplecările sale de spirit, din Istoria Românilor, pentru întâia oară, un sistem. Am urmărit apoi aceeași minte pe care anii n-au putut-o

obosi, căutînd, îndrăzneată, ultimele și supremele adevăruri privitoare la doctrina științifică a disciplinei sale. Cartea care a rezultat din acest studiu a reprezentat fără îndoială una din cele mai mari eforturi ale spiritului românesc aplicat la știință.

Nu vom uita niciodată — și vom înfățișa aceasta ca un sublim exemplu pentru tineretul care trebuie deprins cu munca spornică și idealismul activ — acel moment eroic, epic, așa zice, din viața colegului nostru cînd el, smulgîndu-se de la speculațiile sale înalte, s-a întors spre istoria neamului său, nu numai cu acea iubire adîncă ce se ascundea supt glumele lui ușoare și supt critica lui surîzătoare, dar cu hotărîrea de a-și asimila imediat rezultatul muncii de cîteva decenii a unei generații întregi. Am avut volumele revăzute ale mării sale lucrări : ele reprezintă o inițiere fulgerătoare, care inspiră respectul. Trăsnit, el însuși a căzut. Niciodată căderea unui învățat n-a fost mai nobilă decît aceasta.

Dar la acest mormînt părerile noastre de rău se unesc, nu numai cu ale unei națiuni întregi, ci și cu ale unor cercuri foarte largi din lumea culturală străină.

Acolo el, membru asociat al Institutului Franței, a fost, nu numai învățatul român care făcea cinste patriei sale, dar și un sol, statornic și totdeauna bine primit, al drepturilor noastre naționale. Ani de zile, el le-a apărat cu tot talentul său și cu acea vitalitate vieaie care era una din cele mai plăcute însușiri ale mării sale intelectualități.

Cînd a început lupta noastră pentru drept, luptă pe care o inițiasse prin propaganda care-i măcinase ultimele puteri, succesele ei erau ultima mîngîiere a bolnavului zdrobit trupește, și soarta nu i-a refu-

zat bucuria, reparatoare a tuturor suferințelor, de a vedea miracolul acelei Dacii Traiane a cărei istorie o scrisese.

Am fost martur adeseori al sfârșitului acestei vieți. Duiioase amintiri despre profesorul care avea în cel mai înalt grad interes pentru orice licărire înaintea ucenicilor săi se amestecau în sentimentul de durere pentru nespusa lui suferință. El părea indiferent față de dînsa.

Un zîmbet se rătăcea din cînd în cînd pe buzele cari nu mai puteau vorbi. În acel zîmbet era ironia ultimă a vieții, dar îndoiala față de ideea eternă nu era.

Pe această idee o vede poate acum întreagă. Servind-o în penumbra existenței mărgenite pe care el a părăsit-o, noi îl vom simți totdeauna lîngă noi, ca o veșnică întărire pe drumurile științei, care nu duc la adevărul absolut numai fiindcă la fiecare pas găsim dintr-însul atîta cît ne trebuie aici.

1920

Centenarul nașterii lui Cuza-Vodă

Astăzi, Vineri, se împlinesc o sută de ani de la nașterea lui Cuza-Vodă. Un Domn care nu s-a născut din neam mare, care n-a avut o cultură superioară, care n-a protejat artele, care n-a înălțat clădiri menite să rămâie, care n-a strâns în jurul său pe frunțașii prin talente ai neamului, care s-a arătat indiferent față de opinia scrisă. Un Român care n-a iubit solemnitățile și care nu s-a gândit că ar putea să poarte, dacă nu coroana vechilor Domni independenți, măcar cuca lui Alexandru Ghica și a lui Bibescu, a lui Mihai Sturdza. Un stăpînitor care nu s-a deosebit prin fapte și milostenie, prin mari așezăminte pentru ajutorarea semenului său. Un monarh care nu și-a însemnat numele între ale Voevozilor celor cucernici — căci a bruscat pe un mitropolit și a „stricat legea“ canoanelor — ori ale celor virtuoși, căci a fost aplecat patimilor pămîntului și a crescut în Palatul său copii cari nu erau ai Doamnei. Și, în sfîrșit, un Domn care n-a purtat nici un războiu, n-a cîștigat nici o biruință, n-a adaos o palmă de pămînt fărăi așa cum o apucase.

Dar Alexandru Ioan I a întrupat lupta de veacuri a săracului țăran român, veșnic obijduit și

jignit, peste margenile suferinții omenești, contra acelor exploatatori, din toate neamurile și cu nici un suflet, pe care el i-a fixat cu numele de „ciocoi“, — ceea ce înseamnă (s-o știți bine), nu o clasă socială, ci o categorie politică și economică, o varietate morală degenerată a omenirii. I-a sfidat, în ciuda tuturor legăturilor pe care le avea cu dînșii, s-a bătut vitejește cu ei și, a doua zi după împrăștierea care a fost, de fapt, sămînța cea bună pentru viitor, a căzut prin răzbu-narea lor. Erou și mucenic al aceleiași cauze, de aceea a rămas pentru poporul nostru, nu idolul de o clipă, ci neuitatul părinte și binefăcător.

Veșnică fie amintirea lui !

1920

Andrei Bârseanu, președintele „Asociației“, părăsește Ardealul său, acela care l-a născut, l-a crescut și de care nu s-a depărtat niciodată, fără a se gândi însă a face din el o armă contra siguranței marii patrii răsărite ca prin minune. Îl părăsește tocmai atunci când e mai mare nevoie de oameni ca dînsul.

Suflet de poezie, el a dat versuri de o liniștită, dar duioasă și nobilă inspirație. Inimă iubitoare de tineret, el, căruia nu i-a fost dat să crească în casa sa copii cari să-i ducă numele și fapta mai departe, a fost, o viață întreagă, idealul profesorului care nu știe ce e supărarea, cum nu știe ce e oboseala : din graiul lui măsurat și blînd s-au desfăcut nu lecții de un ceas, ci învățătura de o viață.

Minte perfect echilibrată, stăpînind armonios în-sușiri pe care le făcea să roiasă numai cu cea mai perfectă discreție, el a trăit între cărțile sale, luînd din ele doar ce era mai potrivit ca să completeze frumoasele cunoștinți pe care și le căpătase în studioasa-i tinerețe. Într-o lume silită la izolarea provincială, adesea rău sfătuitoare, întetitoare la ambiții și trezitoare de uri, el a fost totdeauna priete-

nul celor buni, îndreptătorul celor șovăielnici, acela de la care și cei mai răi erau siguri că, pornind pe altă cale, vor găsi cea mai deplină iertare și primirea cea mai frățească.

Era în ființa acestui om palid, cu privirea tristă, cu glasul învăluit de o veche suferință, alinată prin cele mai iubitoare îngrijiri casnice, ceva care-l pune la o parte de trivialele încăierări ale puterilor ce se luptă pentru a stăpîni o societate — și aceasta-i crea un loc cu totul deosebit, în care era ceva misterios și sacru, ca oriunde o mare onestitate stă alături cu o modestie încântătoare.

„Asociația“ nu putea să aibă mai bun președinte. Pentru întâia oară ca își recunoștea într-însul misiunea ei însăși. Cuvîntările acestui om de adevărată cultură, cu o superioară valoare etică, sunt lecții de morală publică și capitolele unui catehism al ideii cultural-naționale. Nimic din nerăbdările, din violențele și nedreptățile acestor timpuri tulburi n-a putut atinge conștiința înțeleptului. Jignit crud el însuși, el n-a găsit un cuvînt de protestare contra moravurilor războiului civil în care trăim. Dacă în Ardealul care și-a pierdut cumpătul în clasele de sus ar fi rămas numai un singur om mai presus de partidul său, de confesiunea sa, de provincia sa, acela ar fi fost desigur Andrei Bârseanu.

Sunt oameni cari pot transmite cînd închid ochii, sufletul lor întreg instituției pe care au condus-o, cauzei căreia i s-au devotat. El era dintre aceia. Nimic nu trebuie adăus la ceea ce a fost el, nimic nu e iertat să se retragă din această comoară morală.

Astfel, la dispariția lui, avem sentimentul atât de rar că nimic nu s-a schimbat în jurul nostru, nimic alta decât bunii ochi blânzi pe cari nu-i vom mai vedea niciodată și zîmbetul trist care mîngîie însă toate tristețile umane.

1922

Un act de pietate

S-a ridicat la Bîrlad un bust lui Alexandru Vla-huță. Știm ce puțin înseamnă pentru o literatură rătăcită și năvălită acest frumos nume de conști-ință și onestitate literară.

Liber e oricine să creadă că o nouă formă a ge-niului uman s-a sălășluit în tărăcuța sa craniană ! Noi, toți cari ne-am încălzit și ne-am mîngîiat din scrisul lui, cîțiva avînd și aleasa onoare de a-l fi cunoscut în mîndra lui discreție, vom continua să păstrăm în ce are mai adînc sufletul nostru, nu numai amintirea, ci prezența vie a acestui suflet superior.

Dar monumentul dela Bîrlad nu e numai oma-giul adus unui literat, ci mai mult decît atîta.

Poate l-au așezat acolo pentru faptul, întîm-plător, că poetul s-a născut în Tutova. Dar acei cari i-au urmărit vicața în mijlocul celei mai com-plexate vijelii prin care a trecut neamul nostru, se gîndesc la altceva.

Vlahuță a fost un om de critică și de credință. De nemiloasă critică, toomai pentru că puternică și nezguduită era credința lui. De natură înalt-etică, ea a întrebuițat literatura ca un mijloc. Dar ținta nu era frumosul, întru cîtva schimbător, ci

nația eternă. Când a pornit războiul, el a fost unul dintre acei cari nu s-au clintit. A vrut să sufere pribegind, dacă nu putea s-o facă luptînd. Și, neputînd organiza lupta, el a căutat să organizeze, unde a fost, conștiințele.

Astfel, în Bîrlad, ca și în Iași, el a fost îndemnător, îndrumător și sprijinitor. Și de aceea se cuvine acolo să se înfățișeze chipul lui, pentru zilele de ieri ca o amintire, pentru cele de azi — ca o mustrare.

1924

Ardelenii au dus la mormînt pe una din cele mai respectabile personalități pe care le-a produs în a doua jumătate a secolului al XIX-lea românimea de peste munți.

Brașoveanul Gheorghe Dima era icoana însăși a meritului modest, aproape timid, a omului de muncă pe care-l mulțamește numai rodul silințelor sale oneste, a omului de talent care caută a se despersonaliza pentru a intra numai, ostaș devotat, în rîndul acelor cari, solidar, continuă și înalță o tradiție.

Acest compozitor muzical n-a înțeles arta sa ca o magie străină de viață și superioară ei. Crescut în cele mai bune tradiții germane, vrednic de recunoașterea acelor cari în străinătate pot fixa, neinfluențați, rangurile, el a pus priceperea sa, dorul său în serviciul ideii naționale fără a crede că prin aceasta el e mai puțin un fervent adorator al muzicii internaționale.

Elevii lui din Cluj¹ au de păstrat de la dînsul cunoștinți care nu se întîlnesc pe toate drumurile. Dar mai presus de toate, un lucru : convingerea prin exemplu că pentru a fi un „maestru“ nu se

cere nici unul din caracterele exterioare pe care le poate da, pe nimic, orice frizer și orice croitor, că divina creațiune poate trăi și într-un simplu corp de burghez, credincios nației sale și pârtaș disciplinat al vieții sociale.

1925

Bătrînul pe care l-au dus la mormînt ieri reprezenta altceva decît o pricepere tehnică și o mare putere de a munci, altceva și decît triumful, pe deplin răsplătit, al ostanelilor sale și acele nesfîrșite legături care au umplut un moment de o lume amestecată casa în care el a lucrat neconținut pînă la ultimele zile din viața sa.

Anghel Saligny a fost unul din corifeii unei generații spornice, al mănunchiului de creatori căruia-i datorim atîta din ce are și din ce poate astăzi țara.

În oamenii aceștia cari erau în plină vigoare pe la 1880—1890 trăia conștiința că România nu e un teren de exploatare pentru norocoși și nici o arenă nepăzită, prin culoarele subterane ale căreia aleargă intriganți ca să ajungă mai răpede decît aceia cari în vederea tuturor aleargă la suprafață. Ei aveau credința adîncă a necesității creațiunii.

Nu erau atunci hotarele vaste ale României Mari și nesfîrșitele mijloace pe care le oferă astăzi o admirabilă situație în lume.

În cuprinsul mic însă s-au făcut planurile mari, și ele au legat numele lui Saligny de podul de peste Dunăre și de alte memorabile înfăptuiri.

De ele nu-i plăcea să vorbească. Dar, când, la Iași, a văzut cu ochii dureroși cum s-a făcut fără spirit creator războiul, el, căruia i se dăduse de formă grija munițiilor, care au lipsit, mi-a mărturisit mișcat ce grea răspundere și-au luat, în preocupările meschine de joc de șah, răii gospodari ai unității naționale.

Nu credeți că apusul acestei vieți deprinse cu alte metode și alte scopuri a fost întunecat de melancolia pretențioaselor vremi sterpe ale epigonilor ?

1925

Greșelile omului politic nu se mai discută la moartea lui ; ele trec în domeniul istoriei, care nu iartă, cînd judecă în afară de patimile momentului, dar în același timp și explică, puind pe fiecare în mediul epocii lui, în acele împrejurări în care a trăit și în mișcarea curenților de care a fost împins și condus.

Fericit însă e acela care, în afară de direcția politică pe care, în conștiința sa, ori, din nenorocire, după interesele sale, a trebuit s-o urmeze, a dat rostire sufletului său, în clipele cele mai însemnate ale lui, în formele durabile ale literaturii. Cu ce sentiment de răspingere s-ar apropia cineva de amintirea lui Ion Slavici, dacă ar ține samă numai de acțiunea lui dușmănoasă față de programul, neapărat, de unire a tuturor românilor, de serviciile de sclav pe care le-a adus armatei de ocupație prin scrisul său, de injuriile pe care acel care a dispărut astăzi le-a adresat celor cari, după puțința lor, au luptat pentru izbînda dreptului românesc !

Dar cît de mult se dă în urmă — și tot mai în urmă va rămînea cu vremea — vinovatul politic

din vremea marelui război când apare opera de tinerețe și maturitate a scriitorului.

În vremea când se căuta fără succes, de ideologi și sentimentali cu scrisul ușor și fără durată, formula vieții noastre populare în deosebitele ținuturi, când tot mai palid în zorzoanele lui se făcea „țăranul român“, „descoperit“ de Alecsandri în așa-zisele lui „poezii populare“, acest fiu de țăran din părțile Ardealului, Sârbu după numele lui adevărat, Slavici într-un limbaj mai „savant“, a știut — poate influențat de un Auerbach *, povestitorul german al vieții dela țară germane, căci Rosegger ** tirolesul nu apăruse încă la orizont, și nu era vorba de idilele lui Björnsterne Björnson — să deie cetitorilor revistei junimiștilor sucule tare și gustos al adevăratei vieți populare, așa cum o văzuse, o trăise în ținutul său de naștere.

Țăranii lui Slavici, adevărați și energici, au intrat biruitori în literatura românească.

Vorba lor puțină și apăsată, exprimând sentimente, când dârze, când duioase, dar totdeauna de o mare demnitate umană, chiar și când erau aduși pe cărările păcatului, dădea nuvelei românești o înfățișare de realitate dramatică necunoscută pînă atunci. Se vedea întîia oară că nu e nevoie să crezi un țăran necexistent, pentru a te mîndri cu dînsul, că se poate trezi interesul și produce considerația fără a trece cu un pas dincolo de marginele realității.

* *Berthold Auerbach* (1812—1882), romancier și novelist german (N. ed.).

** *Peter Rosegger* (1843—1918), romancier austriac (N. ed.).

Și totodată fostul seminarist făcea „preoție“ și în acest scris de imaginație al său. Din toate aceste curente și mișcări se desfacea o impresie de sănătate morală, robustă și discretă, care n-avea nevoie să întrebuițeze mijloacele predicilor sarbede și bodogănelilor ipocrite.

Opera de atunci a lui Slavici este o contribuție esențială la educația poporului românesc.

N-am așteptat moartea autorului pentru a o spune.

1925

Vinerea trecută încă dr. Babeș asista la ședința Academiei Române, al cărei președinte voise, ceruse să fie în ultima sesiune. Un atac de anghină de piept l-a luat Vineri dimineață.

Rolul pe care l-a avut în știința medicală acest septuagenar, rămas cu spiritul tânăr și vioi pînă în ultima clipă a vieții lui, îl vor spune alții, cu competență. În lumea întreagă el era cunoscut, nu numai ca un mare învățat, ci, prin urmările practice ale descoperirilor sale, ca un binefăcător al omenirii.

Chemat în România, el părăsise, acum patru decenii, o strălucită situație în Ungaria, și de atunci a rămas legat prin toată munca sa de țara al cărei prestigiu l-a înălțat.

Cugetător a cărui minte se ridica mai presus de marginile specialității lui, a dovedit nu o dată că problemele mari ale naturii și omului îi apar în toată maiestatea și în tot misterul lui.

Oricine prețuiește intelectualitatea activă lucrînd pentru folosul și mîndria unei societăți întregi se va descoperi înaintea acestui mormînt.

Eminescu și tineretul

O scrisoare către studenți

16 iunie 1929

Iubiți studenți,

Cultul vostru pentru Eminescu, acela care n-a avut înaintași și nu va putea să aibă ușor urmași ai geniului său, pentru marele creator de veșnică poezie în care se dovedește strălucit că se pot îmbina armonic cele mai înalte preocupări morale, cel mai nobil avânt național cu cele mai frumoase realizări estetice, e o adevărată garanție pentru viitorul nostru și prin aceasta pentru însuși viitorul acestei țări.

Arătați astfel prin asemenea comemorări pioase și pline de discreție că mintea voastră, bine îndreptată, nu se lasă momită de formulele strălucitoare ale unui esteticism bolnav și ale unei dibace șarlatanii literare, meșteră în a jongla cu cuvintele :

Cuvinte goale, ce din coadă pot să sune,...

că nu cădeți în defectul naivilor sau pretențioșilor, cari, pozînd în „nouă generație“ pentru meritul singur că au numai douăzeci de ani, cred că lumea începe cu dînșii, că nu priviți legătura, așa de naturală, cu ceea ce s-a făcut pînă acum ca o înge-nunchiere la zeii cari au murit, că înțelegeți pe deplin unitatea organismului național urmînd de

la sine, peste rătăcirii de moment, drumul care corespunde mai bine cu scopurile lui imutabile.

Vă felicit pentru toată siguranța pe care o dați celor de o vîrstă cu mine, cari nu voiesc să lase în praful aventurilor comoara pe care au primit-o și au adaus-o.

Cu părintești sentimente al vostru

N. Iorga.

La Iași s-a stins d-rul Leon, — doctor de științe naturale, nu de medicină, — una din figurile cele mai simpatice ale Universității moldovene.

Sprinten pînă la bătrîneță, cu un aer de cavale-rească sfidare a vrîstei, privind vieța vesel cu clarii lui ochi albaștri și plimbînd pe străzile capitalei ațipite pălăria lui de vechi pictor flamand, cravata lui învoaltă de poet romantic de la 1830, Leon era un bun și blînd prieten pentru tineretul pe care cu vorbă bună îl îndemna, ca și pentru cei de vrîsta sa.

Unui astfel de om, chiar în atmosfera de ură obișnuită în anumite cercuri intelectuale ieșene, nimeni nu i-ar fi putut ieși în cale cu o vorbă rea.

Naturalistul din școala lui Haeckel *, în a cărei doctrină a crezut pînă la sfîrșit, era un cercetător atent al făpturilor lui Dumnezeu, pînă la gîngăniile cele mai mărunte și scîrboase, care căpătau un interes deosebit pentru dînsul.

* *Ernst Haeckel* (1834—1919), naturalist german de renume mondial, unul din cei mai de seamă evoluționiști ai secolului al XIX-lea. Un portret al său în N. Iorga : *Oameni cari au fost*, IV, 1939, p. 78—81 (N. ed.).

Din această trudă neîtreruptă, din acest zîmbet de veșnică tinereță se forma valoarea și farmecul acestui om, asemenea cu care nu dă tineretul crescut și în primejdii și în răsfăț.

1931

Generalul Dragalina

A fost cîndva un război pentru întregirea neamului, s-au topit în aceeași voință de sacrificiu toate osebirile meschine care ne scot ca dușmani unii în fața altora, — o, ce ridiculă dușmănie, fără nici o adevărată osebie în idei, fără niciun antagonism de tradiție ; numai vanitate și interes ! —, ne-am simțit oare cîndva o nație ? Acestea sunt întrebările care se pun de cîte ori un om de atunci răsare, plin de muștrări.

Generalul Dragalina, care se comemorează astăzi, a fost un Român dela locul lui bănățean, dar un Român pentru toți Românii, pentru marile scopuri generale românești. Ofițer în România — deci : „regățean“, — el a dat țării libere ceea ce e marea însușire a oamenilor din ținutul său : vitejia sinceră, căreia-i place pericolul, care-l caută, îl înfruntă, pentru scop, desigur, dar și pentru frumusețea gestului.

Gestul, el l-a făcut mergînd în voia soartei după datoria lui, și de gestul acesta a murit.

General, căzînd ca un soldat.

1931

Gheorghe Kiriac

Nu vom putea spune în deajuns cât datorește, nu numai muzica românească, pusă pe alte baze în ce privește înțelegerea sufletului național, dar însuși acest suflet, izvor al tuturor puterilor, lui Gheorghe Kiriac.

Sfios și pasionat de singurătate, grăbit să se ascundă, să dispară, ferindu-se de orice recunoaștere ca de o pedeapsă care-l durea, bucuros de a se vedea tăgăduit și ignorat, și recunoscător acelor cari, cu mult mai puține mijloace, erau siguri că-l pot înlocui și face uitat, acest om care cu atîta discretă eleganță s-a dat din calea orișicui, a îndeplinit, cu un entuziasm pe care numai boala i l-a putut stinge, una din cele mai mari opere din epoca de pregătire spirituală înainte de război.

Adînc înțelegător al originalității artistice a neamului său, el nu s-a mulțumit s-o îmbrace în formele unei arte pe atît de știutoare pe cît de limpezi, ci a grupat în jurul său, în jurul idealului său o întreagă falangă de luptători întru izbînda acestei lupte pentru sănătatea și înălțarea societății noastre. Luînd tineri din toate clasele, învățîndu-i și îndemnîndu-i, dîndu-le ceva din comoara propriei sale ființe, el a exercitat asupra lor una din acele

hotărîtoare influențe care transformă ființa ome-
nească.

Astfel, cîntecul societății „Carmen“¹ nu era numai un imn spre frumuseță, ci o mărturisire de puritate morală.

Era unul dintre acei cari nu se duc cu totul fiindcă atîția îl vor recunoaște totdeauna pe dînsul în ei.

1928

Doctorul Ion Cantacuzino era însăși întruparea integrală a puterii, voinței și inteligenței omenești, un exemplar de rasă cum trebuie veacuri pentru a-l dăruia unui popor.

O vitalitate imensă respira din trupul său voinic, din superbu-i cap de rege barbar ducându-și oștile la asaltul Romei rîvnite, din podoaba bogată, acuma albă, a părului care-i aureola fruntea, din strîngerea de mîină puternic prietenească, din ochii strălucitori de lumină, bunătate și veselie, din inflexiunile glasului în care era simfonia însăși a acestui tare ritm de viață pe care vrîsta nu-l scăzuse.

Cugetarca lui atingea toate domeniile științei și toate înfățișările frumuseței, unind o cunoaștere profundă cu o aleasă eleganță în prezentare, dar mai presus de toate cu o coloratură pitorească absolut personală, și, la acest uriaș sanguin jucîndu-se cu teoriile și jonglînd cu ipotezele, nu fără oarecare scînteie de îndoială ironică în privirile care nu s-au aprins niciodată de acea prostească încredere în ce ți se pare că este și pe care lumea o numește convingere și o stimează ca atare, din cînd în cînd

porneau duioase unde de simțire care arătau larga generozitate a inimii. Cine a lucrat cu dînsul a simțit-o din cînd în cînd.

Unii au abuzat de această însușire mărinimoasă. Nu era chip să-l ferești de o asemenea exploatare : era prea bun pentru ca să consimtă măcar a o recunoaște.

Un astfel de om, dintr-un neam care a stăpînit din secol în secol, nu se poate să nu se intereseze de politică. El o vedea în linii mari, care se urcau sus spre un ideal de libertate umană în care nu era nimic din preocupările de partid și de club. Orice mișcare în acest sens putea conta pe dînsul, și el i se dădea întreg. Se putea ca a doua zi s-o uite, cînd, oricît ar fi lăsat să se întrebuițeze numele său pe vreo fațadă, el scăpa definiției, se revolta, în adîncul său, contra ideii că aparține la cineva, sau la ceva care a devenit o doctrină.

Era în acest domeniu cavalerul steagului liber, și ce putea fi un program pentru inteligența care vînturase toate ideile dînd fiecăreia ceva de la dînsul numai așa ca o eleimosină* pentru săraci !

Fără gestul lui vieața intelectuală a țării va fi ceva mai îngustă, și simțitor mai rece.

1934

* milă, pomană (N. ed.).

La Cairo, într-un spital, otrăvit cu dozele luate pentru a putea cîț mai iute să plece, s-a stins marele, neobositul aviator Bănciulescu.

În activitatea publică, plină de zvonul deșert al intrigilor în serviciul poftelor dezlănțuite, care poate da impresia că, într-o fază de șovăire morală, de atîta lucru am ajuns a fi buni, vieața, care ni se relevă acum odată cu vestea acestui trist sfîrșit între așa de depărtați străini, e o mîngîiere, un îndemn, mai mult chiar : o asigurare.

Strălucitul ofițer fusese aruncat la pămînt în cursul unui zbor către apus. Picioarele i-au fost zdrobite și au trebuit tăiate. Pe cine oare, după o așa de grozavă nenorocire, nu l-ar cuprinde deznădejdea, căutînd doar un colț de lume unde să se ascundă mîndria așa de crud rățezată ?

El însă n-a capitulat. Nu numai că tinerețea lui s-a hotărît să lupte, oricum, pînă la capăt. Dar n-a părăsit nici cariera, chemarea pe care cu atîta iubire o îmbrățișase.

Zburător a voit să rămîie. Și cu protezele care-i înlocuiau picioarele pierdute a străbătut văzduhul de la un capăt al lumii la altul, o dată, de mai multe ori, pînă ce boala a izbutit să răpuie această

extraordinară energie care-l așează între cele dintâi rînduri ale epopeii aeriene din timpurile noastre, capabile și de cele mai nobile îndrăzneli.

Oamenii mici și mulți pot să urmeze cu forfo-teala lor. Pentru zilele mari știm astfel că avem suflete eroice...

1935

Un bătrîn erou : Axentie Sever

În spitalul săsesc din Braşov, foarte sărac și cam uitat de toată lumea, a murit frumosul bătrîn ce a fost Axentie Sever, una din căpeteniile românilor în mișcarea de la 1848.

Ioan Axentie Sever era un fiu de țăran din Frîna. A învățat la Blaj începînd a da încă de pe băncile școlii dovezi de puternica-i simțire pentru neam și de marea lui energie în sprijinirea ideilor sentimentelor sale. În „patruzeci și opt“ era un tînăr de douăzeci și șapte de ani. La izbucnirea agitației revoluționare nu se afla în Ardeal, ci în țară, unde, Treboniu Laurian îl făcuse profesor de latină și română, la Colegiul Sf. Sava, cred. Era de înainte cîștigat pentru cauza neatîrnării naționale. În împrejurimile Bucureștilor ca și în Oltenia el merse prin sate propovăduind robilor noua evanghelie de libertate pe care el o va fi înțeles altfel decît domnișorii franțuziți de la București.

Silit a se întoarce în Ardeal după neizbînda Republicii de vară a României muntene, el s-a dovedit aici, unde mediul era altul și se găseau săteni cu inima tare și cugetul îndrăzneț, om de faptă. A fost printre cei ce s-au luptat în munții Apuseni. Și, cînd valurile tulburate se potoliră, a fost iarăși printre

aceia cari au răspins orice răsplată personală din partea Împăratului, cerînd numai pentru toți ai săi, frații de sînge și ostașii săi în luptă pentru drepturi și demnitate, o stare de lucruri nouă și despăgubini pentru toate cele îndurate. Altfel, și-a păstrat toată credința către Împărat, pe care, în același an 1852, îl primi în Țara Moșilor, la muntele Găina, ca unul din reprezentanții cei mai îndrituiți ai poporului românesc.

Împrejurările neașteptate de la 1867 îl smulseră din viața politică. Deși nu era încă bătrîn, el se dădu la o parte, ciudos, amărît, neîmpăcat, zdrobindu-și ultimele nădejdi.

În jurul lui se organiza viața culturală românească, se dădeau lupte prin ziare pentru pasivismul de protestare sau activismul de înfruntare a dușmanului în instituțiile statului celui nou ; pentru el toată această desbatere, toată această mărunță muncă roditoare nu avea însemnătate. Era printre uriașii fulgerați cari nu vreau să se tîrască în biînci după ce străbătuseră biruitori pe culmi. Ca o umbră albă trecea prin cărările singuratece ale primblărilor bătrînului Brașov chipul lui puternic, de învins al soartei care nu se dă biruit de oameni.

Pînă ce la urmă energicul corp eroic se culcă pe perna spitalului străin și boala trase lacătul odăiței sale de pomană. Rar, prieteni puteau pătrunde ; pe lîngă „sensaționali“ români de dincoace, venea cîte unul de dincolo, un bătrîn de vrîsta lui, cu care se puteau întinde sfaturi lungi despre lucrurile ce nu mai sunt și nu vor putea să mai fie nicio-dată. În viața prozaică a gîlcevilor brașovene, se deștepta totuși un fior cînd se auzea că a venit

cutare din cutare loc depărtat la Axentie. Astfel a fost, cînd din Blajul pe care-l părăsește așa de rar, alt bătrîn alb din vremea visătorilor și eroilor se desprinsese pentru a veni lîngă patul de la spitalul săsesc din Brașov și, ochi în ochi, fără lacrimi de prisos față de aspra fatalitate a vieții, canonicul Ioan Moldovan, alt neînduplecat și neîmpăcat, alt suflet în zale de oțel, vorbi îndelung cu bolnavul despre ce numai ei amîndoi știau, și astăzi știe unul singur.

Din Panteonul viu al bătrînilor celor mari, așa de puțini, s-a mai desfăcut, în această clipă, unul.

6 august 1906

Dintre membrii Academiei se mai duce unul, care era bătrîn numai în numărul anilor — 73, zice necrologul, — dar altfel avea toată puterea fizică, toată hărnicia, toată pasiunea unui om mult mai tînăr. În ușurința cu care pleca la congrese și făcea fără osteneală drumuri lungi, în regularitatea cu care venea la toate ședințele adunării, — dela Universitate plecase de mult, — în vioiciunea cu care urmărea, toate manifestările vieții publice —, în Iunie el prezida în București meetingul „Ligei“ împotriva silniciei din alegerile de peste munți, — în nervozitatea cu care-și manifesta simpatiile și antipatiile, la care niciodată n-a renunțat, se simțea, dacă nu tinereța *lui*, măcar nebiruita tinereță a unei epoce fericite, peste reprezentanții politici și culturali ai căreia bătrîneța, socotită, prudentă, practică, nu s-a putut înstăpîni pe deplin niciodată.

Grigore Ștefănescu are o lungă carieră de om de știință, amestecat, ca mai toată lumea la noi, din cînd în cînd și în împrejurările politice. A ocupat mulți ani catedra de geologie la Universitatea din București, a fost și rector, — și un bun rector, cinstit, gospodar și părintesc față de studenți, — a făcut parte din Corpurile Legiuitoare, și pînă în ultima zi a păstrat grija unui Muzeu de geologie

pe care-l atingeau adesea, spre marele lui năcaz, care nu zăbovea cu desmințirea cea mai aprinsă, criticile tineretului. A scris mult, și manualul lui de Geologie l-au avut în mâni atîția dintre școlarii învățămîntului nostru secundar, pînă ce l-au înlocuit alte cărți, mai apropiate de actualul nivel al cunoștințelor.

Nu i-a lipsit norocul în descoperiri pe care nici adversarii lui nu i le tăgăduiesc.

Acești adversari aveau mai multă știință decît dînsul, dar cînd ei făceau să reiasă deosebirea, uitau un lucru, care trebuie să înrîurească judecata oricui. Grigore Ștefănescu făcea parte dintre acei oameni cu nesfîrșită iubire pentru cultură, cu nobil entuziasm pentru specialitatea lor, cu o înțelegere pentru nevoile intelectuale ale unui neam ce trece peste marginile unei singure științe, cari, întorși din străinătate, au adus cu dînșii, ei cei dinții, interesul pentru cunoștințele înalte, pentru explicațiile superioare, pentru concepțiile dominante ale lumii. Nu s-au închis în laboratorii, nici în biblioteci, ci, pe toate căile, prin conferințe, prin cursuri, prin convorbiri, prin cărți, manuale de școală, reviste, ziare, au trezit societatea la o viață potrivită cu civilizația modernă. Ce greutateți au întîmpinat, putem judeca după acelea care astăzi încă se întîmpină. „Revista științifică“ a lui Ștefănescu și Aurelian a luptat ani de zile ca să se poată menține între neînțelegători, și numai după cele mai mari jertfe de timp și de bani redactorii ei au trebuit să renunțe la o publicație instructivă și senină, de felul căreia și astăzi am dori să avem una. Numai cît dorința de a folosi celor cu o neîndestulătoare cultură a slăbit simțitor de atuncea, și spe-

cialiștii mai mult sau mai puțin bine instalați stau prea sus pentru a vedea în ce necunoștință trăiește încă poporul lor.

Aceste lucruri trebuie amintite înainte de orice, de câte ori unul din cei dintâi luminători științifici ai societății noastre românești ne părăsește.

1911

Generalul Budişteanu

A fost dus la mormânt trupul generalului C. Budişteanu, unul din eroii războiului, de la care avea o amintire *vie*, am zice, în glonte care-i scormonea carnea, înnoind vechile dureri. Generalul a fost în fruntea Ligii Culturale, căreia îi adusese gloria numelui său și un bun suflet de împăciuire și prietenie. Să dea mai mult nu putea din cauza unei sănătăți totdeauna șubrede.

Prin singura cercetare de către dînsul a ședințelor săptămînale aducea o mare jertfă.

Ofițerul fără frică a fost un cetățean cinstit și corect, mai presus de orice comparație. Prins și el în mișcarea unui partid de interese, el nu i-a cerut nimic și abia a consimțit să primească onoruri care de obicei nu merg către cea mai perfectă onoare. A prezidat Senatul cu liniștea unui om pe lîngă care patimile cele mai furioase și apetiturile cele mai triviale trec fără să-l aprindă și fără să-l murdărească. Și va fi părut dese ori curioasă deasupra figurilor de petrecători obosiți, de intriganți cu ochii de lup, de șireți cu clipociri de păsări nocturne și de sătui tronînd în sănătatea stupidității lor mulțămite, această uscată și palidă față de mucenic tăcut al durerii pentru țară.

A lăsat banii înmormântării sale. O mie de lei, și n-a vrut mai mult nici de la prietenie, nici de la recunoștință. A cerut și a trebuit să aibă carul cu care se duc la groapă țărani, și nici o floare, mai ales nici una de retorică.

N-a vrut cununi de flori false acela care câștigase cu prețul vieții o cunună trainică de lauri adevărați. Părerca de rău a tuturor oamenilor de bine l-a întovărășit însă în cel din urmă drum tăcut pe simplul viteaz care ne-a lăsat, ducându-se cu tristă solie către aceia ce au murit de mult lângă el, în fața dușmanului.

29 decembrie 1911

Un bun și tânăr prieten ne lasă, binecuvântînd cu sîngele lui generos pămîntul Ardealului dorit cu atîta căldură de dînsul, pentru întregirea Patricii.

Nu punem negru în jurul acestor rînduri și nu le însemnăm cu crucea odihnei creștine. El, Ștefan Petrovici, harnicul băiețel, plin de o credință fiască, de la foaia de ideal românesc „Unirea“ din Iași, a căzut ca un viteaz dintre aceia a căror poveste măreață o cetea în cărți.

A căzut parcă ar fi vrut să sărute cu buzele lui sîngerate, pline de atîta sete, acea sacră țărîină a neamului nostru. Și astfel el n-a plîns asupra soartei sale și, acolo unde este, el cere să nu-l plîngem ; el nu se odihnește, ci toată puterea tinereții lui cosite în floare o revarsă ca un îndemn neconținut, neobosit asupra prietenilor săi, asupra generației sale întregi. Iar trupul și l-a coborît supt brazda de vară ca s-o facă și el nedespărțită de soarta viitoare a României.

Frumușel și sfios, loial și statornic, apărînd pe prieteni și iertînd pe dușmani, avînd vreme numai pentru muncă onestă și condei numai pentru cele mai nobile idei, avocatul de douăzeci de ani inspira de la cea dintâi vedere o simpatie pe care

purtarea sa nu făcea decît s-o întărească. Acolo, în Iaşul lui, vom simţi multă vreme lângă noi pasul uşor al celui pe care nu-l vom mai vedea întovărăşindu-ne oriunde era sămînţa bună de semănat şi de îmbunătăţit sufletul omenesc. Iar numele lui va fi unit în mintea tuturor cu amintirea zilei celei mai grele şi celei mai sfinte a poporului său.

7 septembrie 1916

Omul celor mai dulci cîntări românești, acela ale cărui duiioase melodii ne sună în ureche la singura pomenire a numelui său, bănățeanul care, în mijlocul strigătelor răgușite ale ambițiilor ce vor ministere și milioane, a rămas în lumea sa de o înaltă idealitate, Ioan Vidu, ne lasă.

Prin cîntecul pe care l-a cules, l-a armonizat, l-a răspîndit în tot cuprinsul pămîntului românesc, Vidu a fost și un factor de unitate națională și un educator.

Pe de o parte a făcut pe toți Români să se recunoască, sub farmecul muzicii unitare, membri unui singur popor.

Pe de altă parte a strecurat în sufletele ispitite de toate corupțiile și de toate anarhiile ceea ce poate da numai o artă ca a lui : simțul de ordine și instinctul frumuseții.

Fără teorie savantă și lipsit de orice fel de pretenție, el s-a așezat în fruntea tuturor acelor cari, fără a jertfi nimic din regulele artei, au făcut din ea un element de viață și un mijloc de înălțare pentru nația noastră.

12 februarie 1931

Sfârșitul zburătorului: Ionel Ghica

A fost o uimire dureroasă moartea subită, cu voie, fără voie, — taina a dus-o cu dînsul, — a admirabilului tînăr care a fost Ionel Ghica.

Ieri, se întorcea biruitor de la un drum pe care nimeni nu-l făcuse ca dînsul. Țările-i treceau dedesubt la fiecare ceas. Navigația aeriană olandeză i se dovedise inferioară.

Mersese în excursie la Saigon ca într-o scurtă călătorie de plăcere. Unde nu-i putea ținti gîndul, cutezătorul gînd care-i dăduse o primă glorie ?

Frumos și voinic, posedînd virtuțile cavalierești, moștenirea de vitejie a raselor vechi din care venea, urmașul Ghiculeștilor n-avea în el nimic din ceea ce face antipatici pe „eroii“ cari paradează. Vorbea de ce a făcut, de ce a văzut, de ce pregătește cu o minunată simplitate. Bătrînii se simțeau sfioși înaintea grației și eleganței cu care povestea despre marile lui isprăvi.

...Dacă măcar i s-ar fi dat norocul, tristul noroc de a isprăvi în lumea lui, acolo sus, trăznit de fulgerul fatalității.

1 iunie 1932

G. M. Murgoci, a cărui amintire, zece ani după moarte, a fost încunjurată de simpatia statornică a geologilor, n-a aparținut numai acestei corporații științifice, căreia, fără să fi căutat să se impuie la locuri de conducere, i-a făcut atîta cinste prin munca-i statornică, prin adîncile cunoștinți cîștigate, prin putința sa de a descoperi, îmbogățind știința.

A fost pînă ce l-a doborît, încă tînăr, boala, ba chiar peste lungile și nespusele suferinți ale unui corp cu desăvîrșire zguduit, care părea că se desface în bucăți, a fost însuși tipul Românului întreg, doritor de a ști orice, de a se deprinde cu orice împrejurări, de a primi pe umerii săi zdraveni orice fel de sarcină și în stare a birui greutățile de la început și a crea. Ani de zile la „Sămănătorul“, la Institutul Sud-Est european, în pribegia de la Iași, la întoarcere, așa l-am văzut și l-am cunoscut.

Era o întrupare a vieții, a vieții care simte nevoia să se arăte, să cucerească, să se bucure de biruința cîștigată. Și aceasta din prisosul energiilor, adunate, în rătăcirile prin munți și de-a lungul șesurilor țării, al rasei lui de păstori mocani, cu ochii la toate zările și știind să-și despice un drum spre dînele. Petrecea, muncea, călătorea, cu același avînt.

În toate ducea sinceritate și simplitate. Era încredințat de tot ce spunea și încălzit de tot ce stătea să facă. Din atîta adevăr ce era în el ajungea la înfățișări naive și copilărești și se lăsa adeseori, la îndoială sau la boală, tratat așa ca un copil, mulțămînd cu acel zîmbet care i-a rămas totdeauna tînăr.

Avea un real talent literar și a lăsat pagine de antologie. Ca dar al vorbirii firești, spontanee nu voiu uita minunata povestire a drumurilor lui de cercetător prin Asia Mică : erai acolo de fapt împreună cu dînsul. Dar ce-l stăpînea mai mult din tot ce știa și înțelegea era *pămîntul*.

Pămîntul, cu straturile lui, a căror explicare la el ajungea înțeleasă și pentru un profan. Pămîntul, cu vîlaga lui, din care crește pîinea. Pămîntul cu oamenii lui, cu acei oameni pentru a căror împrumutătate a luptat. Pămîntul, cu drepturile ce dă unei rase, și de aceea s-a străduit pentru unitatea Statului Român.

Pămîntul bun, care l-a iubit și el, — și l-a cerut de vreme la sine.

30 mai 1936

Moartea unui învățat : profesorul Ion Borcea

Profesorul Ion Borcea a căzut în lupta pe care de ani de zile o ducea pentru lămurirea tainelor naturii.

În această luptă el închisese înțelesul vieții sale întregi, îndepărtându-se de o viață politică la care fusese atras fără succes acest mare suflet simplu, mai mult prin instinctele lui de urmaș al zdravenei țărănimi de la muntele Moldovei.

Pe cînd vacanțele sunt pentru alții prilej de lenvie și de petrecere, din care se întorc mai oboșiți decît la plecare, pentru acest entuziast al descoperirii ele erau prilejul cercetărilor sale răbdătoare în domeniul căruia-i consacrase viața.

Ajunsese a crea un capitol românesc din cunoștința faunei maritime, și prin rodul ostanelilor sale el se îmbogățea an de an.

Teoriile de împrumut care se strigă la întruniri în discursuri asudate și asudante nu vor face fericea noastră și nici lumea de aiurea nu-și va căuta pe a sa în teoriile pe care, pe lîngă atîtea altele, mai mult sau mai puțin răsuflăte, le-ar propune mentalitatea noastră politică.

Dar vom fi mîndri ori de cîte ori se va însemna în vreo carte de știință ce i-a dat entuziasmul gata de jertfă al bunului profesor Borcea.

12 August 1936

Amintirea lui Al. Vlahuță

Cît de actuală, de îndreptătoare, dar și plină de muștrare e comemorarea dela Râmnicul-Sărat a aceluia care și-a înscris, peste toate curente și modele, pentru totdeauna numele în analele literaturii românești oneste și însuflețite, Alexandru Vlahuță !

Ani întregi după isprăvirea acestei vieți sfinte, vrednică de a fi pusă alături de aceia a celor mai nobili reprezentanți ai spiritului românesc legat de țară și de neam, era o deprindere la un tineret crescut prea în fugă și mai adesea lăsat în sama propriilor sale inspirații să ia în deșert numele aceluia din care cel mult se consimțea a face un ucenic și un imitator al lui Eminescu. Nu s-a băgat de samă că bagatelizarea acestui scriitor de o așa de aspră autocritică nu era decît începutul înjosirii întregului trecut de claritate logică și bună cuviință.

Astăzi, cînd se caută din nou sfatul cel bun în tradiție, acest reprezentant al celei mai cumpănite înțelepciuni moldovenești se ridică din nou, fie și fără o nouă ediție a unei așa de frumoase opere, cu adausul acelor inedite care, contra voinții lui, par a nu fi fost distruse.

Dar ceea ce peste orice schimbări literare îl pune în iconostasul nației e altceva : cultul fanatic, fără exagerări și greșeli de gust, fără vorbe goale și fraze moarte, pe care l-a închinat el poporului său.

Azi, când naționalismele se afirmă în toate formele, forma naționalismului său e o piatră de încercare și un model.

1 mai 1937

Un suflet de luptă: Octavian Goga

Cu mult înainte de vreme, Octavian Goga părăsește o viață pe care a trăit-o cu o putere extraordinară, mergînd cu un fanatic avînt pînă la distrugerea unui trup care ca prin minune a putut să reziste și pînă acum acestui necrușător zbcium. S-a ars pe sine prin flacăra nestinsă ce ardea în el.

Nu s-ar fi bănuit astfel de porniri la studentul micuț, blond și cu flacări albastre în ochii cari au fost învățați pe urmă, într-o figură strînsă pentru a impune, să rostească provocarea și porunca. În-tîile versuri, în care sunt și fulgere, dar ele veneau de la modelul străin care i-a stat, un timp, înainte, erau într-o notă de duios lirism : cel care cerea Ol-tului să se mute și el în altă țară aducea desigur o altă notă decît a urmașilor lui Eminescu, dar nu scînteiau acolo săbii ascuțite, gata să taie.

Cum s-a făcut prefacerea lăuntrică n-a știut-o poate el însuși : de la sine ? din afară ? Deodată, și în zilele încă nehotărîte, deși nu în ce privește idealul însuși, din neutralitate, a apărut omul în zale, lovind neconținut, cu o neobosită nevoie de război pe plăselele fierului. Simțea în el puterea ce trebuie pentru a revoluționa imediat și complet o societate care-i părea șovăitoare și lîncedă. Litera-

tura o răspingea acuma, poezia trecutului, a unui în adevăr mare poet, îi era o povară și-i părea o scădere : politica-l domina și prin politică voia să domine, inexorabil.

S-a distrus urmărind năluca. Semnul ei îmbietor, apoi imperios, îl făcuse altul. În sfârșit a ajuns unde voia. Și atunci, — s-a văzut că supt platoșa de zale era, cum putea să se prevadă, tot poetul.

Dar descoperirea l-a doborât. Iar noi, cari n-am dorit pe cel dintîi, nu ne putem mîngîia că și pe cel de-al doilea l-am pierdut.

10 mai 1938

Aceia cari dau literaturii românești sensul ei adevărat și care singur și sigur va birui își îndreaptă astăzi privirile umezite de lacrimi spre două mor-minte : unul de mult părăsit în Iașul tragicei pri-begii, iar celălalt care acuma se deschide, cu mult înainte de vreme.

Se adună atâtea amintiri cu privire la Delavran-
cea. A fost de la cele dintâi manifestări literare,
afară de ale adolescentului, aproape copil, un înoi-
tor. Unul fără teorie, fără program, și fără voință.
Firea sa, care nu era ca a altora, i-a cerut impe-
rios să se manifeste cum era. Așa-i porunceau îna-
intașii cari erau în el : grînarii țărani străbătători
de văi și munți, răscolitori de zări, adunători de
privești și tezurizatori de impresii. Ei toți, sfătoși
cum le era rostul și buni de toate poveștile culese
în cale, și-au luat drumul de-odată printr-însul. Altă
viziune, altă gândire, peste obișnuita logică, alt grai,
un alt fel de românește, de muntenește, decît cum
știam noi pînă atunci, după forma măestru artifi-
cială a boierului savant Odobescu și a zețarului
orășean Ispirescu. Neschimbat, în nuvelă, în teatru,
el a fost așa : n-a luat de la nimeni și, chiar să fi
vrut, n-a putut lăsa nimănui nici acest dar, cu totul

deosebit, al scrisului și nici dogoritoarea năvală a unei elocvențe capabile să ardă convenționalismul tuturor tribunelor și catedrelor. Un om de vedenii, cum însuși era, în pădurea părului creț de supt care privirile ieșeau împungătoare ca două fosforice flacări, o minunată și impresionantă vedenie.

Nu așa acela a cărui pierdere pentru literatură o plîng astăzi cei cari-i iartă că a părăsit poezia pentru scopuri zădarnice pe care iluzia lui ucigătoare le-a socotit imense și imperioase. Goga, care răsărise ca un nou lampadofor poetic al milenarei lupte ardeleno și care de aceea a fost îmbrățișat ca un tînăr făt-frumos, purtător al glasului smuls din durerile robiei, de înțelegătoare lume de boierie a anilor 1900, aducea cu dînsul, din strămoșească moștenire și la el, tot ce trebuia pentru ca, de la uimitoarea vădire de la început a noului profet din mila dumnezeului tuturor răbdărilor, să meargă treptat, pe căile de înțelepciune ale anilor, spre și mai depline roade ale neobișnuitei sale înzestrări. Dar lui, de la o vreme, în urmărirea fugarelor satisfacții ale politicii, îndeletnicirea aceea căreia-i închinase primii ani, și pe care n-o putea tăgădui, cu atît mai puțin distruge, i s-a părut o efemeră jucărie, aproape compromițătoare, așa încît nici nu-i plăcea ca ea să-i fie amintită. Corului celor aleși i-a preferat tunetele aclamațiilor în care credincioșii adevărați nu se mai pot osebi de strigătul spre triumf și pradă al vulgului.

Și, totuși, pe cel care părăsise literatura ea l-a urmărit, dintr-o iubire care nu putea să moară. I-a spus la ureche cele mai frumoase taine ale ei, și vraja pe care o exercita el nu venea de la idei,

împrumutate, de aici sau de peste graniță, ci de la acele mistere ale ei. Și ceea ce era în adevăr viu în el era această obsesie a cuvântului nobil, a comparației plastice, a perioadei largi și bogate.

Îmbătrânit politicește în neizbînda ce i se putea profetiza, el isprăvește tînăr în suflet prin toate mijloacele acestei minuni care, peste orice, rămîne poesia.

12 mai 1938

La plecarea mareșalului Averescu

Unul din marii domni de oaste pe cari i-a dat poporul românesc s-a dus în lumea unde plutesc umbrele glorioșilor săi înaintași.

Alexandru Averescu nu era numai un mare strateg, chibzuind încet, rece și sigur planuri în a căror executare nu-l putea tulbura nimic din ce agită sufletul oamenilor slabi. Nu mai trebuie amintită înalta lui minte creatoare, căreia îi datorăm singura inițiativă din marele război și acea încredere în oastea noastră, așa de greu lovită, prin care ne-am putut reface pentru a recîștiga măcar onoarea. Dar era ceva mai presus de aceste așa de rare însușiri pe cari în acele zile de supremă încercare nu le-a împărțit cu nimeni.

Era fibra eroică din el și misterul din care venea și care încunjura orice acțiune a lui.

El nu era un pregătitor de istorie, ci însăși garanția ei. Nimeni nu mai avea nevoie să se întrebe : cu ce ; misterul acela care-i strălucea în ochi și care dădea o greutate neobișnuită fiecărui cuvînt al lui, cuprindea în el toate posibilitățile. Și prin el a făcut acele minuni în sufletul ostașilor care singure, peste orice pregătire tehnică, asigură izbînda.

Să mai vorbim de cursa ce i s-a întins pentru a-l prinde într-o politică pe care el n-a voit-o de partid, dar la dînsa a trebuit să ajungă? Acolo taina lui n-a mai putut avea puterea ei magică, pentru că....

Pentru că acolo nu era sufletul de soldat.

4 octombrie 1938

S-a amintit dăunăzi aceea care a fost fiica, înzestrată cu cele mai înalte daruri, dar asupra soartei căreia plutea amenințarea soartei neîndurătoare a lui B. P. Hasdeu.

Smulsă de acasă, ea a mers, în grija unei mame care nu și-a dat samă de cât poate răbda un trup șubred, cu toate înfățișările sănătății, — căci slăbiciunea fizică a părintelui ei zăcea într-însa —, și, lăsată să se arunce cu o necruțătoare pasiune asupra tuturor izvoarelor științei, ea a căzut fulgerată de cea mai nobilă, dar și de cea mai imprudentă ambiție.

A lăsat, la cei vreo douăzeci de ani ai ei, se pare că încă neîmpliniți, un întreg săltar tăinuit de gânduri și de simțiri. Gîndurile, înalte și pline de o genială originalitate, simțirile, ca ale unei fete frumoase și bine ce era. Iar, pe lîngă aceasta, scrisori.

Din aceste scrisori, lăsate abia să se întrevadă într-un ziar [...] puțin cetit, moștenitorul lui Hasdeu, d. Iuliu Dragomirescu, a tipărit atîta cât să-l rugăm a nu mai țînca la o parte de public restul. E acolo un prețios material, nu numai pentru dînsa, dar pentru vremea ei, într-o formă care, în ce privește judecata oamenilor, e uimitor de matură.

Literatura ei, poezie și proză — tot în limba franceză, odrasla marelui învățat român fiind lăsată în voia mediului care a înstrăinat-o —, e fără îndoială de o adevărată valoare. Înțeleg de o valoare literară, dar înainte de toate de una educatoare.

În vremea noastră, străbătută, — peste aburii înăbușitori ai unui materialism degradant, zbuciumat de istoria petrecerilor fără măsură —, de curenți de regenerare, vrednice de toată simpatia, dar încă într-o fază de imitație naivă a lucrurilor de aiurea, ceea ce trebuie fetelor ce cresc și de la care atîrnă ce va fi neamul mîne, e o *icoană*.

Una mai curată decît a Iuliei Hasdeu nu se poate.

Ce e mai de preț în aceste încercări franceze trebuie deci tradus și înfățișat aceluia care dacă i-*ar* sămăna, în suflet, ei !

21 octombrie 1938

Înainte a unui mormînt (Gheorghe Țițeica)

În marginea cimitirului plin de amintiri, lîngă rîpa în care-și așteaptă alte rămășițe omenești, a fost coborît acum două săptămîni un om care nu va putea fi înlocuit.

Despre ce a fost profesorul Gheorghe Țițeica pot vorbi specialiștii în studiile matematice, și cea mai strălucită dovadă a valorii sale a fost, acum cîțiva ani, invitarea la Sorbona pentru a da acolo lecții într-o ramură de știință pentru care nu se afla nici cîieri unul mai competent. De sentimentele ce se aveau pentru dînsul în străinătate mărturiseau legăturile, de strînsă prietenie ce păstrau cu dînsul, vechiul elev român al Școlii Normale din Paris, cu ușile închise străinilor, foștii lui colegi. Iar năvala de flori revărsate asupra sicriului său arăta cît de iubit era el în cercurile unde i se cheltuise atîția ani învățămîntul.

Dar casa lui de om public era Academia Română.

Acolo, secretariatul fusese multă vreme al strictei gospodării create de hursuzenia lui Dimitrie Sturdza, om grozav la socotelile mărunte în toate domeniile. „Degetul magic“ cuprindea în el o întregă corectitudine și o disciplină cu fiori. Pârvan, plin de mari

planuri romantice, s-a așezat în acel rost cu gânduri de transformări revoluționare, întipărite de personalitatea lui năvălitoare. A trebuit Țițeica pentru ca secretariatul academic pe cinci ani, menit a-i aparține pe viață, *să-și capete o definiție care va rămânea.*

Academia e o bogătașă scăpătată și prădată de stat, care-i face milă din când în când. Din ce-a avut i-au rămas mai mult griji și îndatoriri. O nesfârșită stăruință și un simț al împrejurărilor se cere pentru a le stăpîni. Firea de țăran răbdător și stăruitor a lui Țițeica a putut s-o facă.

Dar cum a gospodărit el acolo e nu numai o lecție de finețe, ci una de înaltă morală.

22 februarie 1939

Un ziar de provincie anunță înmormântarea un-deva, într-un sat băcăuan, a profesorului Grigore Tăbăcariu.

De mulți ani l-am cunoscut pe acest pedagog zelos, care era legat de școală nu prin considerații de carieră, nici prin dorința, așa de răspîndită astăzi, de a parveni, ci printr-un sincer, călduros și statornic devotament.

A căutat să învedereze o chemare în acest domeniu, unde avea și părerile sale proprii, printr-un lung șir de publicații, cărți, broșuri și reviste, care s-a oprit numai acum câțiva ani. Le scria între multe griji, neîncurajat și aproape desprețuit, și le tipărea cum putea în continua lui sărăcie.

Alții, mai pregătiți decît dînsul, pot considera cu o îngăduință miloasă acest zbcucium care a fost tragedia omului bun și harnic, care credea că ar avea și el un lucru de făcut pe lume. Cei cari au fost în atingere cu dînsul au înțeles cît de mult neajunsurile, care se pot vedea ușor, se datorau unei vieți nenorocite, a cării soartă-i era parcă scrisă pe față.

Acum în urmă avea un rost în noile creațiuni. Era fără îndoială prea tîrziu. Și aceasta ne aduce

la constatarea marelui nostru defect : de *a risipi puterile*.

E enorm de multă nevoie a lucrului în această țară. Nu trebuie să se țină seamă în valorificarea puterilor de o superioritate sau de o rară distincție a lor. Nu e om cu bunăvoință care să nu poată folosi în această mare și grea operă de a ridica pretutindeni, în orișice, nivelul, încă destul de scăzut, al țării. Prețuite și bine așezate, și forțele mai slabe încă se îndeamnă și dau ce nu se spera de la ele.

E vremea acestei mobilizări generale a sufletelor.

19 martie 1939

Un martir al științei și datoriei :
Gheorghe Longinescu

Vechiul meu prieten Gheorghe Longinescu s-a dus la Focșanii nașterii sale, ca să se așeze pe veci lângă mormîntul, plîns îndelung de lacrimile sale, al fratelui, profesorul de drept Ștefan, de care-l lega, ca și de ceilalți fii ai negustorului focșănean, admirabile sentimente de familie care nu mai sunt din vremea noastră.

Nu s-a știut decît de un cerc restrîns ce a fost viața acestui om de bine. O groaznică tragedie pe care el a primit-o cu atitudinea unui erou care era în același timp și un perfect creștin, împăcat cu sarcina care căzuse asupra lui.

De tînăr încă, el orbise aproape cu totul. O iluzie de vedere laterală. Un altul s-ar fi cufundat în întunericul desperării sale. El însă a luptat.

Chimist pasionat pentru studiile sale, el a făcut, decenii întregi, să i se cetească din cărțile și articolele pe care nu le putea petrece cu ochii. Și a dictat cercetări proprii, a căror tipărire n-o putea supraveghea.

Și a fost el oare pentru aceasta un om amărît și aspru, căutînd să-și răsbune pe alții ce pătimea de la nemiloasa soartă ? Dimpotrivă, nimic nu i-a putut turbura seninătatea. Dacă uneori setea de

dreptate îl îndrepta către oamenii violenți, era de-
ajuns un cuvânt de rechemare al unui prieten, ca
să revie la desăvârșitul echilibru al unei vieți fru-
moase, care, în ciuda suferințelor din urmă, se va
fi încheiat cu un zîmbet ca al oamenilor din anti-
chitate, pe urma căroră călca.

19 aprilie 1939

Ultima solie a lui Goga

O nobilă solie de poezie o trimite peste mormînt O. Goga prin culegera *Din larg*. O mîndră afirmare a rostului său în *Profetul*. Atîtea minunate versuri, dar, pentru prima parte, nu venind din viață însăși, ci mai mult plutind deasupra ei.

Oratorul, prozatorul, abundent și furtunos, rupe încleștarea poetică a versului. În năvala comparațiilor e ceva care anunță neliniștea noii poezii. Poemele sunt, după unele adnotări, anterioare încă anului 1916. Se află apoi și răsunetele din durerile și îngrijorările războiului. *Hora* nu are însă în ea sufletul acelor ceasuri : e un Alecsandri cam vechi. O satiră cu ținte apropiate și mărginite urmează.

În fața ciocnirilor de vorbă și de forme ce limpede se desfășură însă, fiindcă pleacă dintr-o adevărată și caldă simțire, desfășurîndu-se în largi valuri ritmice, bucata *De parte!* Poate și *Din viață*, cu aluzie la propria frămîntare a poetului. Dar nu e aceeași pornire vibrantă și în celălalt poem de iubire pătimașă, *Sufletul*. Tot așa de puțin în cele ce urmează, și în față se ridică eterna rugăciune către idealul femeesc din Eminescu. Dar, cînd e vorba de a închide inspirația în marginile ace-

leiași idei, ca o învățătură răsare *Ramura întârziată*. Un sonet puternic încheșat e *Apus*.

O clipă de înseninare la 1929—30, sub ceruri străine, dă poeme din cele mai frumoase. E o odihnă de fericire, care creează, poate mai mult decât patima furtunoasă, poezia. Inspiră mai puțin caricatura orașelor de băi. Taina inspirării n-o pot vrăji nici rarile întâlniri cu satul.

Și, ca o prevestire, *Cîntecul morții la fereastră*.

11 mai 1939

Note și comentarii

Doctorul Davila. Doctorul Carol Davila s-a născut la 8 aprilie 1828 la Parma și a încetat din viață la 24 august 1884. Organizator al serviciului sanitar militar, el a fost cel care a întemeiat, împreună cu dr. N. Kretzulescu, învățământul medical românesc. A avut mari disponibilități de animator, înființând societăți medicale, așezăminte spitalicești, publicații etc. Este tatăl dramaturgului Al. Davila. Vezi Elena General Perticari Davila : *Din viața și corespondența lui Carol Davila*, Fundația pentru literatură și artă, 1935 (pentru rolul său în timpul războiului de independență, vezi în special paginile 385—410) vezi și N. Weinberg *Carol Davila*, Oameni de seamă. Editura Tineretului, 1961).

Alexandru Odobescu (23 iunie 1834 — 10 noiembrie 1895).

1 Se referă la ediția : Scrieri literare și istorice ale lui Al. Odobescu, 3 vol., București, Editura librăriei Socec et. Comp. 1887. Portretul mai conținea și o scrisoare a lui Alexandru Odobescu către mama sa, „Catinca, fata doctorului scriitor Caracaș, și una din cele mai frumoase și mai culte femei ale timpului“, scrisoarea era trimisă din „Balta Albă, satul Grădiștea din Vale ; Miercuri, 8 iulie 1847“. Scrisoarea redactată în limba franceză este tipărită de Iorga în traducere românească. Cum această parte a articolului lui N. Iorga nu conținea decât scrisoarea în care se comunicau știri de familie și întâmplări obișnuite de la Balta-Albă, am renunțat la publicarea ei deoarece nu făcea corp comun cu restul portretului.

Gheorghe Bariț (24 mai 1812 — 2 mai 1893). Pentru activitatea sa vezi *Gheorghe Bariț: Scrieri social-politice* studiu și antologie de Victor Chereșteșiu, Camil Mureșan și George Em. Marinca, Editura politică, București, 1962.

¹ Citatul aparține precuvîntării la „Disertația despre școli” memoriu întocmit în primăvara anului 1835 (ediția citată, p. 45—46). N. Iorga îl cunoaște din Andrei Bârseanu: *Istoria școlilor centrale române din Brașov*, Brașov, 1902.

Eminescu și generația de astăzi. Prima ediție a poeziilor lui Eminescu a apărut în decembrie 1883, în timp ce Eminescu se afla internat într-un sanatoriu din Viena (a plecat din București joi, 20 octombrie 1883, și s-a reîntors în scara zilei de 27 martie 1884). Din această ediție, apărută într-un tiraj total de o mie de exemplare, se vînduseră, în primele șapte săptămîni, șapte sute de exemplare. Cea de-a doua ediție a apărut în toamna anului 1885.

Nicolae Ionescu (1820—1905), fratele lui Ion Ionescu de la Brad — ziarist (*Steaua Dunării*, *L'Étoile du Danube*), a fost profesor la Universitatea din Iași, deputat și senator, membru al Academiei Române și între 24 iulie 1876, și 3 aprilie 1877 — ministru de externe în guvernul Ion C. Brătianu, fiind urmat la același minister de Mihail Kogălniceanu, căruia îi succedase.

I. Pop Reteganul născut la 10 iunie 1853. A încetat din viață la 3 aprilie 1905.

1. *Noua Revistă Română* — revistă de sub conducerea lui C. Rădulescu-Motru a apărut între ianuarie 1900 și decembrie 1902 (seria I-a), iar seria a II-a între iulie 1908 și ianuarie 1916.

Statuia lui Cuza-Vodă. Cu privire la statuia domnitorului existentă și astăzi în Piața Unirii din Iași a se vedea C. C. Giurescu: *Viața și opera lui Cuza Vodă*. Editura științifică, 1970, p. 466. „Hotărîrea pentru ridicarea acestei statui se luase din vreme — în 1903 —

spre a putea fi inaugurată la împlinirea unei jumătăți de secol de la Unire, adică 1909. Se constituie un comitet de acțiune —, dar, în rîndurile partidului liberal, condus de D. A. Sturdza, erau și glasuri, și, în primul rînd al președintelui său, care găseau inoportună și chiar primejdioasă „pentru dinastie și pentru liniștea țării“, această inițiativă. Se strînseseră, printr-o subscripție publică, fondurile necesare, iar statuia fu comandată renumitului sculptor italian Romanelli. Inaugurarea avu loc cu fast — în prezența suveranului și a guvernului în mai 1912“. Vezi și „*Adevărul*“ 1888—1913 — 25 de ani de acțiune, 1888—1913, p. 253—255. Deci articolul lui N. Iorga este scris în momentul deschiderii listei de subscripție pentru ridicarea statuii.

Alexandru Ioan Cuza a fost una din personalitățile istoriei noastre pentru care N. Iorga a nutrit o vie și o nedesmințită admirație. De aceea a participat cu însuflețire la acțiunea de ridicare a statuii lui Cuza Vodă. „Pentru statuia lui Cuza Vodă urmărit și în mormînt de ura dușmanilor din viață, s-a dat o lungă și grea luptă. Nu se ajungeau banii pentru a plăti pe sculptorul italian Romanelli, și a trebuit să fac un apel prin *Neamul Românesc*, care, din banul de aramă al săracului a strîns cei 25 000 de lei care ne lipseau. Statuia s-a putut deci turna, dar acum se punea problema locului de care se va învrednici. Politicienii ieșeni o voiau lîngă fosta casă a bancherului Neuscholtz, într-o mică piață anume angajată pentru aceasta, pe cînd comitetul, prezidat de d. Ghica-Deleni, era pentru acel punct central al marilor artere ieșene care se deschidea în fața hotelului Traian, unde cu vreo douăzeci de ani în urmă Carol I fusese șuierat și bombardat cu mere putrede de tînăra aristocrație opozantă a orașului. După mari sforțări, s-a căpătat în sfîrșit și acest ultim punct, iar regele a anunțat sosirea sa“ (*O viață de om — așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, Editura Minerva, 1972, p. 423, vezi, de asemenea, și nota la pag. 821—822, unde se publică corespondența lui N. Iorga cu A. D. Xenopol în legătură cu ridicarea și amplasarea statuii lui Cuza Vodă, corespondență din anii 1909—1910, cînd relațiile dintre cei doi se îmbunătățesc).

*Un cercetător al vieții poporului românesc: Simion Florea Marian: A trăit între 1847—1906. Din 1881 membru al Academiei Române. A fondat reviste și publicații cu caracter didactic, colecții precum „Biblioteca de petrecere și învățătură”, fiind autorul unor studii și antologii de o mare importanță pentru cunoașterea fizionomiei morale a poporului român, a obiceiurilor sale precum *Ornitologia română* (1883); *Descîntece populare române* (1886); *Nunta la Români* (1890); *Nașterea la Români* (1892) etc.*

La mormîntul lui Kogălniceanu. Născut la 6/19 septembrie 1817, Mihail Kogălniceanu încetează din viață la 20 iunie 1891. Deci, comemorarea avea loc cu prilejul împlinirii a cincisprezece ani de la moartea lui.

Nicolae Grigorescu, născut în 1837, marele pictor a încetat din viață în ziua de 21 iulie 1907 la Cîmpina, unde a și fost înmormîntat. Cu privire la relațiile lui N. Iorga cu pictorul Grigorescu, a se vedea pe larg Valeriu Râpeanu: *Vlahuță și epoca sa*, Editura tineretului, 1966, p. 286—287. S-au cunoscut la începutul secolului cînd N. Iorga a colaborat la ziarul *L'Indépendance Roumaine*: „Am primit cu plăcere, (să conducă un supliment literar și cultural de duminică n.n.) și m-am pus să adun pagini de trecut, să le traduc, împreună cu bucăți literare (...), să fac dări de samă despre expoziții de pictură, (ceea ce mi-a procurat apoi ceva mai pe urmă neașteptata vizită a lui Grigorescu adus de Vlahuță însuși, cu care mă unea acum același crez național, stăpîn și pe inima lui caldă și, împleticindu-se pe scările înguste ale popasului meu din Aleea Alexe Marin, el îmi aducea minunatul tablou de flori care împodobește și acum casa mea“ (*O viață de om — așa cum a fost*, ediție citată, p. 294 și nota p. 801 în care se citează rîndurile dintr-o scrisoare a lui Vlahuță către Iorga, din 9 noiembrie 1901: „Multe și călduroase salutări de la d-l. Grigorescu încă un mare admirator al d-tale“).

Doamna Elena Cuza. Soția lui Alexandru Ioan Cuza. Căsătoria avusese loc la 30 aprilie 1844. Era fiica postelnicului Iordache Rosetti și al Ecaterinei născută Sturdza.

Sora lui Theodor Rosetti junimist cunoscut, ministru și prim-ministru al guvernului conservator-junimist venit la putere în ziua de 23 martie 1888. A dus o viață de o exemplară frumusețe morală încurajând opere de binefacere, fiind ca și soțul ei devotată poporului român.

Portretul este unul din puținele care a comportat transformări din punctul de vedere al organizării materialului de la ediția 1911 la ediția 1934. Primele cinci paragrafe pînă la paragraful care începe cu cuvintele „Pe Doamna Elena am văzut-o în zilele serbărilor...” a apărut în ediția 1911 cu titlul „Doamna Elena Cuza”, datat 5 aprilie 1909 și reprezintă necrologul propriu-zis după cum demonstrează și prima frază. Partea a doua care începe cu fraza amintită a apărut în ediția 1911 cu titlul „O amintire despre Doamna Elena” și era datată mai 1909.

Invățăminte din viața și domnia lui Cuza-Vodă. Se referă la A. D. Xenopol : *Domnia lui Cuza Vodă* 1859 – 1866, Iași, 1903, vol. I : VIII + 472 p., vol. II, 528 p. Cu privire la studiile dedicate lui Alexandru Ioan Cuza, la tipărirea izvoarelor asupra vieții și activității sale pînă la data publicării articolului lui Iorga a se vedea Constantin C. Giurescu : *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediție citată, p. 5—11.

¹ Despre ultimii ani ai vieții lui Alexandru Ioan Cuza, vezi aceeași lucrare p. 448—462. Ambasadorul Franței la Viena la care se referă N. Iorga era ducele de Grammont, textul declarației făcute de fostul domnitor în lucrarea citată p. 453 : „Cît despre mine, nu voiesc cu nici un preț să reîncep misiunea de altădată ; dar dacă aș vedea țara mea amenințată de o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar cere colaborarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în aceeași zi aș fi gata, orice s-ar putea întîmpla”.

² A fost ales deputat în ianuarie 1870 la colegiul IV (colegiu ai cărui votanți erau țărani) în județul Mehedinți și în același an senator la colegiul II Turnu-Severin.

In amintirea lui Eminescu. Mihail Eminescu s-a stins din viață la 15 iunie 1889.

Încățăturile ce le da Mihai Viteazul reprezintă rezumatul conferinței rostite de N. Iorga în ziua de 8 noiembrie 1909 cu prilejul pelerinajului organizat la mormîntul lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Dealului la împlinirea a 310 ani de la cucerirea Ardealului, pelerinaj organizat de Liga Culturală. În volum articolul poartă titlul *Pomenirea lui Mihai-Viteazul* și cuprinde în prima sa parte (vezi vol. I, ediția I. Vălenii de Munte, Neamul Românesc, 1911, p. 385—387) o relatare a modului în care s-a desfășurat acest pelerinaj, asupra participării din diferite orașe ale țării (București, Ploiești, Pitești și bineînțeles Tîrgoviște). Nu am republicat această introducere, deoarece ea reprezintă numai descrierea organizării și desfășurarea acestei sărbători, ideile sale privitoare la personalitatea lui Mihai Viteazul fiind expuse în textul conferinței transcrise de N. Iorga „după notele pe care le-a luat cel mai bun cunoscător al Tîrgoviștii, d. Virgil Drăghicescu“. Dealtfel, în ediția 1934, textul introductiv este publicat între paranteze.

Ion Ghica (12 august 1816 — 22 aprilie 1897). În ediția 1911 a apărut cu titlul „Un bust al lui Ion Ghica“.

¹ N. Iorga atribuie romanul „Don Juanii din București“ apărut fără semnătură în ziarul *Independența* în anii 1861—1862 lui Ion Ghica, în realitate el aparținea lui Pantazi Ghica. Ion Ghica este autorul unei schițe de roman scrise între anii 1845—1848. Pentru aceasta vezi pe larg D. Păcurariu, *Ion Ghica*, Editura pentru literatură, 1965, p. 101—116, și Ion Roman, studiu introductiv la Ion Ghica, *Opere*, I, Editura pentru literatură, 1967, p. 71—72.

Grigorescu, după Vlahuță în ediția 1911 a apărut cu titlul *În legătură cu cartea despre Grigorescu a d-lui Vlahuță*.

¹ Volumul A. Vlahuță. *Pictorul N. I. Grigorescu* a apărut în ziua de 4 octombrie — *Viața și opera lui — cu 20 planșe fotogravură, 232 autotipii (pe aramă) și 17 facsimile (pe zinc — după fotografiile executate de Dl. inginer Stelian Petrescu, Ediția Casei Școalelor. București, Atelierele grafice Socec et. Co. Societate Anonimă, 1910.*

Textul acestei cărți, în Alexandru Vlahuță *Scrieri alese*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, vol. III Scriitori Români, Editura pentru literatură, București, 1964, p. 335—452 și nota p. 504—513 unde se dau amănunte cu privire la apariția și ecoul ei.

Doctorul Iacob Felix (1832—1905), renumit savant higienist.

Un poct al florilor: D. Anghel (16 iulie 1872 — 13 noiembrie 1914). A debutat în paginile revistei „Contemporanul” din Iași în luna octombrie 1891 (an. VII, nr. 10). Poeziile se intitulau *Plinset de grieri* și *Zina codrilor de brad* neincluse în volumele sale din timpul vieții dar publicate în culegerile apărute după 1944 din opera sa precum *D. Anghel Poezii și proză* E.S.P.L.A. Biblioteca pentru toți, 1957, ediție îngrijită de Mihail Dragomirescu, cuvânt înainte de Valeriu Râpeanu; *D. Anghel Poezii*, ediție îngrijită și prefăcută de M. Dragomirescu. Biblioteca pentru toți, nr. 445, 1968, p. 165—191, vezi și cronologia acestei din urmă ediții p. XXXI—LII.

¹ Volumul *In grădină* (primul său volum) a apărut în luna februarie 1905, în editura Socec, cu ilustrațiile pictorului Kimon Loghi.

G. Negri (martie 1812 — 28 septembrie 1876). Bustul a fost ridicat — prin subscripție publică — cu prilejul centenarului nașterii scriitorului și omului politic. G. Negri fusese pîrcălab de Galați în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza din noiembrie 1859 (vezi G. Negri, *Scrieri*, două volume, Scriitori români, Editura pentru literatură, 1966. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Emil Boldan).

Spiru C. Haret (1851—1912). Matematician eminent, profesor universitar și membru al Academiei Române, a avut un rol de animator cultural — fiind inițiatorul curentului de interes pentru lumea satelor pe care l-a promovat în timpul cît a fost ministru al instrucțiunii (1897—1899, 1901—1904, 1907—1910) și în cadrul căruia se înscriseră și apariția revistei *Sămănătorul*. Acțiunea lui conștientă pentru ridicarea socială și culturală a țării-

nimii noastre prin înființarea de bănci populare, societăți sătești, publicații de popularizarea științei, reviste, cercuri culturale, trimiterea de conferențieri etc. a atras simpatia lui N. Iorga.

Ioan Mincu (1852 — 6 decembrie 1912). Intemeietorul școlii naționale de arhitectură.

1. Banchetul dat în cinstea sa a avut loc în luna septembrie 1912 și a fost organizat de prietenii și admiratorii săi, textul a fost publicat în Mihail Cafée *Arhitectul Ion Mincu*, 1960, Editura științifică, p. 230. În telegrama trimisă cu acest prilej Al. Vlahuță îl numește pe Ion Mincu „cel mai mare și mai nedreptățit arhitect român”. Nedreptatea la care se referă N. Iorga constă în faptul că în anul 1912 se renunță la proiectul său pentru construirea unui Palat al Primăriei de București care se încredințează arhitectului Petre Antonescu.

I. L. Caragiale. Scris cu prilejul încetării din viață a marelui scriitor care s-a petrecut în zorii zilei de 9/22 iunie 1912.

Aurel Vlaicu a încetat din viață în ziua de 31 august (13 septembrie 1913), în timpul tentativei de a trece Carpații la bordul avionului. Catastrofa s-a petrecut deasupra satului Bănești lângă orașul Cîmpina, județul Prahova. Pe locul prăbușirii avionului se află astăzi un monument. Pentru împrejurările în care s-a desfășurat ultimul zbor al lui Aurel Vlaicu și pentru cauzele accidentului, a se vedea : general maior ing. în retragere Gheorghe Negreșcu : *Aurel Vlaicu văzut de un zburător contemporan*, Editura Militară, 1973.

P. Cerna

1. Panait Cerna își trecuse doctoratul la Facultatea de Filosofie a Universității din Leipzig în luna februarie 1913. Teza se intitula „Lirica de idei” și era dedicată lui Titu Maiorescu. Traducerea românească a apărut de curînd ; vezi Panait Cerna : *Lirica de idei* traducere și cuvînt înainte de Marian Găiseanu, Editura Univers, București, 1974.

2. Volumul său intitulat *Poezii* a apărut în anul 1910 la Editura Minerva, fiind singurul volum tipărit de scriitor în timpul vieții. Pentru acest volum primise „partea cea mai importantă a premiului Adamachi al Academiei Române“.

3. Pentru sentimentele lui Panait Cerna față de N. Iorga pe care l-a cunoscut în timpul când savantul conducea revista „Semănătorul“ a se vedea scrisoarea tânărului poet din anul 1907 : „Din depărtate străinătăți, trimite marelui fiu al neamului cele mai respectoase și calde urări, unul din cei mulți care i-au cunoscut inima și sfaturile și nu-l uită niciodată“.

Generalul Ion Dragalina (16 decembrie 1860 — 24 octombrie 1916). Născut la Caransebeș, urmează școala de cadeți din Timișoara și Academia de Război din Viena, devenind sublocotenent în armata austro-ungară pe care însă o părăsește, prin demisie, la 1 decembrie 1887. Înrolat în armata română în același an, străbate toate treptele ierarhiei de la sublocotenent pînă la general de brigadă (noiembrie 1915). Ocupă diferite funcții de comandă precum : comandamentul de batalion la Regimentul 7 Rahova și apoi comandant al acestui regiment, comandant al batalionului 9 vînători-Ploiești și 7 vînători Cernavodă, comandantul Școlii militare de infanterie București, comandant al Regimentului 34 Constanța, comandant al brigăzii 9 infanterie, al Diviziei 1 infanterie de la Turnu-Severin etc. În această din ultimă calitate a participat la primul război mondial, obținînd victorii însemnate. La 11 octombrie 1916 primește funcția de Comandant al Armatei întîia române. Rănit pe drumul dintre Lainici și Bumbești, încetează din viață la București, după ce i se amputase un braț (vezi Nicolae Popescu : *Generalul Ion Dragalina*, Editura Militară, 1967).

Ultima cuvîntare a lui Delavranca. În *Memorii*, vol. I, p. 303. N. Iorga notează : „Dimineța, foile anunță moartea lui Coșbuc. Un ceas mai tîrziu, aici, în Iași, moartea lui Delavranca.

L-am văzut pe patul de suferință, palid, dar neschimbat, pîrînd mai liniștit, așa cum este el, decît cum sîntem noi“. Iar în *O viață de om* scria „Dintre prietenii pe care-i

putusem câştiga în lunga mea viaţă, era la Iaşi Delavrancea, dar cu omul care jucase mari roluri politice legăturile nu mai erau cele de odinioară ; îl vedeam uneori pe stradă aproape ca pe un străin ; şi în casa refugiului său am călcat o singură dată, atunci când frumosul lui cap alb încăruntit se odihnea pe perna unei scurte agonii“ (ediţia citată, p. 495).

La înmormîntarea poetului Al. Vlahuţă

1 Alexandru Vlahuţă a încetat din viaţă la 19 noiembrie 1919. În *Memorii*, vol. II, p. 267, N. Iorga notează următoarele rînduri care explică ceea ce spune în discursul său funebru : „Vlahuţă s-a stins. Il aflu foarte schimbat în odăiţa goală a casei modeste din strada Visarion, unde, venit din Cîmpina cu totul sfărîmat, şi-a petrecut ultimele zile. Pare, aşa liniştit cum este, tînăr, cu frumosul, bogatul păr negru pe care cei şaizeci de ani abia îl stropiseră cu albul virstei.

Ginerele lui, profesorul Ştefănescu, îmi spune că Vlahuţă şi-a primit sfîrşitul firesc cu seninătatea unui stînt. Vorbea de moartea care se apropie cu calmul celor vechi, afirmînd cu tărie că n-are de ce se muştra şi nu se teme de dînsa. A cerut să nu fie înştiinţat nimeni despre starea lui, nici chiar cealaltă fiică, soţia tînărului Grigorescu, deşi de repetate ori a voit să mă vadă, n-am fost chemat nici eu, şi voi păstra adîncă părere de rău că n-am putut auzi nimic din ultimele lui dorinţe. (...). Lasă că înmormîntarea să-i fie de tot simplă şi ca toate hîrţile să i se ardă ; am recomandat energic să se treacă peste această hotărîre, în acord cu extrema grijă pe care o punea în scrisul său“.

2 „Cu carul cu boi venise de la moşioara sa din Rîmnicul-Sărat Vlahuţă şi, aşezat într-un colţ liniştit al Iaşului, de unde s-a dus apoi la Birladul originii sale, el era nu numai un cald prieten şi un bun sfătuitoare, dar în acelaşi timp spiritul cel mai încrezător în biruinţa care nu putea lipsi. Tot pesimismul de împrumut îi dispăruse iar despreţul faţă de o clasă dominantă care se dovedise tragic de falimentară, îl rezervă pentru alte timpuri ; nu vedea înaintea sa decît o mîna de români care, cu ultimele puteri luptă în tranşeele disperării contra unui duşman odios“ (*O viaţă de om*, ediţie citată, p. 496).

Un băiețel viteaz, caporalul aviator Ion Nicolae Romanescu. A urmat cursurile școlii de aviație de la Oxford, pe care și le-a finalizat mai apoi într-o garnizoană din Franța. A căzut eroic, apărînd cerul Franței, într-o zi a lui noiembrie 1918, cu pușin înainte de capitularea Germaniei.

Generalul Grigorescu (1863—1919) unul din comandanții militari de frunte ai armatei române. Autorul nemuritoarei devize „Pe aici nu se trece” formulată în timpul luptelor de la Mărășești al căror conducător a fost. Despre ultimele sale zile vezi *Memorii II*, p. 234, „Grigorescu a murit (...) O mulțime imensă a defilat înaintea sicriului. Părinții îl arătau copiilor”. Iar în *O viață de om* caracterizînd dîrzenia comportării sale în timpul primului război mondial: „pe care l-am văzut acolo pe front, cu optimismul temperamentului său vioi și vesel, darnic în cuvinte și gesturi de meridional” (*O viață de om*, ed. cita.ă, p. 510). Tot în această carte îl numește „eroul luptelor de pe Siret” (p. 523).

Andrei Bârseanu (1858—1922) profesor și animator transilvănean. O figură de mare distincție spirituală a vieții românești din acea regiune. A fost președinte al *Astrei* și membru al Academiei Române. Dintre lucrările sale cea mai des citată este *Istoria școlilor românești din Brașov*. N. Iorga a nutrit o statornică admirație pentru această personalitate culturală așa cum mărturisește în *O viață de om*: „Cred că încă de atunci am cunoscut întîmplător pe omul de bunătate, vrednicie și ispravă, icoană a lui *vir bonus* în ediție românească și a profesorului în cel mai larg sens al cuvîntului — a prietenului cel mai sincer și mai delicat, care era Andrei Bârseanu. Poet pe vremuri, și izvorul poeziei curgea acum, neîncetat, în viața lui morală, scriitor de acel purism românesc care se află la Brașov din instinct și în care se simțea și strînsa disciplină transilvăneană de atunci, vorbitor plăcut, el avea două mari însușiri așa de rare, din nenorocire, la noi: îi plăcea să asculte pe altul și acorda cea mai largă înțelegere scopurilor și cea mai deplină prețuire isprăvilor aceluia. Palid, cenușiu-palid cu o nesiguranță timidă în privire, cu glasul stins, purtînd urmele unei boli gîle, el era în orașul

său și cea mai plăcută tovărășie și cel mai sigur sfătuitor“
(*O viață de om*, p. 263).

Gheorghe Dima (28 noiembrie 1847 — 4 iunie 1925) și acest portret atestă prețuirea pe care N. Iorga a arătat-o creatorilor care s-au inspirat din tezaurul de gândire și simțire al poporului român. Astfel, Gh. Dima a compus muzică vocal-simfonică inspirată din istoria patriei („Mama lui Ștefan cel Mare”); muzică vocală și muzică de cor fie pe versuri populare, fie pe versurile marilor noștri poeți cum este în primul rînd Eminescu. A cunoscut folclorul românesc pe care l-a studiat, publicat și prelucrat sau folosit în compozițiile sale.

1 Gh. Dima a fost profesor și director al Conservatorului din Cluj între 1919—1925.

Anghel Saligny (1854—1925) inginer cu o bogată activitate în domeniul construcțiilor și a organizării vieții noastre tehnice. Opera sa principală : podul de peste Dunăre de la Cernavodă (1895).

Ioan Slavici în prima parte a portretului său N. Iorga insistă asupra atitudinii greșite pe care Ion Slavici a avut-o în timpul primului război mondial cînd a colaborat la oficiul ocupanților germani din București. Deși a dezaprobat vehement și deschis această atitudine N. Iorga nu a uitat meritele marelui scriitor și de aceea a fost de partea celor ce au cerut clemență pentru I. Slavici. (A se vedea pe larg această problemă în monografia lui Pompiliu Marcea : *Ioan Slavici*, Editura pentru literatură, p. 120—135).

Dr. Victor Babeș (1854—1926) savant de renume mondial pe tărîmul anatomiei patologice. Profesor la Universitatea din București și Cluj.

N. Leon (1862—1931) zoolog, profesor la Universitatea din Iași. Pe lângă lucrările sale științifice de o deosebită importanță mai ales pe tărîmul parazitologiei a publicat *Amintirile* și *Notele* sale care alcătuiesc un material documentar extrem de important pentru reconstituirea vieții și atmosferei intelectuale din țara noastră.

D. G. Kiriac (n. 6. martie 1866 a încetat din viață la 8 ianuarie 1928).

1 Societatea corală *Carmen* a desfășurat o activitate de excepțională importanță în istoria muzicii românești al cărei animator și dirijor permanent a fost din anul 1901 pînă în 1927 Dumitru Kiriac. Corala a contribuit deopotrivă la promovarea creației originale inspirată din specificul nostru național, cît și a marelui repertoriu. Pentru activitatea lui D. Kiriac și a societății corale *Carmen* a se vedea George Breazu: *D. G. Kiriac*, ediție îngrijită de Titus Moiescu, Editura muzicală, 1973, și D. G. Kiriac: *Pagini de corespondență*, ediție îngrijită, prefăcută și adnotată de Titus Moiescu, Editura muzicală, 1974.

Dr. I. Cantacuzino (1863—1934). Pe lîngă activitatea sa științifică de răsunset internațional, dr. I. Cantacuzino a fost și un animator al vieții noastre științifice, un neobosit sprijinitor al unor acțiuni artistice și culturale, un om de o mare generozitate și de o atitudine consecvent democratică și patriotică manifestate și în activitatea sa politică în cadrul unor organisme internaționale de după primul război mondial față de care N. Iorga a avut o deosebită prețuire. N. Iorga a participat la înmormîntarea lui (vezi *Memorii*, VIII, p. 133).

George Bănciulescu

Despre aviatorul George Bănciulescu a se vedea pe larg și totuși voi mai zbură de Renée Bănciulescu-Codziani și Victor Bănciulescu, Editura militară, 1967, carte bogată în documente și amintiri; parte dintre ele relatează accidentul din 12 septembrie 1926, cînd George Bănciulescu a căzut cu avionul său în localitatea Rymarov din munții Boeniei (Cehoslovacia), pe parcursul unui zbor Paris—București. De asemenea, cartea cuprinde numeroase date despre celelalte zboruri ale sale, efectuate după operația care a dus la amputarea picioarelor. A încetat din viață la 12 aprilie 1935.

Autorii vorbesc și despre o întîlnire a lui George Bănciulescu și Nicolae Iorga la Paris, care ar fi avut loc în perioada 19 septembrie — 8 octombrie 1934. În această perioadă însă N. Iorga nu se afla la Paris, unde în anul respectiv a călătorit între 12 martie — 27 martie 1934,

fără să menționeze o întâlnire cu aviatorul despre care a scris atât de călduroase cuvinte.

În aceeași carte, a se vedea planșele finale care trasează raidurile sale internaționale din perioada în care a pilotat avionul cu proteze la picioare.

Avante Sever (1821—1906). Militant social și politic pentru drepturile românilor din Transilvania. Profesor la București unde participă la revoluția din 1848.

Gr. Ștefănescu (n. 1836 sau 1838 — 1911) profesor de geologie și rector al Universității din București. I se datorează prima hartă geologică a României (1887). Numeroase descoperiri pe tărîmul paleontologiei.

Generalul Budișteanu Constantin (1838—1911). A fost înălțat la gradul de sublocotenent în anul 1856. În 1877, avînd gradul de colonel, este rănit la Plevna. În 1883 este înălțat la gradul de general. Ministru de război în 1895—1896, în guvernul de sub președinția lui Dimitrie Sturdza. Din 1897 a fost pensionat.

Ioan Vidu (17 decembrie 1863 — 7 februarie 1931). O prodigioasă activitate de animator și dirijor al unor formații corale vestite în epocă, a mișcării corale de amatori mai ales în mediul țărănesc, una din personalitățile proeminente căreia muzica românească îi datorează o epocă de mare înflorire prin pătrunderea ei în masele largi pe pe care el le-a chemat la o viață artistică de înalt nivel. Compozitor a numeroase lucrări corale, inspirate din folclor și din realitățile noastre sufletești intrate în patrimoniul muzicii noastre. Cea mai mare parte a vieții și activității sale s-a desfășurat la Lugoj.

Despre *Ionel Ghica* vezi *Aripi românești*. Editura militară, 1966, „Un meritos raid internațional a fost efectuat de aviatorul Ionel Ghica, care a reușit să parcurgă distanța București — Khartum și înapoi, zburînd singur la bord. Un alt raid internațional european a fost efectuat în ziua de 25 iunie de echipajul format din locotenentul Octav Oculeanu, Ion Ghica și maiorul Emanoil Ionescu, care au parcurs fără escală distanța București—Varșovia—București cu o viteză medie de 180 kilometri pe oră (...) În anul

1932, pilotul Ion Ghica, zburînd pe un avion românesc SET. 31 G. obținut de la aviația militară, a parcurs distanța București—Saigon în 16 zile; el a străbătut 25 000 de kilometri în 150 de ore de zbor și a aterizat de 16 ori pentru alimentarea avionului cu carburanți. Acest raid, de mare răsunet internațional, a constituit o performanță excepțională, mai ales pentru faptul că a fost realizat de un singur pilot la bord, într-un timp foarte scurt și pe un avion care nici nu dispunea de aparatură pentru zborul fără vizibilitate și nici de aparatură radio“. (...) În zilele de 9 și 10 iunie (1930 n.n.), pilotul civil Ion Ghica a stabilit recordul național de distanță în linie dreaptă zburînd de la Bicester (Anglia) la Pcteven (Bulgaria), pe un traseu de 2145 kilometri, cu o viteză medie controlată de 145,380 kilometri pe oră. Ion Ghica intenționase să depășească recordul mondial de distanță, însă din cauza unei pene de motor a trebuit să aterizeze în Bulgaria“ (lucrarea citată p. 107—111).

Gh. Munteanu-Murgoci (1872—1925) geolog. Din 1907 a redactat partea științifică a *Semănătorului*. A desfășurat o vastă activitate de popularizare a științei. În 1914 alături de N. Iorga și V. Pârvan participă la înființarea Institutului de Studii Sud-Est Europene din București: „Îmi asociasem pe Murgoci, care cunoștea bine ca geolog această regiune și al cărui spirit deschis era capabil de a înțelege orice direcție nouă“ spunea N. Iorga în *O viață de om*, p. 454 în legătură cu înființarea acestui institut. Și tot în autobiografia sa îl caracterizează astfel pe savant: „Geologul cu mai vast orizont și cu mai multă aplicare către împărtășirea în cerc mai larg a cunoștințelor sale, om de mare merit, foarte bun vorbitor“ (p. 431).

Ioan Borcea (1879—1936) profesor universitar la Iași. Creatorul școlii românești de oceanografie, cunoscut pentru cercetările sale în Marea Neagră. A înființat stațiunea zoologică marină de la Constanța. S-a bucurat de reputație internațională.

O. Goga (20 martie/1 aprilie 1881 — 7 mai 1938). Relațiile lui N. Iorga cu Octavian Goga sînt destul de

sinuoase din pricina divergențelor politice din anii dintre cele două războaie mondiale. L-a apreciat în mod deosebit pe poetul despre al cărui prim volum *Poezii* (1905) a scris o cronică entuziastă în paginile revistei *Semănătorul* (vezi *O luptă literară*, vol. II, 1916, p. 125—129). Iorga reliefează în acest portret drama vieții lui Octavian Goga deturnată de la adevărata sa vocație de poet pentru o activitate politică, după primul război mondial, în contrast cu idealurile tinereții sale și cu nobilele simțăminte ale poeziei lui.

La plecarea Mareșalului Averescu (1850—1938) ofițer și general și apoi mareșal cu o contribuție însemnată la organizarea armatei române. Calitățile sale de strateg și comandant de oști s-au manifestat în timpul primului război mondial. Este cunoscut prin rolul său nefast în reprimarea răscoalelor țărănești din 1907 când a fost ministru de război în guvernul liberal Dimitrie Sturdza. Activitatea sa politică în anii ce au urmat primului război mondial nu a mai fost la înălțimea marilor sale însușiri, a rolului pe care l-a avut în timpul războiului. Vrînd să fructifice popularitatea pe care și-a cucerit-o în anii războiului, Alexandru Averescu a creat la 3 aprilie 1918 Liga Poporului (împreună cu C. Argetoianu). În martie 1920, o fracțiune a Partidului Național Român în frunte cu Octavian Goga și O. Tăslăuanu fuzionează cu Partidul Poporului. La 13 martie 1920 se formează primul guvern al Ligii sub președinția generalului Averescu care deține puterea pînă la 17 decembrie 1921. Alexandru Averescu mai fusese pentru scurtă vreme președintele consiliului de miniștri (29 ianuarie — 5 martie 1918) dar nu în calitate de șef de partid. Deși după 1923 partidul său își pierduse popularitatea, totuși de la 30 martie 1926 și pînă la 4 iunie 1927 mareșalul Alexandru Averescu este numit președintele Consiliului de Miniștri, funcție pe care o deține pentru ultima dată. La 10 aprilie 1933 și Octavian Goga părăsește Partidul Poporului, pentru a constitui Partidul Național Agrar. Deși uneori a încercat să se apropie de Alexandru Averescu, N. Iorga a nutrit în cea mai mare parte a timpului o stare de sus-

piciune și chiar de netă adversitate față de omul politic și metodele sale demagogice de cucerire a puterii.

Gheorghe Țițeica (1873 1939) matematician de renume mondial, cunoscut prin lucrările sale pe tărîmul geometriei. Profesor la Universitatea din București și membru al Academiei Române, al cărui secretar general a fost multă vreme.

Ultima solie a lui Goga

Se referă la volumul postum *Din larg* apărut la Fundația pentru literatură și artă în anul 1939, 114 p. Ediția era îngrijită de poetul D. Ciurezu și soția lui Octavian Goga, Veturia. Volumul cuprindea 60 de poezii împărțite în șase cicluri, titlul aparținînd lui Octavian Goga (vezi O. Goga, *Opere*, vol. II, Scriitori români, ediție îngrijită și prefațată de I. D. Bălan, p. 371).

CUPRINSUL

„ <i>Oameni cari au fost</i> “, în contextul operei lui Nicolae Iorga — prefață de Valeriu Răpeanu	5
<i>Notă asupra ediției</i>	28
Doctorul Davila	31
Alexandru Odobescu	36
Gheorghe Barițiu	49
Eminescu și generația de astăzi	45
Un orator al generației bătrâne : Nicolae Ionescu	51
Un scriitor pentru popor : I. Pop Reteganul Cel dintâi volum din operele în proză ale lui Eminescu	57 62
Statuia lui Cuza-Vodă	68
Un cercetător al vieții poporului românesc : S. Fl. Marian	74
La mormântul lui Kogălniceanu	79
Nicolae Grigorescu	82
Doamna Elena Cuza	85
Învățămintele din viața și domnia lui Cuza- Vodă	91
În amintirea lui Eminescu	104
Învățăturile ce le da Mihai Viteavul	112
Ion Ghica	122
Grigorescu, după Vlahuță	126
Doctorul Iacob Felix	130
Un poet al florilor : D. Anghel	136
C. Negri — Cuvântare la dezvelirea statuii lui la Galați	138

Spiru C. Haret	140
Ioan Mincu	142
I. L. Caragiale	144
Aurel Vlaicu	147
P. Cerna	149
Orași căzuți	152
Cel ce nu se poate odihni : Mihai Viteazul	156
Moartea generalului Dragalina	161
Ioan Grămadă	162
Alexandru Tenie	163
Eugen Cocuță	166
Gheorghe Coșbuc	168
Delavrancea	169
Ultima cuvântare a lui Delavrancea	170
Ideile politice ale lui Coșbuc	174
Theodor Aman : la pomenirea lui	176
La înmormântarea poetului Al. Vlahuță	178
Un suflet adinc (Al. Vlahuță)	181
Un băiețel viteaz	184
O comemorare a lui Eminescu	186
Generalul Grigorescu	188
A. D. Xenopol (Cuvântarea rostită la înmormântarea lui, în numele Academiei române)	190
Centenarul nașterii lui Cuza-Vodă	193
Andrei Bârseanu	195
Un act de pietate	198
Un om de bine : Gheorghe Dima	200
Un creator : Anghel Saligny	202
Ioan Slavici	204
Dr. Victor Babeș	207
Eminescu și tineretul	208
N. Leon	210
Generalul Dragalina	212
Gheorghe Kiriac	213
Dr. I. Cantacuzino	215
Avem suflete eroice : Bănciulescu	217
Un bătrîn erou : Axente Sever	219
Grigore Ștefănescu	222
Generalul Budișteanu	225
Profesorul Ștefan Petrovici	227
Ioan Vidu	229
Sfârșitul zburătorului : Ionel Ghica	230

G. M. Murgoci	31
Moartea unui învățat : profesorul Ioa Borcea	233
Amintirea lui Al. Vlahuță	234
Un suflet de luptă : Octavian Goga	236
Doi înaintași : Delavrancea și Goga	238
La plecarea mareșalului Averescu	241
O umbră a trecut (Iulia Hasdeu)	243
Înainte a unui mormânt (Grigore Țițeica)	245
Grigore Tăbăcariu	247
Un martir al științei și datoriei : Gheorghe Longinescu	249
Ultima solie a lui Goga	251
Note și comentarii, de Valeriu și Sanda Râpeanu	253

Redactor: E. GROZEA

Tehnoredactor: GH. CUCOȘ

Bun de tipar 12.02.1975. Apărut 1975. Tiraj 15.920 ex.
 Hirtie offset A de 80 m². Format 70×90/3. Coli tipar 8,5.
 B 285

Tiparul executat sub comanda
 nr. 904 la
 Intreprinderea Poligrafică
 „13 Decembrie 1918”
 Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
 București
 Republica Socialistă România

Cînd vezi cum d. Iorga, decenii întregi, s-a oprit cu condeiul său asupra tuturor aceluia, oricît de mărunți, însuflețiți de un gînd de cultură, cum a știut să găsească un cuvînt de laudă și pentru cel mai umil, înlăturînd cu omenie punctul de vedere critic, cînd vezi că nimic pornit din buna intenție de a face ceva bun nu-i scapă, înțelegi de ce omul acesta a fost iubit și este...

GEORGE CĂLINESCU

„Oameni cari au fost“ — o galerie de portrete cum nu a mai fost scrisă alta, unică în literatura română. Un omagiu adus celor mai de seamă făuritori de istorie, de frumos, de bine pentru obște... Un gînd luminos dăruit tuturor celor care și-au jertfit viața nobilei idei de apărare a patriei.

VALERIU RÂPEANU

COLUMNA

EDITURA
MILITARĂ

Lei 11 (număr dublu)